DESPRE ÎNȚELEPCIUNEA ANTICILOR

FRANCIS BACON

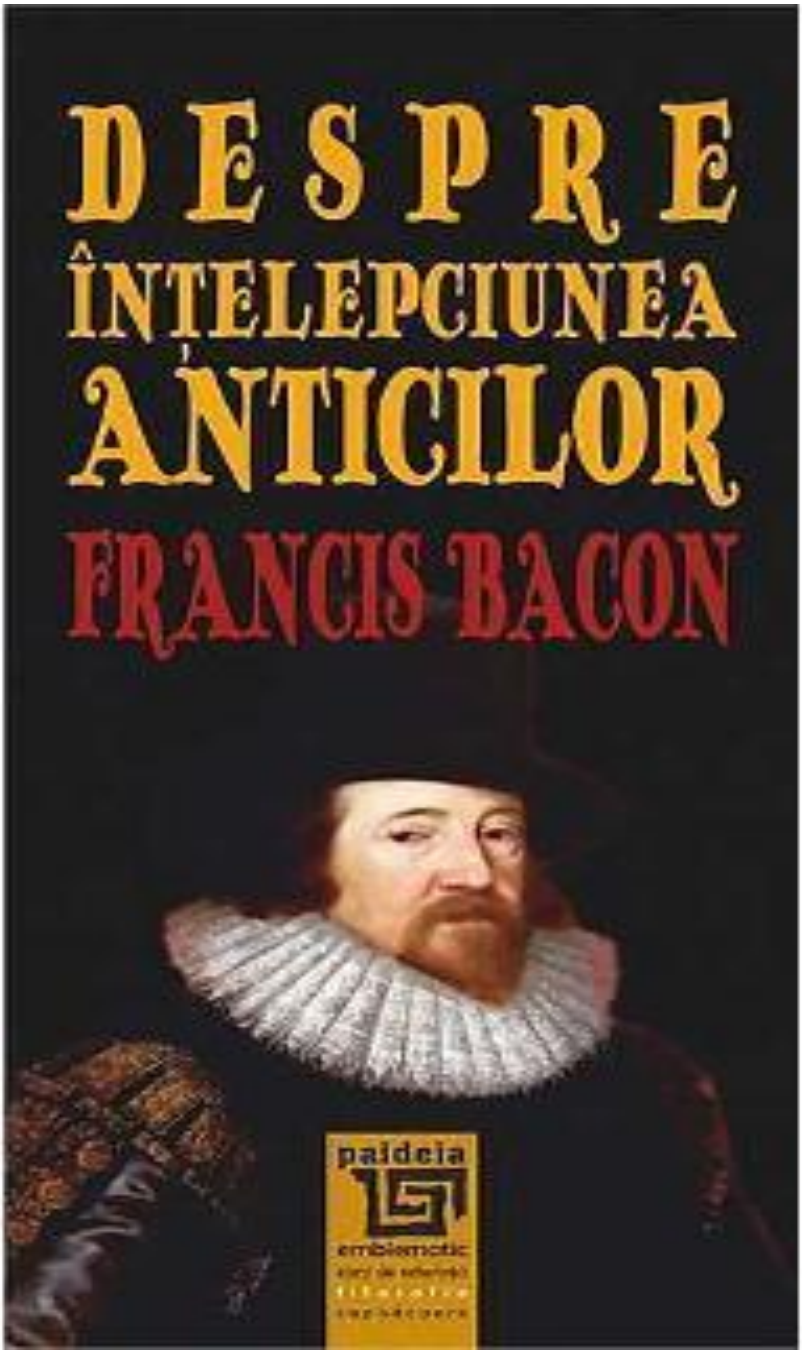

Francis Bacon

Despre înțelepciunea anticilor

Traducere, note introductive și note de Alexandru Posescu

PAIDEIA

Colecţia cărţilor de seamă
Tehnoredactor: Rodica Nită
© Editura Paideia, 2003 701341
Bucureşti, România Str. Tudor Arghezi nr.15, sector 2
Ţel.: (00401) 211.58.04; 212.03.47
Fax: (00401) 212.03.48 e-mail: paideia @fx.ro
www.paideia.ro
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BACON, FRANCIS Despre înţelepciunea anticilor/Francis Bacon;
Trad.: Al. Posescu. - Bucureşti: Paideia, 2003 ISBN 973-596-164-4
I. Posescu, Alexandru (trad.)
14(420) Bacon, F.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față reia traducerile celor două lucrări ale lui Francis Bacon, *Despre înțelepciunea anticilor* și *Despre principii și origini*, publicate în volumul: Francis Bacon, *Despre înțelepciunea anticilor*, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1976. Au fost reluate, de asemenea, notele introductive ale celor două texte, precum și o parte a studiului introductiv.

La realizarea traducerilor au fost folosite următoarele ediții:

Fr. Bacon, *Oeuvres philosophiques*, Éd. Bouillet, 3 vol., Paris, 1834-1835 (text latin);

Fr. Bacon, The Works, 10 vol., London, 1826;

J.- A.-C. Buchon, *Oeuvres philosophiques, morales et politiques de Francis Bacon*, Paris, 1840;

James Spedding, *The Works of Fr. Bacon*, vol. I, *Philosophical Works*, London, 1879.

NOTĂ INTRODUCTIVĂ

Despre înţelepciunea anticilor - cu titlul original *De sapientia veterum* - scriere redactată direct în limba latină, probabil între anii 1605 şi 1608, şi publicată pentru prima oară în 1610, este prezentată de autor ca o încercare de interpretare filosofică a unora dintre miturile antice greceşti, ea redând, deci, nu ideile sale filosofice, ci pe ale poeţilor care au pus în circulaţie şi poate că au şi creat aceste mituri. Anticii despre înţelepciunea cărora este vorba în această lucrare nu sunt deci filosofii greci din cele circa opt secole de înflorire a gândirii filosofice greceşti, de la milesieni la alexandrini, cum s-ar putea presupune, filosofi pentru care se ştie că, în afară de rare excepţii - cum era cazul lui Democrit - el nu nutrea decât neîncredere, ci gânditori prefilosofici şi poeţi, care au trăit într-o perioadă anterioară, pentru înţelepciunea cărora el nutrea o admiraţie aproape fără rezerve. În realitate - cum s-a mai observat - sub masca tălmăcirii ideilor filosofice ale unor înţelepţi din vremuri străvechi, tălmăcire pe care el o considera anevoioasă şi supusă arbitrarului, Bacon şi le exprimă pe ale sale proprii, conştient fiind de aceasta şi mărturisind-o îndeajuns de deschis în prefaţa acestei scrieri, unde declară răspicat:

„Nu-mi este necunoscut nici cât este de mlădioasă şi de elastică o atare materie, nici cât este de lesne, cu puţintică dibăcie şi pătrundere, să născoceşti analogii închipuite şi să atribui cu destulă verosimilitate inventatorilor acestor ficţiuni idei pe care ei nu le-au avut niciodată „- dar care, lasă el a se înţelege, sunt mai curând ale sale proprii. Căci iată ce spune el mai departe:

„... un număr destul de mare de scriitori au schimbat înţelesul acestor fabule ale poeţilor spre a-l aplica propriilor lor invenţii sau măcar propriilor lor păreri, cărora ei voiau să le adauge veneraţia inspirată în mod firesc de lucrurile antice „.

Se poate că Bacon să nu fi simţit nevoia de a câştiga pentru propriile sale vederi filosofice plusul de încredere pe care li l-ar fi acordat autoritatea învestită cu aureola vechimii a poeţilor antici, deşi, personal, îi preţuia mult. Este mai probabil că, fiind conştient de noutatea şi de caracterul îndrăzneţ cel puţin al unora dintre ele şi deci preocupat de eventuala rezistenţă pe care ele ar putea să o întâmpine, el încerca în felul acesta să se pună la adăpostul presupusei înţelepciuni a unor oameni de mult dispăruţi, împotriva cărora ar fi fost absurd să se mai adopte vreo atitudine ostilă şi cu atât mai puţin măsuri represive. Ideile puse în circulaţie de Bacon în felul acesta cuprind o arie largă de probleme filosofice, de care el ajunsese să se intereseze şi în care avea un cuvânt de spus sub o formă sau alta.

Apar, mai întâi, la prima vedere, inofensive idei în probleme de filosofie morală şi de filosofie a omului, în care Bacon profesează, ca în general în etică să, o înţelepciune în viaţă lipsită - cum i s-a imputat - de înălţime morală şi de orizont spiritual mai larg, nu însă şi de cutezanţă prin caracterul laic inovator în acea vreme, cum sunt bunăoară acestea: înţeleptul trebuie să dea sfaturi la timpul cuvenit şi cu precauţiile de rigoare, dacă ţine să fie ascultat şi de real folos altora (cap. I); îndrăgostiţii de ei înşişi - adică egoiştii - duc o viaţă singuratică şi leneşă şi nu sunt buni la nimic (cap. IV); la ţară oamenii trăiesc mai conform naturii decât la Curte, unde duc o viaţă artificială şi chiar contrară naturii, ceea

ce este un mare rău (cap. VI); învăţătura aduce omenirii mari foloase, în primul rând materiale (cap. XI); voluptatea este plină de riscuri pentru cine i se dedă fără măsură (cap. XV, XXIV, XXVII, XXXI); oamenii lipsiţi de orice merit sunt prea puţin dispuşi să le recunoască pe ale altora (cap. XVI); pentru a izbuti în viaţă este prudent să-ţi ascunzi meritele, fiindcă cu ele îţi atragi duşmănii, mai cu seamă din partea oamenilor de rând (cap. XVI şi XXII); meşteşugarii din aceeaşi branşă sunt invidioşi unii pe alţii (cap. XIX) - anticii spuneau în privinţa aceasta: *Invidia medicorum pessima*, adică: „Invidia dintre medici este cea mai rea „; arta şi ştiinţele abundă în impostori (cap. XX); soarta oamenilor este nestatornică (cap. XXII) şi aşa mai departe.

Apar, în al doilea rând, de această dată mai vădit îndrăzneţe, idei în probleme de filosofie politică, în care Bacon dă dovadă de mai multă înălţime morală şi de un mai larg orizont spiritual decât în ideile sale de filosofie morală, ca bunăoară acestea: soarta principilor este nestatornică (cap. II); regii trebuie să fie uniţi cu popoarele lor (cap. II); îndelunga obişnuinţă a conducerii îi transformă pe regi în tirani (cap. II); popoarele asuprite de tirani sfârşesc prin a se răscula (cap. II) - ceea ce pentru Bacon este lucrul cel mai puţin de dorit, întrucât produce rele de pe urma cărora suferă nu numai popoarele, ci şi stăpânitorii (cap. II); prin decrete înţelepte şi prin blândeţe se poate redobândi încrederea poporului mai mult decât prin represiuni severe (cap. II); regele trebuie să folosească momentul prielnic pentru a-i zdrobi pe rebeli (cap. II); regii se folosesc de perfidii faţă de oamenii lor de încredere pentru a-şi redobândi autoritatea (cap. III); tratatele, promisiunile, jurămintele principilor sunt nesigure şi nestatornice (cap. V);

principii sunt cel mai adesea lacomi, ambiţioşi şi de rea-credinţă (cap. V); un război nu trebuie făcut decât din motive temeinice şi pentru apărarea unei cauze drepte (cap. VII); subjugarea popoarelor vecine este condamnabilă şi trebuie să fie evitată (cap. VII); este drept războiul dus pentru dezrobirea unui popor de tiranie (cap. VII); înainte de a porni la război un principe trebuie să-şi măsoare mai întâi bine puterile (cap. VII) şi să facă intense pregătiri (cap. XXIII); iuţeala acţiunii asigură izbânda în război (cap. VII); în război trebuie să ştii să-ţi ascunzi scopurile şi să foloseşti dibăcii pentru a le descoperi pe ale duşmanului (cap. VII); principii au fire bănuitoare (cap. VII); poporul este din fire pornit spre a fi nemulţumit de stăpânitori şi dispus oricând a se răzvrăti (cap. IX); arta de a guverna impune un număr mare de abilităţi din partea aceluia care o practică (cap. XXX) - şi altele, a căror inspiraţie machiavelică fireşte că nu a scăpat comentatorilor filosofului nostru.

Apar, în al treilea rând, idei în problemele de filosofia naturii, nu mai puţin cutezătoare la vremea aceea prin esenţa lor materialistă. Dintre acestea se impune în primul rând ideea despre structura corpusculară a materiei - cu alte cuvinte, concepţia atomistă democriteană, pe care Bacon o recunoaşte ca fiind cea mai apropiată de adevăr dintre toate concepţiile antice despre esenţa şi structura materiei (cap. VI); după care urmează ideea că, despre originea Universului, concepţia filosofică atomistă este cel puţin tot atât de probabilă cât este concepţia biblică creaţionistă (cap. VI); există continuitate între regnurile aparent discontinue ale naturii: uman, animal, vegetal şi fizic, şi că ele sunt deci de aceeaşi esenţă materială (cap. VI); materia este

veşnică, cantitatea ei din Univers rămânând neschimbată, iar lumea este pieritoare (cap. XII); naşterea lumii s-a făcut prin trecere treptată de la dezordine la ordine (cap. XII); lumea a luat naştere prin mişcarea naturală a atomilor (cap. XVII) - şi aşa mai departe.

În capitolul XVIII, intitulat „Diomedes sau zelul religios „, apar câteva interesante idei de filosofia religiei, printre care următoarele: războaiele religioase, necunoscute de antici, sunt o pacoste a timpurilor moderne, adusă de creştinism; religia, mai cu seamă cea creştină, este izvor de fanatism, iar fanatismul este izvor de jafuri, măceluri, crime, războaie; deosebirile de credinţe religioase, până şi în sânul aceleiaşi religii, provoacă trădări şi perfidii între persoane între care există legături sfinte, ca acelea ale înrudirii sau ale ospitalităţii; persecuţiile religioase, când sunt împinse până la crime oribile, produc asupra credincioşilor efectul psihologic contrar celui scontat de cei care le provoacă.

În fine, nu lipsesc nici din scrierea aceasta a lui Bacon, cum nu lipsesc nici din celelalte scrieri filosofice ale sale, în care sunt reluate mai la fiecare pas idei de filosofie a ştiinţei, ca bunăoară acestea: este mai adevărată cunoaşterea directă a lucrurilor din natură decât oricare alta, raţională sau revelată; gândirea raţională, fără să fie inutilă în cunoaşterea naturii, riscă a se rătăci în speculaţie deşartă când este lăsată numai la mijloacele ei; ştiinţa anticilor este plină de erori; ştiinţa viitorului are deschise înaintea ei largi posibilităţi de cunoaştere şi de folosire a lucrurilor din natură, datorită unor noi observări şi experimente; ştiinţa trebuie să

urmeze calea de mijloc între speculaţia pură şi empirismul pur (mai cu seamă cap. XXVII).

În scrierea de faţă Bacon atribuie toate ideile pe care ea le cuprinde „înţelepciunii anticilor „, subliniind cel mai adesea că este pe deplin încredinţat de adevărul lor, nu fără a ne lăsa să înţelegem că, cel puţin unele dintre ele, sunt ale sale proprii. Pentru unele dintre acestea, cum erau în primul rând cele de filosofia religiei, mai cutezătoare decât oricare altele, el avea toate motivele să folosească artificiul tălmăcirii spuselor altora, spre a scăpa de riscurile pe care ele le implicau. Aşa încât dibăcia pe care o recomanda altora în lucruri de natură practică, el a folosit-o din plin în lucruri de natură teoretică. Ceea ce desigur că i se impunea, dată fiind noutatea şi cutezanţa cel puţin a unora dintre aceste idei.

DESPRE ÎNȚELEPCIUNEA ANTICILOR

Prefață

Întâmplările Antichității celei mai îndepărtate (cu excepţia totuşi a acelora care se găsesc consemnate în Sfânta Scriptură) au fost înmormântate în cea mai adânca uitare. Acestei tăceri pe care o păstrează istoria asupra timpurilor primitive i-au urmat fabulele poeţilor; iar acestor plăsmuiri le-au urmat istoriile care ne stau la îndemâna; aşa încât fabulele acestea sunt ca un val aruncat peste Antichitatea atât de îndepărtată, a cărei amintire s-a şters cu totul, în timpurile ulterioare, a căror istorie s-a păstrat.

Desigur că cei mai mulţi dintre cititorii mei îşi vor închipui că tratatul de faţa nu este decât un joc al minţii şi că nu are drept obiect decât simplă distracţie; ca, explicând fabulele acestea, îmi iau aceleaşi libertăți pe care şi le-au luat poeţii născocindu-le; presupunere cu atât mai firească, cu cât, dacă ele ar fi fost scopul şi planul meu, n-aş fi făcut la urmă decât să mă folosesc de drepturile mele, amestecând uneori, sub formă de distracţie şi de destindere, la cercetări mai anevoioase, explicaţii care sunt rodul meditaţiilor şi lecturilor mele. Nu-mi este necunoscut nici cât este de mlădioasă şi de elastica o atare materie, nici cât este de lesne, cu puţintica dibăcie şi pătrundere, să născoceşti analogii închipuite şi să atribui cu destulă verosimilitate inventatorilor acestor ficţiuni idei pe care ei nu le-au avut niciodată. În fine, mai ştiu că interpretările de felul acesta trebuie să fie cu atât mai suspecte, cu cât din toate timpurile s-a abuzat de uşurinţa întâlnita în lucrurile acestea; căci un număr destul de mare de scriitori au schimbat înţelesul acestor fabule ale poeţilor

spre a-l aplica propriilor lor invenţii sau măcar propriilor lor păreri, cărora ei voiau să le adauge veneraţia inspirată în mod firesc de lucrurile antice, fel de stimă care nu este propriu nici unui secol şi de care anticii nu s-au folosit mai puţin decât modernii. Astfel, bunăoară, Chrysip, părăsind rolul de filosof spre a-l juca pe acela de tălmăcitor de vise, atribuia celor mai vechi poeţi opiniile stoicilor, iar chimiştii, înşelaţi de o prejudecată încă mai ridicolă, au voit să aplice aceste jocuri ale închipuirii transformărilor corpurilor şi experienţelor pe care ei le făceau cu ajutorul cuptoarelor lor. Cunoaştem, spun, toate aceste abuzuri şi presimţim toate întâmpinările cărora ele le pot da loc, întrucât vedem destul de bine ce multe minţi uşuratice şi cutezătoare şi-au dat frâu liber în legătură cu atare alegorii.

Dar, după ce am privit cu maturitate şi am cântărit destul toate aceste neajunsuri, nu vedem în ele nicidecum un temei spre a ne schimba părerea asupra acestui punct, nici de a ne părăsi scopul; căci, în primul rând, libertatea sau nepriceperea unui mic număr de scriitori nu trebuie să discrediteze toate parabolele, fără excepţie, nici să le scadă din cinstea care în general li se datorează. A le izgoni şi respinge pe toate fără deosebire ar fi o hotărâre cutezătoare şi un fel de lipsa de evlavie; căci, chiar în cazul religiei, căreia îi place să acopere cu valul misterios al alegoriei augustele adevăruri pe care ni le predica, a vrea să sfâşii valul acesta ar fi să vrei să pui un fel de oprelişte şi de interzicere asupra legăturii pe care aceste embleme o stabilesc sau o întreţin între lucrurile divine şi lucrurile omeneşti; să ne oprim Însă pentru moment la ceea ce priveşte înţelepciunea curat omenească. Mărturisesc sincer că sunt foarte înclinat să cred că cele mai multe dintre fabulele acestea ale

poeţilor antici cuprindeau la origine un înţeles misterios şi alegoric, fie că mă las subjugat de veneraţia pe care o inspira în mod firesc Antichitatea, fie fiindcă aprofundând aceste ficţiuni descopăr uneori, între înţelesul pe care ele îl înfăţişează în mod natural şi însăşi ţesătura fabulei sau numele fiinţelor puse să acţioneze în ficţiune, o analogie atât de exactă, atât de vizibilă şi de izbitoare, încât nu poţi să nu fii de acord ca inventatorii lor au avut în vedere tocmai înţelesul acesta şi l-au acoperit intenţionat cu valul alegoriei; căci nu exista niciun muritor, oricât de orb sau de lipsit de inteligenţa ai vrea să-l presupui, care să nu conceapă de la prima vedere că fabula în care se spune că Pământul a dat naştere Faimei după înfrângerea şi moartea Giganţilor - Faima a fost astfel oarecum sora lor postumă - se referă la acele murmure şi la acele zvonuri răzvrătitoare care, după ce o revoltă a fost înăbuşită şi aproape în întregime sufocată, se răspândesc şi flutură câtva timp; sau care, citind în poeţi că gigantul Typhon, tăindu-i nervii lui Jupiter, i-a luat şi că apoi Mercur, furându-i, i-a redat acestui zeu, să nu recunoască numaidecât că aceasta fabula reda alegoric acele insurecţii violente care le taie regilor cei doi nervi principali, şi anume banul şi autoritatea, în aşa fel totuşi ca, cu ajutorul unor discursuri plăcute şi populare sau prin decrete înţelepte, acoperă, ca să zicem aşa, pe furiş şi repede, supărarea supuşilor lor, precum şi puterea care rezultă din ea; sau care, în fine, citind în autorii de fabule ca în acea expediţie atât de memorabila a Giganţilor măgarul Silenei, care n-a contenit să ragă în timpul luptei, a contribuit mult la înfrângerea acelor copii ai Pământului, să nu vadă de la primă privire că ficţiunea aceasta indica acele imense coaliţii de rebeli

care se văd cel mai adesea risipite de noutăți îndrăznețe şi de zvonuri deşarte, care împrăştie groaza printre ei. La fel, cine nu vede cu uşurința în multe dintre aceste ficţiuni analogia unor nume cu persoanele sau lucrurile pe care le indica? Bunăoară, numele de Metis, una dintre soțiile lui Jupiter, înseamnă propriu vorbind sfatul, prudența; acela de Typhon, învolburările, răzvrătirile sau răscoalele; acela de Pan, universul întreg, marele tot; acela de Nemesis, răzbunarea etc. Nici nu este cazul să ne mirăm văzându-i uneori pe poeți că amesteca faptele istorice în ficțiunile lor sau că pun alte adaosuri, spre a face istorisirea mai plăcută, sau confundând epocile, sau, în fine, transportând o parte din cutare fabulă în cutare alta, spre a face din tot o nouă alegorie.

Aceste variaţiuni nu ne zdruncină nicidecum opinia şi sunt cu atât mai puțin de mirare, cu cât inventatorii acelor fabule n-au trăit în aceleaşi timpuri, nici n-au urmărit aceleaşi scopuri, unele dintre aceste plăsmuiri fiind foarte vechi, iar altele cu mult mai noi, unele servind drept val unor principii sau sisteme de fizică, iar altele unor maxime de morală sau de politică. Adaugaţi ca în unele dintre aceste fabule povestirea este uneori atât de ridicolă şi de absurdă, încât însăşi absurditatea lor le dovedeşte întrebuințarea şi înțelesul alegoric; căci, atunci când povestirea unei fabule nu are nimic neverosimil sau izbitor, se poate presupune că ea nu a fost născocită decât pentru simplă distracţie şi ca în vederea acestui scop s-a ținut a se da istorisirii verosimilitatea istorică. Când Însă se văd lucruri pe care nimeni nu şi-ar fi propus nici să le povestească, nici să le imagineze, se poate conchide că ele aveau o altă destinaţie. De acest din urmă fel este următoarea

istorisire. Jupiter, spun poeţii, s-a căsătorit cu Metis; de îndată ce a văzut-o însărcinată, el a mâncat-o; a avut apoi el însuşi un fel de sarcină şi, la termenul cuvenit al naşterii, Pallas a ieşit din creierul său complet înarmata. Este clar că o povestire atât de groaznică, atât de ciudată şi atât de îndepărtată de toate căile gândirii omeneşti nu s-ar fi oferit de la sine minţii muritoare, nici măcar în vis.

Una dintre reflecţiile care au contribuit cel mai mult la întărirea părerii noastre asupra acestui punct este că cea mai mare parte din fabulele despre care vorbim nu erau invenţii ale poeţilor care le-au publicat sau le-au făcut vestite, că Homer, Hesiod etc.; căci, dacă ar fi fost bine dovedit că ficţiunile acestea aparţineau în realitate poeţilor de la care le avem, o asemenea origine (atât cât putem presupune) nu ne-ar indica nici vederi largi, niciun scop prea înalt. Dar, citite cu oarecare atenţie, se va recunoaşte lesne ca poeţii aceştia le comunica aşa că şi când ele ar fi fost adoptate şi primite în timpuri mai vechi, nu ca noutăţi şi ca fiind născocirea lor. Mai mult, autori contemporani unii cu alţi redându-le în feluri diferite, trebuie să se conchidă de aici ca ceea ce au ele comun vine din timpuri mai vechi şi ca deosebirile şi variaţiile lor provin din adaosurile pe care diferiţii autori le-au socotit potrivite să le înfrumuseţeze şi să le facă plăcute; consideraţia aceasta ar fi aceea care le-ar da cel mai mare preţ în ochii noştri şi ne-ar determina să le privim nu ca pe nişte producţii ale acestor poeţi, care ni le-ar fi transmis ei înşişi, nici ale contemporanilor lor, ci ca pe nişte mărețe rămăşiţe ale unui secol mai luminat şi ca un fel de suflu uşor care, din tradiţiile unor popoare cu mult mai vechi, a căzut, ca să zicem aşa, în trompetele şi în flautele grecilor.

Totuşi, dacă cineva s-ar încăpățâna să susțină că înțelesul alegoric al acestor fabule a fost adăugat ulterior, nu de la origine, i-am lăsa cu plăcere părerea asupra acestei chestiuni şi l-am părăsi în voia judecaţii pe care o afişează; dar, în măsura în care provoacă şi merita un răspuns, îi vom da un nou asalt, opunând o reflecţie încă mai însemnata şi mai izbitoare. Parabolele, îi vom spune, au fost întrebuințate în toate timpurile la două scopuri de natură foarte diferită, şi adesea ele au avut chiar două destinaţii opuse; căci alegoriile acestea în care sunt îmbrăcate unele adevăruri pot servi, şi servesc într-adevăr, când spre a le voala, când spre a le lumina. Dar, lăsând la o parte pentru moment pe prima dintre aceste două destinaţii, spre a ocoli orice discuţie asupra subiectului, şi admiţând chiar ca fabulele cele mai vechi nu erau decât ficţiuni vagi şi fără obiect, neavând ca scop decât simpla desfătare, este totuşi sigur că ficţiunile inventate în epocile ulterioare au avut-o pe cea de-a două dintre aceste destinaţii; şi nu exista niciun om cât de cât luminat care să nu le considere că pe o născocire foarte chibzuita, foarte solidă, foarte folositoare ştiinţelor şi chiar de o trebuinţa absolută spre a îndeplini acest al doilea scop despre care am vorbit, vreau să spun spre a pune la îndemâna minţilor celor mai slabe adevărurile proaspăt descoperite, dar prea îndepărtate de părerile de rând şi prea abstracte.

De asemenea, în aceste prime secole, timp în care invenţiile şi deducţiile minţii omeneşti, până şi acelea care azi sunt foarte cunoscute şi repetate, erau încă noi şi păreau ciudate, toate scrierile şi discursurile erau pline de fabule, de istorioare instructive, de parabole, de enigme, de alegorii şi de comparaţii de tot felul. În epoca aceea, limbajul acesta figurat nu era încă un mijloc

sortit să învăluie adevăruri care, deşi folositoare, au nevoie să fie puţin voalate, ci o simplă metoda de învățământ; căci pe atunci minţile, încă prea slabe şi grosolane, respingând orice idee prea fină şi prea abstractă, încă nu puteau prinde decât adevărurile sensibile. Întrucât invenţia hieroglifelor este mai veche decât aceea a literelor alfabetului, invenţia acestor parabole a precedat-o de asemenea pe aceea a argumentelor şi până şi în zilele noastre oricine vrea să lumineze minţile cruţându-le slăbiciunea mai este ţinut să urmeze aceeaşi metodă, recurgând adesea la asemănări. Astfel, încheind aceasta Prefaţa cu un adevăr important, vom spune ca înţelepciunea primelor secole a fost sau foarte mare, sau foarte fericită: foarte mare, dacă primii înţelepţi au născocit cu intenţie aceste figuri şi alegorii; foarte fericită, dacă, urmărind o altă ţinta, ei au avut cel puţin meritul de a procura o materie, un prilej şi un mijloc spre a da atâta înălțime şi demnitate observărilor omeneşti.

Oricum, nădăjduim că reflecţiile noastre asupra acestui subiect nu vor fi cu totul nefolositoare şi că, cel puţin, vom îndeplini unul sau altul dintre cele două obiective arătate; căci, cu ajutorul acestor interpretări ale parabolelor antice, vom răspândi o oarecare lumina asupra acelor scrieri obscure ale unor antici sau asupra lucrurilor ele însele. Totuşi, dacă ne e îngăduit să ne exprimăm părerea asupra acestui subiect cu libertate filosofică şi fără a arăta dispreţ faţa de cei care ne-au precedat în îndeletnicirea aceasta, nu ne vom teme să spunem că producţiile de felul acesta apărute până acum se reduc la aproape nimic; şi, deşi scriitori foarte sârguincioşi au tratat aceeaşi materie deosebit de amplu, genul însuşi a căzut într-un fel de înjosire, fiindcă acele

prime încercări de a explica fabulele cele mai vechi au fost făcute de oameni nu îndeajuns de luminaţi, a căror ştiinţa abia se ridica deasupra locurilor comune şi care, neaplicând aceste alegorii decât unor păreri vulgare, nu au nimerit adevăratul scop şi n-au făcut decât să frunzărească acest important subiect. În ce ne priveşte, lăsând scriitorilor de care am vorbit descoperirile uşoare pe care le-au putut face în materie, ne vom da osteneala să pătrundem mai mult în adâncurile Antichității şi să prindem aceste adevăruri mai rodnice, pe care primii înțelepţi le-au acoperit cu valul misterios al fabulei şi al alegoriei.

I. Casandra sau despre libertatea exagerată în vorbire

După spusele poeţilor, Casandra a fost iubita de Apollo şi, cu toate că respingea cu dibăcie dorinţele zeului, ea nu a renunţat să-i întreţină speranţele, până când a smuls de la el darul divinaţiei; dar, îndată ce ea a ajuns în stăpânirea a ceea ce voise să dobândească prin îndelunga ei prefăcătorie, i-a respins toate rugăminţile şi l-a îndepărtat fățiş. Zeul, neputând anula darul pe care i-l făcuse, indignat Însă de a fi fost jucat de femeia aceasta prefăcută şi arzând de dorinţa de a se răzbuna, a pus o condiţie care făcu din dar pentru ea o adevărată pedeapsa; căci, lăsându-i puterea de a prezice cu exactitate, i-a luat-o pe aceea de a convinge; aşa încât, din acel moment, cu tot adevărul prezicerilor ei, nimeni nu-i acorda încredere; nenoroc pe care l-a încercat în nenumărate prilejuri, dar mai cu seamă în legătură cu prăbuşirea patriei sale, pe care ştiuse să o prezică, dar fără ca cineva să o fi ascultat sau crezut.

Aceasta fabula pare să fi fost închipuita spre a arăta inutilitatea celor mai înţelepte sfaturi, date cu toată generozitatea, Însă nu la timp şi fără precauţiile trebuitoare. Ea pare a-i arăta pe oamenii cu o fire aspră, anevoie de mulţumit şi încăpăţânaţi, care refuza să se supună lui Apollo sau zeul, armoniei, neprimind nici tonul, nici felul, nici măsura persoanelor şi a lucrurilor, care în discursurile lor nu ştiu să-şi rânduiască nici glasul, nici stilul după dispoziţia ascultătorilor; pe scurt, care nu ştiu să cânte pe un ton pentru urechile învăţate şi pe alt ton pentru urechile începătoare, care, în fine, par a nu şti că exista un timp pentru a vorbi şi un timp pentru a tăcea; căci, deşi oamenii cu firea aceasta au toate cunoştinţele şi toată puterea cerută spre a da un sfat salvator şi îndrăzneţ, totuşi, în pofida tuturor talentelor şi cu tot zelul lor, întrucât sunt lipsiţi de iscusinţa trebuitoare spre a mânui spiritele, izbutesc rar să-i convingă pe cei cărora le dau sfaturi şi au puţina destoinicie la treburi. Sunt chiar dăunători acelora cu care se leagă şi de care se fac ascultaţi; ei grăbesc ruina prietenilor; iar atunci, în fine, vreau să spun când raul la care au contribuit ei înşişi prin duritatea şi asprimea firii lor s-a produs şi este fără leac, ei trec drept oracole, drept mari profeţi, drept oameni care văd departe. Un exemplu izbitor îl avem în persoana lui Cato din Utica. Romanul acesta a prevăzut că ruina patriei sale va fi efectul a două cauze, şi anume: mai întâi, conspiraţia lui Caesar şi a lui Pompei; apoi, neînţelegerea lor. Geniul său înalt a văzut această groaznică nenorocire cu mult timp înainte de a se fi produs, iar prezicerea sa a fost ca un fel de oracol; dar nenorocirea pe care el a ştiut să o prevadă de atât de departe, nu a ştiut să o preîntâmpine; a fost chiar îndeajuns de neprevăzător încât să

contribuie la ea; iar asprimea sa a grăbit ruina patriei sale; observaţie chibzuită, pe care a făcut-o Cicero spunând cu eleganţa: *„Cato optime sentit, sed nocet interdum reipublicae*; *loquitur enim tanquam în republica. Platonis, non tanquam în faece Romuli* „**1**.

II. Typhon sau răscoalele

Iunona, revoltată de faptul că Jupiter născuse, de la sine şi fără ajutorul soţiei sale, pe Pallas, care ieşise complet înarmata din creierul său, i-a obosit mult timp cu rugăminţile ei pe toţi zeii şi pe toate zeiţele, ca să o facă şi pe ea să nască fără conlucrarea lui Jupiter. Zeii, învinşi de insistenţele ei, au fost de acord cu cererea ei, şi ea clătină Pământul până în temelii, cutremur din care se născu Typhon, monstru de o statură uriaşa şi cu înfăţişarea îngrozitoare; un şarpe fu pus să-l hrănească. Când fu mare, el declara numaidecât război lui Jupiter. În lupta aceasta zeul fu învins şi căzu în puterea gigantului, care, luându-l în spinare, îl duse într-un loc întunecos şi foarte îndepărtat; apoi, i-a tăiat toţi nervii de la picioare şi de la mâini şi, după ce l-a mutilat astfel, l-a părăsit în această stare jalnică; Însă după aceea Mercur a avut dibăcia de a-i răpi uriaşului nervii lui Jupiter, pe care îi înapoie zeului. Jupiter, redobândindu-şi astfel puterile, a atacat din nou monstrul, izbindu-l mai întâi cu o lovitură de fulger; iar din sângele care curse din rană pe care i-a făcut-o s-au născut o mulţime de şerpi; după aceea arunca în fine asupra-i muntele Etna şi,

---

1 Cicero, Epistulae ad Atticum, II, 1 („Cato dispune de un excelent simţ, totuşi uneori este daunator republicii; caci vorbeşte ca în Republica lui Platon, nu ca în aceasta mocirla a lui Romulus „).

zdrobindu-l cu masa aceasta enormă, îl ţinu nemişcat, stare în care se găseşte încă.

Fabula aceasta pare a fi fost născocită pentru a arăta nestatornicia sorţii principilor, precum şi cauzele şi remediile acelor răscoale care se isca uneori în monarhii; căci pe bună dreptate se admite ca regii trebuie să fie uniţi cu popoarele lor, ca Jupiter cu Iunona, şi anume printr-un fel de legătura conjugală; corupţi Însă de prea îndelunga obişnuinţa a conducerii, ei o fac să decadă în tiranie; ei iau asupra lor întreaga autoritate, încalcă privilegiile şi drepturile tuturor ordinelor din stat; dispreţuiesc sfaturile senatului lor, cu alte cuvinte exercita o putere arbitrara, voind ca cele mai puţin cugetate porunci ale lor să fie îndeplinite pe loc, iar bunul lor plac să aibă putere de lege. Popoarele, revoltate în urma unei astfel de purtări şi obosite de asuprire, se apuca să nască şi ele fără conlucrarea principelui, cerându-i ele însele vreun conducător şi încredinţându-i comanda; atare răzvrătire are de obicei drept cauză provocările şi cererile celor mari, care, odată aliaţi, năzuiesc să răscoale poporul, tulburare din care rezultă în stat un fel de umflătură (redată în fabula aceasta prin copilăria lui Typhon). Agitaţia aceasta creşte, hrănita fiind oarecum de răutatea înnăscută şi de nemulţumirea poporului, agitaţie care este ca şarpele cel mai primejdios pentru regi; apoi, când răsculaţii şi-au adunat toate puterile şi şi-au luat toate măsurile, revolta izbucneşte şi degenerează în război pe faţa. Dar insurecţiile acestea fiind izvorul unei infinităţi de rele, fie pentru popoare, fie pentru regi, sunt pe bună dreptate imaginate aici prin chipul lui Typhon, înspăimântător. Cele o sută de capete ale acestui monstru redau fărâmiţarea şi mulţimea puterilor; boturile lor aprinse

arata incendiile; şerpii aceia pe care-i folosesc drept cingătoare sau drept salba arata bolile molipsitoare care bântuie atunci, mai cu seamă în timpul asediilor; mâinile lui de foc se referă la măceluri; ghearele de vultur sunt imaginea prădăciunilor şi a distrugerilor; în fine, penele cu care îi este acoperit tot corpul redau zvonurile neliniştitoare care se răspândesc atunci, precum şi veştile rele şi temerile deşarte care decurg din aceste zvonuri. Uneori, partidul răsculat este atât de stăpân încât regii, taraţi ca să zicem aşa de rebeli, sunt siliţi să părăsească reşedinţa stăpânirii lor şi principalele lor oraşe, să adune în jurul lor puţinele forţe care le mai rămân şi să se retragă în vreo provincie îndepărtată şi puţin cunoscută, după ce şi-au pierdut tezaurul şi autoritatea, care le sunt cei doi nervi principali. Totuşi, câtva timp după aceea, dacă îşi suporta nenorocirea cu o răbdare înţeleapta, ei îşi redobândesc nervii prin străduinţele şi iscusinţa lui Mercur; vreau să spun că prin decrete înţelepte, prin blândeţea lor, prin discursuri plăcute şi populare, ei recâştiga puţin câte puţin dragostea supuşilor, care apoi plătesc cu bucurie birurile, şi în felul acesta autoritatea principelui redobândeşte noi puteri. Cu toate acestea, principii cei mai înţelepţi şi mai prevăzători se păzesc mult de a-şi încerca norocul adesea în atare împrejurări şi de a risca bătălii; ei au doar grijă de a dărâma renumele rebelilor prin vreo ispravă remarcabilă. Dacă această încercare este încununata de izbânda, rebelii fiind descurajaţi şi doborâţi de o asemenea mare rănire şi începând a se teme de răzbunarea principelui, tot focul care le mai rămâne se risipeşte în murmure deşarte, redate în fabula aceasta prin fluieratul şerpilor. Apoi, pierzând cu totul nădejdea în norocul lor şi lipsiţi fiind de orice curaj,

încep a se risipi fugind, iar atunci a venit în fine timpul pentru regi de a-i zdrobi, aruncând asupră-le muntele Etna, adică de a cădea asupra lor cu întreaga masă a puterilor regatului.

III. Ciclopii sau miniștrii de groază

Poeţii au închipuit că Jupiter, revoltat de barbaria şi de cruzimea ciclopilor, i-a prăvălit în Tartar şi i-a condamnat astfel la o închisoare veşnica; Însă zeiţa Tellus (Pământul) l-a convins să-i elibereze şi să-i folosească pentru a-şi fabrica cu ei fulgerele. Zeul ascultând sfatul acesta, ciclopii s-au apucat de îndată să fabrice fulgere, precum şi alte instrumente de groază, lucrând fără răgaz şi într-un zgomot înfricoşător. Însă, cu trecerea timpului, Jupiter fiind mânios pe Esculap, fiul lui Apollo, fiindcă înviase un om prin puterea artei sale (el ascundea cu atât mai multă grijă această mânie, cu cât, nefiind provocată decât de o acţiune foarte lăudabila în ea însăşi şi care fusese slăvita aşa cum se cuvenea, i se părea lui însuşi nedreaptă), i-a dezlănțuit în contra-i, prin uneltirile lui ascunse, pe ciclopi, care îi ascultară pe loc poruncile şi îl fulgerară pe Esculap. Apollo răzbuna acest omor, străpungându-i pe ciclopi cu săgeţile sale, fără ca Jupiter să se opună.

Aceasta fabula pare a exprima alegoric purtarea unor regi; căci uneori principii cu o astfel de fire pedepsesc şi despoaie de funcţiile lor miniştri cruzi şi sângeroşi; dar apoi, înşelaţi de sfaturile lui Tellus, adică de sfaturi lipsite de generozitate şi care nu fac cinste nici acelora care le dau, nici acelora care le urmează, ei îşi amintesc de aceşti miniştri urgisiţi şi îi folosesc cu prilejuri în care cred că au nevoie de storcători nemiloşi

şi de executori aspri ai dorinţelor lor. Aceştia din urmă, care sunt cruzi din firea lor şi, pe deasupra, înrăiți de amintirea căderii lor, nu scapă prilejul de a îndeplini asemenea ordine cu tot zelul şi cu toată perseverența posibile; dar, întrucât sunt lipsiţi în mod obişnuit de prevedere şi se grăbesc prea mult să îndeplinească funcţia aceasta primejdioasă, ca să reintre în vaza mai curând sau mai târziu, împinşi de cunoştință pe care o au despre intenţiile principelui, dar fără să fi primit ordine precise în privința aceasta, se fac vinovați de o execuţie barbară, care provoacă indignarea generală. Atunci principii, spre a se dezvinovăți de complicitatea la atare acţiuni, le arunca asupra acestor miniştri, îi părăsesc de îndată şi îi lăsă în felul acesta expuşi mâniei, denunţurilor şi răzbunării rudelor şi prietenilor acelora împotriva cărora şi-au exercitat cruzimea. În fine, îi lăsă în voia urii publice; iar atunci întregul popor aplaudă, prin aclamaţii zgomotoase, purtarea principelui, care pare a nu avea alt scop decât de a face dreptate, şi mii de urări pentru înflorirea să, iar miniştrii aceştia de groaza suporta, deşi cam târziu, osânda cuvenită.

IV. Narcis sau omul îndrăgostit de el însuşi

Aşa după cum relatează poeţii, Narcis a ajuns renumit prin graţiile şi prin frumuseţea să; Însă strălucirea avantajelor sale exterioare era umbrită de un nemărginit dispreţ şi de o îngâmfare de nesuportat. Aşa încât, iubindu-se numai pe sine, ducea o viaţa singuratică, colindând păduri şi îndeletnicindu-se doar cu vânătoarea, împreuna cu un foarte mic număr de însoţitori, care îi ţineau loc de tot. Nimfa Echo îl urmărea

şi ea pretutindeni. Într-o zi, satul de vânătoare şi împins de soarta lui, s-a dus să se odihnească, pe la mijlocul zilei, lângă o fântâna ale cărei ape erau clare şi limpezi; văzându-şi aici propriul chip, nu se mai satură să-l privească şi într-atât se îndrăgosti de acesta, încât, silit să-şi țină privirile ațintite asupra acestui lucru atât de drag, a fost cuprins treptat de slăbiciune şi căzu într-o înţepenire de moarte. După moartea sa, zeii îl prefăcură în floarea care-i poartă numele, ce se dezvolta la începutul primăverii şi care este consacrata zeilor Infernului, ca Pluton, Proserpina şi Eumenidele.

Fabula aceasta pare a avea drept obiect felul de a fi al minţii acelor oameni care, înfumuraţi de frumuseţea lor sau de vreo altă întâietate pe care o datorează doar naturii, nu propriei lor străduințe, se iubesc exagerat de mult şi sunt, ca să zicem aşa, îndrăgostiţi de ei înşişi. De obicei, oamenilor cu aceasta fire nu le place nicidecum să se arate în lume şi se simt îndepărtați de treburi; căci, în societate şi într-o viaţa mai activă, ei ar avea de suportat fie insulte, fie nebăgări în seama - toate acestea, neplăceri care ar putea să-i tulbure şi să-i întristeze. Aşa încât aproape totdeauna ei duc o viaţa retrasă, timida şi singuratică, mulţumindu-se cu o mică societate alcătuită în întregime din persoane care îi dezmiardă, care se supun totdeauna părerii lor, le aplauda toate discursurile şi constituie un fel de ecouri ale lor. Dar, umflaţi de aceste continue aplauze, răsfăţaţi de aceste dezmierdări şi aproape imobilizaţi de aceasta admiraţie pe care o au pentru ei înşişi, ei devin exagerat de leneşi şi cad într-un fel de înţepenire, care îi face neputincioşi de orice iniţiativa a cărei înfăptuire cere ceva putere şi sforţare. Cu tot atâta chibzuinţa cu câta eleganţa, poeţii au ales o floare de primăvară drept

imaginea oamenilor despre care vorbim. Într-adevăr, indivizii cu acest caracter au o anumită floare de talent şi câştigă ceva faima în tinereţea lor; dar, în plină maturitate, ei dezamăgesc aşteptările admiratorilor şi acele mari nădejdi care fuseseră nutrite în legătură cu ei. În acelaşi înţeles, poeţii au imaginat că această floare este închinata zeilor Infernului, oamenii atinşi de această boală nefiind buni la nimic. Căci tot ce nu da niciun rod de la sine, ci trece şi se şterge pe loc, că urma navei care brăzdează valurile, era închinat de cei vechi umbrelor şi zeilor Infernului.

V. Styxul sau tratatele

Într-un mare număr de fabule sau de ficţiuni poetice se menţionează acel jurământ unic prin care zeii se legau când voiau să facă o promisiune definitivă. Făcând acest jurământ, ei nu recunoşteau vreo putere cerească şi nu jurau pe niciunul din atributele divine, ci numai pe Styx, fluviu al Infernului care, învârtindu-se de mai multe ori în jurul întunecatei împărăţii a lui Pluton, o înconjura ca o centură. Formula aceasta de jurământ era întrebuinţata totdeauna singură şi nu era legată niciodată de nicio alta destinată să-i dea mai multă putere şi să o facă inviolabilă; căci pedeapsa sortită împotriva acelora care o violau fiind cea de care zeii se temeau cel mai mult, şi anume aceea de a fi alungat de la banchetul zeilor pe un anumit număr de ani, constituia o sancţiune suficientă.

Fabula aceasta pare a avea drept obiect înţelegerile şi tratatele principilor; căci, din nefericire, exista prea multe temeiuri să se observe în privinţa aceasta ca asemenea tratate, oricât ar fi ele de solemne şi pe orice

jurământ s-ar sprijini, au atât de puţina statornicie, încât aceste jurăminte ar putea fi privite ca un fel de ceremonial şi de formalitate destinată să impună mulţimii, mai mult decât să o asigure şi să-i dea o garanţie pentru aducerea lor la îndeplinire. Să spunem mai mult: în chiar cazurile în care legăturile de rudenie (care sunt ca un fel de întărire data de natură) şi serviciile reciproce se leagă de aceste jurăminte, totul pare celor mai mulţi principi neîndestulător spre a cumpăni ambiţioasele lor pretenţii şi spre a ceda ceva din privilegiile nemăsurate ale suveranităţii.

Ceea ce este cu atât mai puţin uimitor cu cât totdeauna principilor le este lesne să-şi ascundă sub o infinitate de pretexte înşelătoare lăcomia, ambiţia şi reaua-credinţă, dat fiind ca ei nu văd deasupra lor nicio putere căreia să fie siliţi a da socoteală de acţiunile lor. Astfel, pe bună dreptate, se spune că adevărata garanţie şi sancţiune a acestor tratate nu este nicidecum o putere cerească, ci necesitatea (singura respectată de puternicii lumii acesteia), primejdia ameninţătoare a statelor şi folosul reciproc; căci imaginea cea mai elegantă a necesităţii este Styxul, fluviu înfricoşător, pe care orice muritor trebuie să-l treacă şi nu-l va trece înapoi niciodată. El a fost de asemenea singura divinitate pe care atenianul Iphycrates a voit să o aibă drept garant al unui tratat; şi întrucât acest strălucit personaj este singurul care a cutezat să spună cu glas tare ceea ce atâţia alţii gândeau în ascuns, nu va fi fără folos să-i amintim aici propriile sale cuvinte. Văzându-i pe lacedemonieni născocind şi propunând un număr nesfârşit de precauţii şi sancţiuni spre a asigura îndeplinirea unui tratat, le spuse: „Nu puteţi, voi, lacedemonieni, să vă legaţi atât de puternic şi să ne daţi

o asigurare îndestulătoare decât făcându-ne să vedem limpede că ne-aţi pus la îndemâna suficiente mijloace spre a vă lua posibilitatea de a ne face rău chiar în cazul când aţi fi ispitiţi a o face „. Astfel, fie ca li se ia principilor puterea de a vătăma, fie ca ei riscă să se piardă cu totul violându-şi tratatele, fie, în fine, că se tem de micşorarea teritoriului lor, a veniturilor, a produsului vămilor sau a subsidiilor pe care le primesc de la alţi principi, fie o urmare a acestor încălcări; în toate aceste cazuri, spun, tratatele lor nu pot fi socotite ca garantate de o sancţiune atât de severă ca atunci când jurau pe Styx; căci atunci ei se tem cu adevărat să fie excluşi de la masa zeilor, imagine pe care anticii o foloseau ca să redea drepturile, onorurile, foloasele şi privilegiile suveranităţii, ca şi belşugul bunurilor de tot soiul, ca şi fericirea firesc legată de ele.

VI. Pan sau natura[1]

Anticii lasă în nesiguranţa naşterea lui Pan. Unii spun că el ar fi fiul lui Mercur; alţii, atribuindu-i altă origine, spun că, toţi pretendenţii Penelopei având legături cu ea, din aceste legături indistincte s-ar fi născut Pan, care ar fi copilul lor comun. Dar Iată un alt chip de a explica această naştere, care nu trebuie trecut cu vederea. Pan, spun unii, este fiul lui Jupiter şi al Hybreei, adică al Insultei. Însă, orice origine i s-ar fi atribuit, i se dădeau drept surori Parcele, care trăiau într-o peştera. În ce-l priveşte, el rămânea întotdeauna în plină lumină. Iată portretul care i se făcea: fruntea îi

1 Acest capitol este reprodus dupa forma definitiva data de autor în De dignitate, cartea a II-a, cap. 13.

este înarmata cu coarne care se termina cu vârfuri ce se înălța până la cer; corpul său este plin de peri şi de plete; mai cu seamă barba îi este foarte lungă; forma să ține de două specii: de specia umană în ce priveşte părțile superioare şi de aceea a dobitoacelor în ce priveşte părțile inferioare, terminându-se cu picioare de capră. Drept semne ale puterii sale, el poartă în mâna stânga un flaut cu şapte tuburi, iar în dreaptă un fel de cârja sau de baston încovoiat în partea de sus; o blană de leopard îi serveşte drept îmbrăcăminte. Cât despre puterile şi funcţiile care i se atribuiau, era privit că zeul vânătorilor şi chiar al păstorilor şi, în general, al locuitorilor de la țara. El domnea de asemenea asupra munţilor. Era crainicul zeilor, ca şi Mercur, şi imediat după acesta în rang. Era privit ca şeful şi comandantul nimfelor, care dansau veşnic în jurul său. De asemenea, mai avea drept suita pe satiri şi pe sileni, aceştia cu mult mai în vârsta decât primii. I se atribuia puterea de a răspândi groaze, mai cu seamă deşarte şi superstiţioase, care după numele sau au fost numite „panici „. Acţiunile care se povestesc despre el sunt destul de puține; se spune mai cu seamă că l-a provocat la luptă pe Cupidon, de care a fost învins; că l-a pus în lanțuri pe gigantul Typhon şi că l-a ținut subjugat.

Se mai povesteşte că, Ceres fiind tristă şi îndurerata de răpirea Proserpinei, întrucât zeii o căutau neliniştiți şi din pricina aceasta se risipiseră pe diferite căi, Pan a fost singurul care a avut fericirea de a o găsi, pe când era la vânătoare, şi de a le-o arată. De asemenea, a îndrăznit să-i dispute lui Apollo premiul muzicii, premiu pe care Midas, ales ca arbitru, i l-a adjudecat, ceea ce i-a atras acestui rege urechi de măgar, Însă urechile acestea erau ascunse. Nu se presupune că Pan ar fi avut vreo iubire;

cel puţin nu a avut multe, ceea ce poate să pară destul de uimitor în ceata zeilor, care, cum se ştie, îşi risipeau atât de lesne dragostele. Se spune numai că a iubit-o pe Echo, care a şi fost socotită ca soţia sa, şi pe o altă nimfă, numită Syrinx, de care Cupidon, ca să se răzbune că îndrăznise să-l provoace la luptă, l-a făcut să se îndrăgostească. Se susţine că ar fi chemat odinioară Luna în păduri înalte şi că nu a avut nici copii, ceea ce nu este mai puţin uimitor, dat fiind ca zeii, mai cu seamă cei de parte bărbătească, erau uimitor de prolifici, afară numai că i se atribuie drept fiica o anumită femeiuşca, servitoare, numită Iamba, femeie care de obicei distra oaspeţii cu povestiri glumeţe şi despre care se credea că ar fi rodul căsătoriei sale cu Echo.

Pan, cum spune însuşi numele său, simbolizează Universul său imensitatea lucrurilor. Însă exista sau pot exista asupra originii lumii două opinii diferite: sau a ieşit din Mercur, adică din Cuvântul divin, ceea ce Sfânta Scriptură pune în afară de orice îndoiala şi ceea ce au admis până şi filosofii - cel puţin cei care au fost priviţi drept cei mai înclinaţi spre teogonie - sau a provenit din seminţele amestecate ale lucrurilor. Într-adevăr, unii filosofi au susţinut că seminţele lucrurilor ar fi infinite, până şi în substanţa; de unde a ieşit presupunerea existenţei homeomeriilor, pe care a născocit-o Anaxagoras sau a făcut-o vestită. Totuşi, unii, înzestraţi cu mai multă pătrundere, gândesc că este de ajuns, spre a explica varietatea corpurilor compuse, a presupune că principiile lucrurilor sunt identice în ce priveşte substanţa şi nu se deosebesc decât prin figurile lor, Însă prin figuri fixe şi determinate, şi ca tot restul nu atârna decât de poziţiile lor şi de chipul în care se combina; izvor din care a ieşit teoria atomilor, acceptată

de Democrit, după ce Leucip o născocise. Alţii Însă nu admiteau decât un singur principiu, care, după Thales, era apă, după Anaximenes, aerul, iar după Heraclit, focul; şi totuşi, însuşi acest principiu ei îl credeau unic în ce priveşte actul, dar variabil potenţial şi susceptibil de diferite modificări şi de asemenea natură încât seminţele lucrurilor se găseau ascunse în el. Dar cei care, după exemplul lui Platon şi Aristotel, au presupus o materie cu totul lipsită de calităţi, fără formă constantă şi indiferentă la toate formele, s-au apropiat mult de înţelesul parabolei; căci ei au privit materia ca pe un fel de femeie publică, iar formele ca pe pretendenţi. Astfel ca toate opiniile asupra principiilor lucrurilor revin la aceasta şi se reduc la această alternativă: lumea are drept principiu sau pe Mercur, sau pe Penelopa şi pe pretendenţii ei. Cât despre cea de-a treia naştere a lui Pan, ea este de o astfel de natură încât pare că grecii, fie prin mijlocirea egiptenilor, fie în cu totul alt chip, au avut o cunoştinţă oarecare despre misterele evreilor. Ea se referă la starea lumii considerată nu aşa cum era la originea ei, ci aşa cum a fost după căderea lui Adam, adică atunci când a devenit supusa morţii şi distrugerii; iar starea aceasta a fost, oarecum, fiul lui Dumnezeu şi al insultei, adică al păcatului; ea dăinuieşte încă şi astăzi, căci păcatul lui Adam era o insultă, întrucât el voia să se facă asemenea lui Dumnezeu. Astfel aceste trei opinii asupra naşterii lui Pan vor părea adevărate dacă sunt deosebite cu grijă timpurile şi lucrurile. În adevăr, Pan, aşa cum îl înfăţişam în momentul acesta, îşi trage originea din cuvântul divin, totuşi prin mijlocirea materiei confuze, care era ea însăşi lucrarea lui Dumnezeu, calcarea datoriei şi prin ea distrugerea strecurându-se într-Însă.

Destinele sau naturile lucrurilor sunt pe bună dreptate privite ca fiind surori. Căci prin cuvântul acesta de destine sunt indicate începuturile lor, duratele şi sfârşiturile lor, precum şi creşterile şi scăderile lor, urgiile şi stările lor înfloritoare; pe scurt, toate condiţiile individului; condiţii care totuşi nu pot fi recunoscute decât într-un individ de o specie nobilă, cum este un om, un oraş sau un popor. Însă Pan sau natura lucrurilor sunt acelea care fac că indivizii aceştia să treacă prin condiţii atât de diferite; aşa fel încât, faţa de indivizi, lanţul naturii şi firul Parcelor nu sunt decât unul şi acelaşi lucru. Mai mult, anticii au închipuit că Pan rămâne totdeauna în plină lumină, ca Parcele locuiesc într-o subterană şi că ele zboară spre oameni cu cea mai mare iuţeala, fiindcă natura şi faţa Universului sunt vizibile şi expuse privirilor noastre, pe când destinele individului sunt ascunse şi năprasnice. Dacă se ia cuvântul acesta, *destin*, într-un sens mai larg şi se înţelege printr-însul orice fel de întâmplare care s-ar putea produce, nu numai cele mai izbitoare, totuşi, în chiar acest sens, numele acesta se potriveşte foarte bine totalităţii lucrurilor, marelui tot, dat fiind că, în ordinea naturii, nu exista nimic atât de neînsemnat încât să nu aibă cauză să şi, dimpotrivă, nimic atât de important încât să nu atârne de vreun lucru oarecare; aşa încât însăşi adunarea laolaltă, totalitatea naturii, cuprinde în sânul ei orice fel de întâmplare, cea mai însemnata, ca şi cea mai neînsemnata, şi ea se produce la vremea ei, după o lege al cărei rezultat este sigur. Astfel, nimic nu e uimitor dacă s-a presupus că Parcele erau surorile lui Pan, şi surorile lui foarte legitime, căci norocul este fiul omului de rând şi în mod obişnuit nu place decât minţilor superficiale. Evident, Epicur nu foloseşte numai

un limbaj profan; Însă îmi pare că vorbeşte cu totul alandala când spune că „face mai degrabă să crezi în fabula despre zei decât să presupui un destin „; aşa că şi când ar putea să existe în Univers ceva care, asemănător unei insule, să poată fi desprins de marele lanţ al existenţelor. Dar Epicur, cum se vede din propriile sale cuvinte, a acomodat şi a supus filosofia sa naturală moralei sale, nevoind să admită nicio părere care ar fi putut întrista, nelinişti sufletul şi tulbura aceasta eutimie despre care Democrit îi dăduse ideea. Iată de ce, mai dornic a se legăna în gânduri plăcute decât în stare să suporte adevărul, el a scuturat cu totul jugul şi a respins rigoarea destinului mai curând decât teama de zei. Dar atât este de ajuns asupra frăției lui Pan cu Parcele.

Dacă se atribuie lumii coarne mai groase jos şi mai subţiri la vârf, aceasta se întâmpla fiindcă întreaga natură a lucrurilor este oarecum ascuţita şi asemănătoare unei piramide; căci numărul indivizilor care formează bază largă a naturii este infinit. Indivizii aceştia se reunesc în specii, care de asemenea sunt în număr mare; apoi speciile se ridica la genuri care, pe măsură ce ideile se generalizează, se restrâng din ce în ce mai mult, astfel că în cele din urmă natura pare a se reuni într-un fel de punct; este ceea ce semnifica figura aceasta piramidală a coarnelor lui Pan. Dar nu trebuie să ne mirăm că aceste coarne, cu extremitățile lor, ating cerul, dat fiind ca lucrurile cele mai înalte ale naturii, adică ideile universale, ating oarecum lucrurile divine. Astfel se simbolizează că lanţul acesta faimos al lui Homer, adică al cauzelor naturale, era legat de picioarele tronului lui Jupiter. Şi, cum este lesne să crezi, nu exista niciun om care, ocupându-se de metafizică şi de ce

există în natura etern şi imuabil şi abătându-şi puţin mintea de la lucrurile schimbătoare şi trecătoare, să nu cadă numaidecât în teologia naturală, atât de repede şi de uşoara este trecerea de la vârful acestei piramide la însuşi Dumnezeu.

Cu tot atâta eleganţa cu cât adevăr este reprezentat corpul naturii acoperit cu peri ca urmare a acestor raze care se găsesc pretutindeni; căci razele sunt ca şi coama, că perii naturii, şi nu exista nimic care să nu iradieze mai mult sau mai puţin. Aceasta este foarte bine simţit în facultatea vederii, ca şi în orice forţa magnetică şi în orice acţiune la distanţa. Însă barba lui Pan iese mai cu seamă în relief, fiindcă razele corpurilor cereşti şi îndeosebi ale Soarelui îşi exercita acţiunea de foarte departe; iar acţiunea aceasta pătrunde foarte adânc, iar această pană pe punctul ca ele au meşteşugit şi au schimbat cu totul suprafaţa Pământului, şi până şi interiorul sau, până la o anume adâncime. Însă figură care priveşte barba lui Pan este cu atât mai exactă, cu cât Soarele însuşi, când partea-i superioară fiind acoperită de un nor, razele îi scăpă pe dedesubt, pare a avea o barbă.

De asemenea, pe bună dreptate, corpul naturii este reprezentat ca având parte de două forme, dată fiind deosebirea dintre corpurile superioare şi cele inferioare; căci primele, din cauza frumuseţii lor, a egalităţii, a statorniciei mişcării lor şi a stăpânirii lor asupra Pământului şi a lucrurilor pământeşti, sunt foarte bine reprezentate prin figură omenească, natura omenească având parte de ordine şi de dominare. Însă ultimele, din cauza dezordinii lor şi a mişcărilor lor neregulate şi fiindcă sunt în multe privinţe stăpânite de corpurile cereşti, pot fi reprezentate prin figura unui animal

grosolan. Mai mult, aceasta duplicitate de forma se referă la încălcarea reciprocă a speciilor; căci nu este în firea speciei ca ea să apară absolut simplă, ci fiecare specie ia parte la alte două şi pare a fi alcătuită dintr-însele. Bunăoară, omul ţine puţin de animal, animalul puţin de plantă, planta puţin de corpul neînsufleţit. Şi, drept vorbind, totul are parte de două forme, ţinând atât de specia inferioară, cât şi de specia superioară, a căror împreunare este doar. Însă imaginea picioarelor de capra reprezintă foarte iscusit urcarea corpurilor fine spre regiuni ale atmosferei şi ale cerului în care rămân astfel suspendate, iar de aici sunt prăvălite spre regiunea inferioară, mai curând decât să coboare; căci capra este un animal căruia îi place să se caţăre, să se agaţe de stânci şi să se aşeze pe corpuri care atârna peste prăpăstii. Aceasta fac şi toate corpurile, până şi acelea care sunt sortite globului inferior. Astfel, nu fără dreptate Gilbert, care a făcut cercetări atât de laborioase asupra magnetului, iar la aceasta procedând pe cale experimentală, a făcut să se nască întrebarea dacă nu cumva corpurile grele, la o mare depărtare de pământ, îşi pierd puţin câte puţin din mişcarea lor în jos.

Sunt puse în mâinile lui Pan doua atribute: unul al armoniei, altul al stăpânirii. Este vădit ca flautul cu şapte tuburi reprezintă concertul şi armonia lucrurilor, sau aceasta combinaţie a concordiei cu discordia, rezultat al mişcării celor şapte stele rătăcitoare; căci nu se găsesc nicidecum pe cer alte abateri decât acelea ale celor şapte planete, abateri care, moderate de egalitatea stelelor fixe şi de depărtarea veşnic neschimbătoare în care ele sunt unele faţa de altele, pot fi deopotrivă cauza şi a statorniciei speciilor, şi a nestatorniciei indivizilor. Însă, dacă exista unele planete mai mici care nu sunt

nicidecum vizibile, dacă există în cer vreo schimbare mai considerabilă, cum pot fi acelea pe care le prilejuiesc unele comete mai înalte decât Luna, acestea sunt ca tot atâtea flaute, sau cu totul mute, sau al căror sunet este de puţina durată, dat fiind ca acţiunea lor nu ajunge până la noi sau ea nu tulbura mult timp această armonie a celor şapte tuburi ale flautului lui Pan. Bastonul încovoiat, care este un atribut al comandamentului, este o metaforă elegantă, destinată a simboliza căile naturii, care în parte sunt drepte, în parte oblice. Iar dacă îndeosebi în extremitatea lui superioară bastonul sau bățul de care e vorba este încovoiat, aceasta se întâmpla fiindcă scopurile Providenţei se exercită prin ocoluri şi prin cercuri, aşa fel ca ceea ce pare a se face este cu totul altceva decât ceea ce se face; semnificaţie cu totul asemănătoare cu aceea a parabolei lui Iosif vândut în Egipt. Ceva mai mult, în orice guvernare omenească, cei care stau la cârma, când este vorba de a insufla şi de a strecura poporului ceea ce-i este folositor, izbutesc mai lesne cu ajutorul motivelor născocite şi pe cai oblice decât pe cai directe; şi poate să pară uimitor faptul că în lucrurile curat naturale se izbuteşte mai bine înşelând natura decât silind-o. Atât este de adevărat ca lucrurile care sunt făcute prea direct sunt stângace şi devin piedica lor înseşi, pe când căile piezişe şi de strecurare fac ca toate să decurgă mai blând şi să-şi dobândească mai sigur efectul! Nimic nu este mai dibaci decât ficţiunea care presupune că mantaua şi haina lui Pan este o blană de leopard, date fiind felurile acestea de pete care se găsesc pretutindeni în natură. Căci cerul, bunăoară, este pătat de stele, marea este pătată de insule, iar Pământul este

împestriţat la suprafaţa, ceea ce este ca un fel de manta, de haina.

Cât priveşte funcţia lui Pan, nimic nu o explică mai bine şi nu o zugrăveşte mai viu decât presupunerea că el este zeul vânătorilor; căci orice acţiune şi, prin urmare, orice mişcare şi orice stare progresivă nu reprezintă decât vânătoare. Ştiinţele şi artele, bunăoară, vânează operele care sunt proprii; sfaturile omeneşti vânează scopurile lor respective; iar toate lucrurile naturale vânează alimentele lor, spre a se conserva, şi plăcerile lor, poftele lor, spre a se desăvârşi. Căci orice vânătoare are ca obiect o pradă sau o distracţie, iar aceasta prin mijloace iscusite şi pline de isteţime:

Torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
*Florentem cytisum sequitur lasciva capella*1.

Pan mai este şi zeul locuitorilor de la ţara, pentru ca oamenii din această categorie trăiesc mai conform cu natura, pe când la curte sau în oraşe natura este coruptă de cultura exagerată; aşa încât versul acesta al poetului, care zugrăveşte atât de bine efectele iubirii, se aplică şi naturii, din pricina unor asemenea rafinamente:

*Pars minima est ipsa puella sui*2.

Se spune că Pan stăpâneşte munţii, pentru că pe munţi şi pe alte locuri ridicate, natura, dezvoltându-se mai bine, este mai expusă privirilor şi observărilor noastre. Însă că Pan ar fi, îndată după Mercur, crainicul zeilor, aceasta este o alegorie cu totul divină, dat fiind ca numaidecât după Cuvântul divin, imaginea însăşi a

---

1 Hiena cruda urmareşte lupul, lupul însuşi, capra,
capra lasciva urmareşte salcâmul înflorit. (Virgiliu, Ecloge, II, vv. 63-64)

2 Fetişcana este o foarte mica parte din ea însăşi (în cea mai mare parte fiind podoabe şi artificii). (Ovidiu, Leacul iubirii, v. 344)

lumii este lauda cea mai măreaţă a înţelepciunii şi pătrunderii dumnezeieşti, tocmai ceea ce poetul divin a cântat în felul acesta: „Cerurile cânta mărirea lui Dumnezeu, iar firmamentul vesteşte fapturile mâinilor sale „1. Nimfele acestea care-l distrează pe zeul Pan sunt sufletele, căci desfătările lumii sunt ca desfătările fiinţelor vii. Pe bună dreptate el este privit ca fiind căpetenia lor, dat fiind că, dansând, ca să zicem aşa, în juru-i, fiecare în felul ţarii sale şi cu o infinită varietate, ele se menţin astfel într-o neîncetata mişcare. De asemenea, cu multă pătrundere, un anume autor modern a redus la mişcare toate facultăţile sufletului şi a arătat graba şi dispreţul unor antici care, înfăţişând şi observând cu un ochi prea fix memoria, imaginaţia şi raţiunea, au uitat puterea cogitativă care joacă rolul principal. Căci, a-şi aminti şi chiar a nu avea decât o simplă reminiscenţa este a gândi; a imagina este de asemenea a gândi; iar a raţiona încă este a gândi. În fine, sufletul, fie că îl presupui înştiinţat de simţuri sau lăsat în voia lui, fie că îl consideri în funcţiunea intelectului sau în aceea a afecţiunilor şi a voinţei, dansează, ca să zicem aşa, după măsura gândurilor noastre; este ceea ce se reda prin dansul nimfelor. Acei satiri şi sileni, care-l însoţesc veşnic pe zeul Pan, sunt tinereţea şi bătrâneţea; căci exista în toate lucrurile din lumea aceasta o vârsta de veselie şi de activitate şi una în care ele suspina după repaos şi le place să bea. Dar, în ochii oricărui om care-şi face despre lucruri o idee adevărată, gusturile acestor două vârste pot să pară ceva diform şi ridicol, ca satirii şi silenii. Cât priveşte alegoria groazelor panice, ea cuprinde un înţeles foarte

1 Psalmi, XVIII, v. 2.

profund; căci natura a pus în toate fiinţele vii teama şi groază că paznice ale vieţii şi ale esenţei lor, spre a le face să ocolească şi să respingă toate relele care le bântuie sau numai le ameninţa. Totuşi, tocmai natura aceasta nu ştie nicidecum să păzească măsura şi printre acele temeri salvatoare ea amesteca temeri deşarte şi copilăreşti, aşa încât, dacă s-ar putea pătrunde în interiorul vietăților, s-ar vedea ca ele sunt pline de groaze panice, mai cu seamă sufletele omeneşti, şi mai mult decât oricare sufletul de rând, care este uimitor de agitat şi chinuit de superstiţie (care, în fond, nu este decât o groază panica), mai cu seamă în timpuri de restrişte, de primejdie şi de nenorocire. Iar superstiţia nu domneşte numai asupra poporului; opinii ale acesteia se năpustesc până şi asupra sufletelor celor mai înţelepte; aşa fel ca Epicur, dacă ar fi rânduit după acelaşi principiu tot ce afirmase despre zei, ar fi folosit un grai divin atunci când a spus: „Profan nu este a tăgădui zeii populari, ci a atribui zeilor părerile populare „.

Cât priveşte cutezanţa lui Pan şi îngâmfarea pe care a avut-o de a-l provoca pe Cupidon la luptă, aceasta înseamnă că materia nu este fără o oarecare tendinţa, fără o oarecare înclinare spre descompunerea lumii, şi ca ea ar cufunda-o din nou în Haosul iniţial dacă concordia, care este mai tare şi care este figurata aici prin iubire sau Cupidon, punând o frâna răutății şi violenţei sale, nu ar sili-o, ca să zicem aşa, să intre în ordine. Astfel, printr-o soartă prielnică oamenilor şi lucrurilor sau mai curând prin bunătatea nesfârşita a fiinţei supreme, Pan este inferior în această luptă şi se retrage învins. Acelaşi înţeles are şi alegoria lui Typhon încurcat în laţ; căci, deşi toate lucrurile sunt supuse unor umflări uimitoare şi extraordinare (este ceea ce

înseamnă cuvântul Typhon), fie că este marea, pământul sau norii care sunt văzuți umflându-se, zadarnic umflându-se astfel, ele se silesc să iasă din marginile lor; natura le prinde într-un laţ foarte încurcat şi le leagă, ca să spunem aşa, cu un lanţ de diamant.

Când Însă i se atribuie acestui zeu fericirea de a o fi găsit pe Ceres în timpul unei vânători, lipsind de norocul acesta pe ceilalţi zei, ni se da astfel o înştiinţare foarte înţeleapta şi foarte întemeiată; anume că, dacă este vorba de inventarea tuturor lucrurilor folositoare, fie a trebuinţelor, fie a plăcerilor vieţii, nu trebuie nicidecum aşteptata de la filosofii abstracţi (care sunt ca zeii mari), chiar dacă ar întrebuinţa puterile minţii lor, ci de la Pan, adică de la experienţa unită cu o anumită pătrundere şi de la cunoaşterea universală a lucrurilor din lumea aceasta, care întâlneşte destul de obişnuit invenţii de felul acesta printr-un fel de hazard, ca şi când ar vâna. Cele mai folositoare invenţii se datorează experienţei, iar ele sunt ca tot atâtea daruri pe care hazardul le-a făcut oamenilor.

Cât priveşte întrecerea muzicală şi deznodământul ei, ea ne înfăţişează o doctrină foarte în stare să ne insufle moderare şi să pună frâne raţiunii şi judecaţii omului când se lasă prea mult în voia gusturilor şi a îngâmfării sale. Într-adevăr, par a exista două feluri de armonie şi, ca să zicem aşa, de muzică, anume: aceea a înţelepciunii divine şi aceea a raţiunii omeneşti; căci, pentru judecata omenească şi oarecum pentru urechile oamenilor, conducerea acestei lumi şi judecăţile cele mai tăinuite ale divinităţii au în ele ceva dur şi discordant: fel de neştiinţa care este pe bună dreptate zugravit prin urechile de măgar. Dar aceste urechi sunt purtate în

ascuns, nu în public; felul acesta de sluţenie mulţimea sau nu-l ia în seamă, sau nu-l observa nicidecum.

În fine, nu este de mirare că nu i se atribuie lui Pan nicio dragoste, în afară de căsătoria lui cu Echo; căci lumea se bucura de ea însăşi şi ea însăşi se bucura de totul. Însă cine iubeşte vrea să se bucure; dar în sânul abundenţei nu mai este loc pentru dorinţa. Astfel, lumea nu poate avea nici iubire, nici dorinţa, dat fiind că îşi ajunge sieşi, afară numai dacă nu-şi spune că este îndrăgostită de discursuri. Tocmai aceasta reprezintă nimfa Echo, care nu este nimic solid, reducându-se la un simplu sunet. Dacă aceste discursuri sunt întrucâtva îngrijite, atunci ele sunt figurate prin Syrinx; vreau să spun, cuvintele care sunt rânduite de anumite numere, fie poetice, fie oratorice, şi care figurează un fel de melodie. Aşadar, pe bună dreptate, printre discursuri şi glasuri, este aleasa Echo spre a o mărita cu lumea; căci, la urma urmei, adevărata filosofie este aceea care reda fidel înseşi cuvintele lumii şi care e scrisă oarecum după dictarea ei, care nu e decât chipul, imaginea ei reflectată, care nu adaugă nimic din sine şi se mulţumeşte să repete ceea ce spune şi face să se audă exact acelaşi sunet. Mai mult, când se presupune că odinioară Pan a chemat Luna în păduri înalte, ficţiunea aceasta indica legăturile simţurilor cu lucrurile cereşti şi divine. Căci altceva sunt legăturile Lunii cu Endymion, altceva sunt legăturile ei cu Pan. În ce-l priveşte pe Endymion, ea se coboară venind ea însăşi că să-l găsească în timpul somnului sau. Astfel ca inspiraţiile divine se strecoară în intelectul aţipit şi desprins de simţuri. Dar, dacă ele sunt, ca să zicem aşa, poftite şi chemate de simţuri (pe care Pan le reprezintă aici), atunci ele nu ne mai dau decât o slabă lumină.

Quale per incertam lunam, sub luce maligna,
*Est iter în silvis.*1

Că lumea îşi ajunge sieşi şi că ar avea tot ce-i trebuie, este ceea ce arată fabula spunând că nu da naştere la nimic. Într-adevăr, lumea naşte în parţi; dar cum ar putea ea naşte prin întregul ei, dat fiind că, în afara ei, nu mai exista corpuri?

Cât despre aceasta femeiuşca, Iamba, fiica presupusă a lui Pan, este un adaos foarte chibzuit la fabulă. Ea reprezintă toate acele doctrine flecare asupra naturii lucrurilor, care rătăcesc de colo-colo în toate timpurile: doctrine nerodnice în ele însele, care sunt ca tot atâția presupuşi copii, plăcuți uneori prin gângureala lor, dar uneori plictisitori şi obositori.

VII. Perseu sau războiul2

Fabula relatează că Perseu, născându-se în Orient, a fost trimis de Pallas ca să taie capul Meduzei, care era o adevărată nenorocire pentru un mare număr de popoare situate la Occident şi spre marginile Iberiei. Dihania aceasta, altminteri crudă şi barbara, mai avea şi o înfățişare feroce şi atât de înfricoşătoare, încât la simpla ei privire oamenii se prefăceau în pietre. Meduza era una dintre Gorgone, dar singura dintre ele care era muritoare, celelalte nefiind câtuşi de puțin trecătoare. Se pretinde deci că Perseu, pregătindu-se pentru aceasta mare isprava, a împrumutat de la trei zeități arme şi însuşiri, şi anume: de la Mercur, aripi, Însă aripi la

1 Cum pe o Luna nesigura, într-o lumina proasta,
Este drumul în paduri. (Virgiliu, Eneida, VI, vv. 270-271)

2 Capitol reprodus dupa textul definitiv din De dignitate, cartea a II-a, cap. 13.

călcâie, nu pe umeri; de la Pluton, o cască; de la Pallas, un scut şi o oglindă. Totuşi, prevăzut cu atâtea unelte, nu s-a dus mai întâi direct la Meduză, ci, abătându-se din calea să, s-a dus să le caute pe Grâie. Acestea erau surorile după mama ale Gorgonelor. Încă de la naştere ele aveau părul alb şi arătau ca nişte micuţe bătrâne. Toate trei nu aveau decât un singur ochi şi un singur dinte, pe care fiecare dintre ele le lua când voia să iasă şi pe care la înapoiere le depunea. Ele îi împrumutară deci lui Perseu acest ochi şi acest dinte. Abia atunci, văzându-se îndeajuns de înarmat, în vederea misiunii sale, s-a dus direct la Meduză, zburând zile întregi. El o găsi dormind; totuşi nu a îndrăznit să se expună privirilor ei directe, temându-se ca ea să nu se trezească întâmplător. Dar, întorcând capul şi fixându-şi privirea asupra oglinzii lui Pallas, spre a-şi îndrepta loviturile cu acest mijloc, taie capul Meduzei. Din sângele ei împrăştiat pe pământ se născu îndată Pegas, cal înaripat. Însă capul acela, odată tăiat, l-a aşezat pe scutul lui Pallas; iar faţa aceea, chiar după moarte, şi-a păstrat puterea, astfel încât toţi cei care îşi îndreptau privirea spre ea încremeneau de uimire şi erau ca paralizaţi.

Fabula aceasta pare a avea drept obiect chipul de a face război în mod prevăzător. Oricine întreprinde un război trebuie să fie trimis de Pallas, nu de Venus, cum au fost toţi cei care s-au dus la războiul Troiei, sau din orice alt motiv uşuratic; căci orice ţinta de felul acesta trebuie să fie întemeiată pe temeiuri puternice. Apoi, fabula ne da trei principii foarte înţelepte şi importante asupra felului de război pe care trebuie să-l facem. Primul este de a nu ne preocupă prea mult de subjugarea popoarelor vecine. Într-adevăr, altul este

chipul de a-şi mări patrimoniul, altul acela de a extinde marginile unui imperiu. În proprietățile particulare, vecinătatea pământurilor este o împrejurare de care ţii seama. Dar, dacă este vorba să întinzi un imperiu, atunci prilejul, uşurinţa pe care o poţi găsi de a face război şi roadele pe care le poţi trage de aici țin loc de vecinătate. Iată de ce Perseu, deşi oriental, nu a şovăit să întreprindă o expediție îndepărtată, până la capătul Occidentului. Despre aceasta avem un exemplu izbitor în chipul foarte diferit de a face război a doi regi, tata şi fiu, vreau să spun al lui Filip şi al lui Alexandru. Primul, ocupat mereu să facă război vecinilor, a adăugat puține oraşe stăpânirii sale, şi încă nu fără mari primejdii şi mari greutăți, întrucât în multe împrejurări, dar mai cu seamă în bătălia de la Cheroneea, a fost silit să rişte totul. Dar Alexandru, cutezând să întreprindă o expediție îndepărtată împotriva perşilor, a subjugat nenumărate popoare, mai obosit fiind de călătoriile sale decât de bătălii. Aceasta se vede încă mai clar din chipul în care romanii şi-au întins imperiul, ei care, în chiar timpul când, de partea Occidentului, armatele lor nu pătrunseseră nicidecum dincolo de Liguria, îşi duseseră armatele şi îşi întinseseră imperiul în provinciile Orientului, până la muntele Taurus; precum şi prin exemplul lui Carol al VIII-lea, rege al Franţei, care nu a avut prea strălucite izbânzi în războiul contra Bretaniei, război care fu în sfârşit încheiat cu o căsătorie, dar care a dus la capăt expediția aceea atât de îndepărtata contra regatului Neapolului, cu o uşurinţa şi cu un noroc surprinzătoare. Expedițiile acestea în locuri îndepărtate au mai multe foloase; mai întâi, cei care sunt de înfruntat nu sunt nicidecum obişnuiţi cu armatele şi cu chipul de a face război al aceluia care năvăleşte; nu este

la fel cu privire la un popor vecin. De asemenea, în vederea expediţiilor de felul acesta se fac preparative mai mari şi ele sunt făcute cu mai multă grijă, fără a ține seama că înseşi îndrăzneala şi încrederea care fac ca ele să fie întreprinse inspira duşmanilor groaza. Mai mult, în expediţiile îndepărtate, duşmanii pe care îi cauţi atât de departe nu sunt în măsură să se răzbune prin vreo diversiune sau printr-o năvălire în propriile voastre ţinuturi, mijloc care se practica atât de adesea în războaie cu popoare învecinate. Dar punctul principal este ca, atunci când vrei să subjugi popoare vecine, eşti foarte încurcat în alegerea prilejurilor, pe când, dacă nu te temi să te îndepărtezi de ţara ta, se poate transporta în voie războiul în locuri în care disciplina militară este cel mai mult slăbită, unde puterile poporului pe care vrei să-l ataci sunt cel mai mult istovite, unde neînţelegerile civile se isca cu orice prilej; pe scurt, în acelea în care se înfăţişează vreo înlesnire de felul acesta.

Cel de-al doilea punct este ca războiul trebuie să aibă totdeauna o cauză dreaptă, cinstită şi de natura de a-l onora pe acela care îl pune la cale şi de-a face să se nască în folosul său o părere bună. Însă, dintre toate cauzele de război, cea mai îndreptățita este aceea a războaielor puse la cale spre a combate tirania sub care este zdrobit un popor şi lâncezeşte fără putere şi fără curaj, ca la înfăţişarea Meduzei. Unor astfel de motive şi-a datorat Hercule onorurile divine. Este neîndoielnic că romanii şi-au făcut o lege din a alerga cu tot atâta ardoare cu cât curaj în ajutorul aliaţilor lor, de îndată ce aceştia erau asupriţi în vreun chip oarecare. Pe deasupra, războaiele care au avut ca scop o răzbunare dreaptă au fost totdeauna fericite. Aşa a fost războiul contra lui Brutus şi Cassius, spre a se răzbuna moartea

lui Caesar; acela al lui Sever, spre a se răzbuna moartea lui Pertinax; acela al lui Lucius Iunius Brutus, spre a se răzbuna moartea Lucreţiei; pe scurt, toţi cei care fac război pentru a repara insulte sau pentru a îndulci nenorociri luptă sub Perseu.

Cel de-al treilea punct este ca înainte de a te hotărî să porneşti la război trebuie să-ți măsori bine puterile proprii şi să socoteşti bine dacă războiul acesta este de aşa natură încât să poţi nădăjdui a-l duce fericit până la capăt, de teama de a nu îmbrățișa prea mari proiecte şi de a te hrăni cu nelimitate speranţe. Căci, prevăzător, Perseu s-a adresat printre Gorgone aceleia care prin firea ei era muritoare şi s-a păzit mult să încerce imposibilul. Iată deci ce ne învață fabula aceasta cu privire la chibzuielile asupra războiului de pus la cale; restul se referă chiar la timpul când se face războiul.

Cele mai de folos în război sunt aceste trei daruri ale zeilor, iar aceasta prin faptul că ele stăpânesc şi atrag după sine norocul; căci Perseu a primit de la Mercur repeziciunea; de la Pluton, dibăcia de a-şi ascunde scopurile; de la Pallas, prevederea. Şi nu reprezintă partea cea mai puţin iscusită a acestei alegorii acele aripi, instrument de iuţeala în execuţie (căci, în general, iuţeala poate mult); ca aripile acestea, spun, erau la călcâie, şi nu pe umeri. Într-adevăr, nu atât la începutul unui război, cât în operaţiile de mai târziu şi sortite a le sprijini pe cele dintâi este necesară iuţeala; căci este o greşeala destul de obişnuita în războaie de a nu te menține după ce ai început bine şi de a te slăbi în aşa fel încât urmarea nu corespunde deloc puterii începutului. Iar acea cască a lui Pluton, a cărei însuşire este de a-l face nevăzut pe acela care o poartă, este o alegorie cu un înţeles foarte limpede. Dibăcia de a-şi

ascunde scopurile este, după iuţeala, ceea ce poate cel mai mult în război şi constituie un scop spre care năzuieşte însăşi iuţeala; ea are folosul de a preveni descoperirea scopurilor voastre. Casca lui Pluton mai înseamnă că trebuie că conducerea unui război să nu fie încredinţata decât unui singur om şi ca el să aibă deplină libertate de acţiune; căci toate deliberările între un mare număr de persoane au ceva din penajul lui Marte mai mult decât din casca lui Pluton. Casca aceasta mai indica diferitele pretexte, diferitele simulări şi acele zvonuri pe care le semeni în faţa ta ca să uimeşti sau să înşeli spiritele şi să-ţi ascunzi în întuneric scopurile, precum şi prevederile bănuitoare şi neîncrederea cu privire la scrisori, delegaţi, fugari şi alte lucruri asemănătoare, care toate împodobesc şi oarecum leagă casca lui Pluton. Şi nu interesează mai puţin a descoperi scopurile duşmanilor decât a le ascunde pe ale tale. Iată de ce, la casca lui Pluton trebuie adăugata oglinda lui Pallas, care serveşte pentru a descoperi puterile duşmanilor, lipsurile lor, partizanii lor ascunşi, neînţelegerile, cetele de răzvrătiți care sunt organizate printre ei, deplasările lor, pe scurt, scopurile lor. Însă, întrucât într-un război intra atâta întâmplare neprevăzută încât nu trebuie să pui prea mult temei nici pe dibăcia ta de a-ţi ascunde propriile scopuri sau de a le descoperi pe ale duşmanului, nici chiar pe iuţeala, trebuie deci înainte de orice să iei lui Pallas scutul, adică pe acela al prevederii, spre a lăsa cât mai puţin loc posibil norocului. Pe aceasta o au mai întâi în vedere grijă de a recunoaşte toate drumurile înainte de a le păşi şi grijă de a-ţi întări tabăra, ceea ce aproape că s-a scos din uz în armata modernă, pe când romanii aveau o tabără care arata ca un oraş întărit, spre a-şi asigura, în

caz de înfrângere, o ultimă rezerva; apoi, o armată stabilă şi bine rânduita, căci nu trebuie pus prea mult temei pe pedestraşi, nici pe cavalerie; în fine, toată veghea şi toată grija trebuitoare spre a te pregăti pentru o puternică apărare, dat fiind că în război ai mai adesea nevoie de scutul lui Pallas decât de spadă lui Marte. Însă inutil este întărit Perseu cu trupe şi are curaj înainte de a începe războiul; mai are ceva de făcut, care este de cea mai mare însemnătate, anume să pornească în căutarea Grâielor. Acestea sunt trădările, care sunt surorile războaielor, dar nu surori după tata şi după mama, ci oarecum de o proveniența mai joasă. Căci războaiele au în ele ceva nobil şi generos, pe când trădarea are ceva josnic şi ruşinos. Nimic mai elegant decât să presupui, făcându-le portretul, ca de la naştere ele au plete albe şi se aseamănă unor micuţe bătrâne; ceea ce zugrăveşte grijile şi neliniştile în care trăiesc veşnic trădătorii. Dar puterile lor, înainte de a se dezlănțui şi de a se termina printr-o înfrângere vădită, sunt sau în ochiul, sau în dintele lor; căci orice grup de răzvrătiți împotriva statului şi năzuind spre trădare pândeşte şi muşca. Ochiul şi dintele sunt oarecum comuni tuturor răzvrătiților; tot ce au putut ei să înveţe şi să descopere circula şi, ca să zicem aşa, trece din mâna în mâna. Iar în ce priveşte acel dinte, ei par a muşca toţi numai cu o gură şi se înţeleg între ei spre a răspândi calomnii, aşa încât cine-l aude pe unul îi aude pe toţi. În felul acesta Perseu trebuie să câştige bunăvoința Grâielor şi să le implore ajutorul, mai cu seamă pentru că ele să-i împrumute ochiul şi dintele lor; ochiul spre a descoperi, dintele spre a semăna zvonurile, a provoca invidia şi a aţâţa spiritele. Însă, după ce s-au făcut toate aceste pregătiri de război, trebuie, după exemplul lui Perseu,

avut grijă ca Meduza să fie găsită adormită. Căci orice comandant prevăzător nu ataca niciodată duşmanul decât atunci când el nu se aşteaptă şi se crede în cea mai mare siguranţa; în fine, când e vorba de a acţiona şi de a ataca, trebuie aruncate privirile asupra oglinzii lui Pallas. Există mulţi oameni care, înaintea primejdiei, nu sunt lipsiţi de băgare de seamă şi de dibăcie spre a pătrunde în scopurile duşmanului; dar în clipa primejdiei ei o consideră prea în grabă şi o privesc prea din faţa; de unde urmează ca ei se arunca asupra-i cutezători, preocupaţi numai de victorie, dar nu de a înlătura loviturile. Trebuie ocolite deopotrivă aceste două extreme şi privit în oglinda lui Pallas întorcând capul, spre a-ţi îndrepta mai bine loviturile şi a păstra-o dreapta măsura de mijloc între teamă şi furie.

Războiul odată terminat şi victoria odată repurtata, urmează două efecte, şi anume: mai întâi, naşterea lui Pegas şi putinţa lui de a zbura, care exprima îndeajuns de limpede renumele care zboară pretutindeni, vesteşte izbânda şi face restul războiului mai lesnicios, iar întâmplările mai potrivite cu dorinţele noastre; în al doilea rând, acest folos pe care l-a avut de a duce capul Meduzei pe scutul său, căci nu există alt folos care să se poată compara cu acesta. Într-adevăr, este de ajuns o ispravă strălucită, neuitata şi fericit înfăptuită, ca să aducă tot restul; ea înţepeneşte oarecum membrele duşmanilor şi îi face ca şi când ar fi paralitici.

VIII. Endymion sau favoritul

Se spune că Luna l-a iubit pe pastorul Endymion; Însă legătura aceasta era de o natură ciudată şi cu totul neobişnuita; căci, în timp ce acest pastor dormea într-o

anumită peştera, săpata doar de natura în stâncile Latmosului, Luna cobora din sfera superioară şi se oferea ea singură mângâierilor drăgălaşului pastor adormit, apoi se urcă din nou pe cer. Totuşi somnul şi odihna aceasta nu-i păgubeau avutului lui Endymion; în timp ce dormea, turma să, prin puterea amantei sale, zeiţa, se îngrăşa şi se înmulţea văzând cu ochii, aşa că niciun pastor din partea locului nu avea turme comparabile cu ale sale, fie în ce priveşte numărul, fie frumuseţea.

Fabula aceasta pare a fi destinată să dea o idee exactă despre pornirile, gusturile şi moravurile suveranilor; căci aceştia, având mintea plină de gânduri supărătoare şi înclinata spre bănuială, nu primesc lesne în intimitatea lor persoane curioase şi pătrunzătoare, al căror suflet este, ca să zicem aşa, totdeauna treaz şi lovit de un fel de insomnie, ci preferă pe oamenii cu o fire mai paşnica, mai îngăduitori, gata a se împăca cu orice toane, fără grijă privind moravurile stăpânului lor, oameni care au totdeauna aerul de a nu şti nimic, de a nu băga nimic în seamă şi care par că dorm; în fine, oameni în care găsesc un respect orb mai curând decât o îngăduinţa studiată. De hatârul oamenilor cu aceasta fire, principii ţin mult să se destindă de autoritatea lor, să se coboare de la înălţimea lor, cum cobora Luna din sfera superioară de dragul lui Endymion, şi de a se descotorosi de mască aceasta impunătoare pe care sunt siliţi să o poarte continuu şi care este pentru ei un fel de povară. În fine, cu ei le place să trăiască în cea mai strânsa intimitate şi cred că o pot face fără primejdie. Aceasta se observa mai cu seamă la împăratul Tiberiu, principe cu o fire foarte anevoie de mulţumit, care nu avea ca favoriţi decât oameni care, într-adevăr, îi

cunoşteau prea bine toate viciile, dar ascundeau această cunoaştere cu un fel de încăpățânare şi de nesimţire; constatare făcută şi asupra lui Ludovic al XI-lea, regele Franţei, principe foarte prevăzător şi foarte prefăcut. Şi nu din întâmplare poeţii, în fabula aceasta, menționează peştera în care dormea Endymion, căci destul de obişnuit asemenea favoriţi au în anumite locuri retrase case de amuzament, în care îşi invita stăpânii ca să se destindă stând în largul lor şi scăpând cu totul de povara sorţii lor. Mai trebuie observat că cei mai mulţi dintre aceşti favoriţi fără grijă îşi aranjează foarte bine treburile şi scot din această intimitate cu principele foloase foarte reale. Într-adevăr, este posibil ca stăpânul lor să nu-i ridice nicidecum la mari demnităţi, dar, întrucât nutreşte pentru ei o dragoste sinceră şi nu-i iubeşte numai pentru folosul şi serviciile pe care le poate scoate de la ei, el toarnă asupra lor un număr nesfârşit de daruri de altă natură, iar prin dărnicia să nu scapă de a-i îmbogăţi.

IX. Sora giganţilor sau Faima

Poeţii relatează că Giganţii, care erau fiii Terrei, i-au făcut război lui Jupiter şi altor zei, dar au fost învinşi şi zdrobiţi de fulgere. Însă Terra, supărată de urmarea mâniei zeilor şi voind să răzbune înfrângerea fiilor ei, a născut Faima, sora lor mai mică:

Illam Terra parens, ira irritata deorum,
Extremam (ut perhibent) Coeo Enceladoque sororem
*Progenuit*1

---

1 Terra, suparată de mânia zeilor,
A născut-o, se zice, dupa Ceus şi Enceladus (pe Faima).

Iată care pare a fi înţelesul acestei fabule: Terra reprezintă firea răzvrătitoare a mulţimii sau a poporului care, fiind aproape totdeauna nemulţumit de cei care-l guvernează, suspina după înnoiri. Această pornire rea, când prilejul pare prielnic, naşte, ca să zicem aşa, pe rebeli şi pe răsculaţi, care urzesc comploturi şi se coalizează ca să-i atace pe suverani şi să-i detroneze. Apoi, când partidul răzvrătit este bătut, iar revolta înnăbuşita, tot firea aceasta a gloatei, care în ascuns îi aplauda pe tulburătorii statelor şi care nu poate suporta odihna, da naştere la zvonuri răzvrătitoare, la murmure, la clevetiri, la plângeri şi la fituici, care circulă spre a discredita guvernământul şi spre a-l face odios; aşa încât discursurile şi dezordinea rebelilor par a avea aceeaşi proveniența, a fi de aceeaşi speţa şi a nu diferi cel mult decât prin sex, acţiunile fiind masculi, iar vorbele femele.

X. Acteon şi Pentheus sau indiscretul

Această curiozitate omenească ce pândeşte secretele altora şi care, destul de adesea, este puţin migăloasa în alegerea mijloacelor folosite spre a le descoperi, este figurata alegoric în două fabule născocite de antici, şi anume în aceea a lui Acteon şi în aceea a lui Pentheus. Acteon, apărând din întâmplare când Diana era în baie şi văzând-o cu totul goală, ea l-a transformat în cerb şi a fost sfâşiat de chiar câinii pe care-i crescuse. Pentheus, voind să vadă cu propriii săi ochi sacrificiile secrete ale lui Bacchus, s-a urcat pe un arbore ca să-şi satisfacă curiozitatea, drept pedeapsă fiind lovit de nebunie. Iar sminteala lui Pentheus era de aşa natură, încât, toate

---

(Virgiliu, Eneida, IV, vv. 178-180)

obiectele părându-i-se duble, vedea doi sori, două cetăți ale Tebei etc., aşa încât, când voia să meargă la Teba, credea că vede de cealaltă parte altă cetate a Tebei, ceea ce-l făcea să se întoarcă din drum; şi, înşelat de această iluzie, nu făcea decât să se ducă şi să se întoarcă, să urce şi să coboare, nemaiavând nici ţinta fixa, nici răgaz. Aceasta o spune poetul:

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus
*Et solem geminum et duplices se ostendere Thebas*1.

Prima dintre aceste două fabule se referă la secretele principilor, iar cea de-a doua la misterele religiei; căci acelora care au izbutit să descopere secretele principilor fără să fi fost admişi în sfatul lor şi împotriva voinţei lor, le este sigură o soartă nenorocită. Astfel, ştiind că stăpânul lor, supărat pe ei, pândeşte prilejuri şi caută motive spre a-i pierde, ei duc o viaţa fricoasă, ca şi cerbii, şi totul le da de bănuit. Prea adesea până şi propriii lor servitori, pentru a-i face curte principelui, îi acuză şi contribuie la pierderea lor. Căci, atunci când un om a atras asupra sa ura principelui, iar dizgraţia să devine publică, găseşte în propriii săi servitori tot atâția trădători, care se leagă cu duşmanii săi, şi el încearcă soarta lui Acteon.

Nenorocirea lui Pentheus este de o altă natură: când omul, avântându-se cu îndrăzneală şi uitându-şi prea lesne condiţia de muritor, izbuteşte, de la înălțimea naturii şi a filosofiei (înălțime reprezentată în fabula prin pomul pe care Pentheus s-a urcat), să descopere misterele divine, îndrăzneala să este pedepsita printr-o

---

1 La fel cum Pentheus vede droaia Eumenidelor,
Iar soarele dublu şi aratându-se doua Tebe.
(Virgiliu, Eneida, IV, vv. 468-469)

nesiguranţa şi nehotărâre veşnica; fiindcă lumina naturii şi lumină divină fiind foarte diferite, oamenii de care vorbim cred că văd doi sori. În această ei se aseamănă cu Pentheus, care-şi închipuia că vede două cetăți ale Tebei; căci Teba, în fabula pe care o interpretam, reprezintă scopurile, ţelurile acţiunilor omeneşti, cetatea aceasta fiind pe atunci reşedinţa, adăpostul lui Pentheus. De unde rezultă că, în toate împrejurările, plutind într-o nesiguranţa şi nehotărâre veşnica, ei nu ştiu în ce parte să-şi îndrepte pasul şi nu fac decât să se învârtă sau să se ducă şi să se întoarcă, lăsându-se necugetat în voia îndemnurilor pripite ale minţii lor şi cedând mereu impresiei de moment.

XI. Orfeu sau filosofia

Această fabulă, al cărei subiect este Orfeu şi care este îndeajuns de cunoscută, dar care n-a fost încă interpretata cu destulă exactitate în toate amănuntele ei, pare a da o imagine despre filosofie în ansamblul ei; căci tot ce se referă la acest personaj cu adevărat divin, priceput în toate felurile de armonie, atrăgând şi subjugând totul prin dulceaţa acordurilor sale, se aplică în mod firesc filosofiei. În adevăr, activitățile lui Orfeu le întrec pe ale lui Hercule, cum operele înţelepciunii le întrec pe ale valorii prin însemnătatea, întinderea şi durata rezultatelor lor.

Orfeu, spune fabula aceasta, neputându-se mângâia de pierderea unei soții iubita duios, care îi fusese răpită de o moarte timpurie, şi încrezător în puterile lirei sale, plăsmui planul cutezător de a coborî în Infern, spre a-i implora pe mâni (zeitățile întunecatului lăcaş) să-i redea tovarăşa, iar nădejdea să nu fu înşelata; căci, Orfeu

îmblânzindu-i pe mâni cu dulcea melodie a cântecelor şi a lirei sale, îi fu îngăduit să-şi ia cu sine soția, cu condiția Însă că ea să-i meargă în urmă şi că, înainte de a ajunge la marginile comune ale întunecatei împărații cu acelea ale împărăției luminii, să aibă grijă de a nu o privi. Dar, Orfeu învins de dragostea şi de neliniştea sa în momentul când condiţia era aproape de a fi împlinita, având nesocotința de a se întoarce, soția sa fu readusa pe loc în Infern şi astfel o pierdu pentru totdeauna. Din acea clipă, întristându-se şi fiindu-i silă de toate femeile, s-a retras în locuri singuratice în care, cântecele şi lira să producând efecte tot atât de puternice ca şi cele din Infern, atrase spre el mai întâi animale de toate speciile, până şi pe cele mai sălbatice, aşa încât, despuindu-le de instinct, nimicindu-le cruzimea şi lăcomia, pofta de împreunare, pe scurt, toate dorinţele lor fireşti, şi subjugate de dulcea melodie a cântecelor şi a lirei sale, ele se adunau în juru-i ca spectatorii la teatru şi stăteau laolaltă paşnic, atente doar la sunetele sale încântătoare. Aceasta nu a fost totul. Atât de mare a fost în acele locuri puterea şi influenţa muzicii, încât arborii şi până şi pietrele, clătinându-se şi punându-se în mişcare, veniră să se aşeze şi să se înşire în juru-i în cea mai frumoasă ordine. El stârni prin strălucitele sale succese admirația tuturor contemporanilor săi; dar apoi femeile din Tracia, pătrunse de spiritul zeului Bacchus şi împinse de o furie fanatică, alergând în chiar aceste locuri, puseră la gura groaznicul lor corn, ale cărui sunete răguşite şi stridente le acoperiră pe acelea ale lirei lui Orfeu şi îi stricară tot efectul. Atunci, armonia, care era singurul bine al acestei ordini minunate şi al acestei societăți universale, fiind cu totul tulburată, iar toate animalele revenind la firea lor, începură a se urmări şi a se lupta unele cu

altele, pe când arborii şi pietrele, părăsindu-şi locurile în care se aşezaseră în ordine, se risipiră şi ele. În fine, însuşi Orfeu fu sfâşiat de acele femei furioase, iar membrele sale fura risipite pe câmpii. Heliconul, fluviu închinat Muzelor, fu atât de întristat de moartea aceasta, încât, ascunzându-şi apele de lumină, îşi lua cursul sub pământ, neapărând decât în alte locuri.

Iată care pare a fi adevăratul înţeles al acestei fabule. Trebuie să se observe mai întâi că melodiile lui Orfeu şi sunetele lirei sale au două efecte şi două scopuri diferite: unul de a-i îndupleca pe mâni, altul de a atrage animalele, arborii etc.; primul referindu-se vizibil la filosofia naturală, iar ultimul la filosofia morală şi politică. Pentru că scopul cel mai înalt al filosofiei este de a restabili în întregime lucrurile corupte, readucându-le la prima lor stare, sau de a le menține în starea lor prezentă, ferindu-le de orice descompunere sau cel puţin întârziindu-le putrezirea - ceea ce poate fi privit ca primul şi cel mai slab grad al efectului de produs. Deci, dacă o asemenea treabă nu este peste putință, e vădit ca ea nu poate fi înfăptuita decât printr-o combinare chibzuită a substanţelor şi a puterilor contrarii ale naturii, temperate cu dibăcie unele de altele, combinaţie deopotrivă de bine figurata prin acele dulci acorduri şi savante armonii ale lirei lui Orfeu. Totuşi, o atare fapta fiind cu totul împovărată de greutăți, rar aceste încercări sunt fericite. Cauza nereuşitei nu este, după toate aparenţele, decât pripeala, migală, stăruința apăsătoare şi dorinţa exagerată de a şti înainte de vreme; de unde rezultă că filosofia, după ce şi-a greşit în felul acesta ţinta, mâhnita pe bună dreptate de neputința sforțărilor sale, se întoarce spre lucrurile omeneşti şi, subjugând sufletele cu dulceaţa elocinţei şi

cu puterea convingerii, le strecoară dragostea de virtute, de dreptate şi de pace, îi îndeamnă pe oameni să se reunească pentru a nu mai forma decât un singur corp, de a suporta jugul sacru al legilor, de a se supune autorității unui guvernământ, de a înfrâna violența pasiunilor, de a asculta maximele înţelepte pe care filosofia le preda şi de a le urma pentru propriul lor folos. Când aceste lecţii ale filosofiei rodesc, se înalta clădiri, oraşe sunt întemeiate, câmpii sunt însămânțate, arbori sunt plantaţi; înfăptuiri elegant figurate prin aceşti arbori şi prin aceste pietre care vin să se aşeze şi să se înşiruie ordonat în jurul lui Orfeu. De asemenea, cu multă chibzuiala şi metodă, născocitorul acestei fabule presupune că filosofii nu s-au ocupat de formarea sau de menţinerea societăților omeneşti decât după ce s-au apucat să repare cu totul sau să întinerească un corp muritor şi după ce, în fine, au greşit în întregime ţinta; căci un motiv mai serios şi un sentiment mai adânc al inevitabilei necesitaţi de a muri îi împinge pe oameni să năzuiască cu atâta ardoare spre un alt fel de veşnicie, eternizându-şi numele prin acţiuni, prin înfăptuiri sau prin servicii care lasă o îndelunga amintire. De asemenea, cu temei poetul imaginează că Orfeu, după ce şi-a pierdut soția definitiv, a prins ura pe femei şi pe căsătorie; căci plăcerile căsniciei şi grijile afectuoase legate de paternitate sunt tot atâtea piedici care-i abat pe oameni de la acţiunile măreţe şi îi opresc de a aduce patriei lor acele servicii memorabile despre care vorbeam; fiindcă atunci, mulţumiţi a se menține prin neamul şi prin urmaşii lor, sunt mai puţin dornici de a se imortaliza prin înfăptuiri mari. Totuşi, deşi faptele înţelepciunii politice ocupa primul loc printre lucrurile omeneşti, efectele lor nu se întind decât asupra unor

regiuni; ele nu au decât o durată limitată, iar perioada în care este circumscrisă influenţa lor odată trecută, totul se şterge pe veşnicie; căci, după ce stăpânirile, fie regate, fie republici, au înflorit şi au prosperat un anume timp, pacea este tulburată de revolte, răscoale, războaie; în zgomotul armelor legile tac, iar oamenii, revenind la pornirile lor destrăbălate, câmpurile sunt pustiite, şi oraşele devastate. Puţin după aceea, dacă aceste nebunii durează câtva timp, înseşi literele şi filosofia sunt atât de sfâşiate, încât nu mai rămân din ele decât unele fragmente risipite, că resturile unui naufragiu din care mai plutesc câteva scânduri şi pe care se salvează un mic număr de adevăruri preţioase; atunci domneşte ignoranţa laolaltă cu barbaria, Heliconul ascunzându-şi apele de lumină şi curgând pe sub pământ. Totuşi, ca urmare a nestatorniciei fireşti a lucrurilor omeneşti, la capătul unui anumit timp, aceste ape ies din nou la suprafaţa şi curg din nou la lumină, Însă în alte locuri şi pentru alte popoare.

XII. Cerul sau originile

Cerul, cum arata poeţii, era cel mai vechi dintre zei; fiul sau Saturn i-a tăiat părţile genitale cu o coasă. Acest fiu avu apoi un mare număr de copii, dar îi mânca numaidecât după naştere. În fine, Jupiter a scăpat primul de lăcomia să. De îndată ce fu mare, îl prăvăli pe Saturn în Tartar şi luă în stăpânire tronul. În plus, îi taie şi el tatălui său părţile genitale cu aceeaşi coasă care servise la mutilarea strămoşului sau şi le aruncă în mare, ceea ce dădu naştere lui Venus. Câtva timp după, Jupiter, abia întronat, avu de suportat două războaie memorabile: primul împotriva Titanilor, învinşi cu

ajutorul Soarelui, singurul dintre ei de partea sa şi care s-a remarcat în lupta aceasta; al doilea împotriva Giganţilor, înfrânţi şi ei şi risipiţi de fulgerele şi de armele lui Jupiter. În fine, după ce i-a înfrânt pe aceştia din urmă, domni în linişte.

Fabula aceasta pare a fi un fel de enigmă, servind ca înveliş unui sistem despre originea lucrurilor puţin diferit de ipoteza admisă ulterior de Democrit, primul care a îndrăznit să susţină veşnicia materiei şi să tăgăduiască veşnicia lumii; chestiune în care el s-a apropiat mai mult decât alţii de adevărul revelat de Cuvântul divin, căci citim în Sfânta Scriptură ca înaintea lucrărilor celor şase zile materia era încă informă şi amestecată.

Iată înţelesul acestei fabule: Cerul este acea vastă concavitate care îmbrăţişează totalitatea materiei; Saturn este materia însăşi, care i-a răpit tatălui său orice putere de a naşte, căci cantitatea totală de materie este totdeauna aceeaşi, nefiind în stare nici de creştere, nici de scădere. Agitaţiile şi mişcările neregulate ale materiei nu au produs la început decât reuniri confuze, nelegate şi nedesăvârşite; acestea încă nu erau, ca să zicem aşa, decât schiţe ale lumii; dar, cu timpul, s-a format un tot mai ordonat şi capabil a se menţine în prima să stare. Astfel, prima împărţire a timpurilor este indicată prin domnia lui Saturn; iar când poetul spune că zeul acesta îşi mânca toţi copiii, aceste cuvinte arata desele descompuneri ale primelor reuniri şi scurta lor durată; cea de-a doua este figurata prin domnia lui Jupiter, care arunca acei compuşi atât de schimbători şi acele forme atât de trecătoare în Tartar, loc al cărui nume înseamnă tulburare, frământare. Locul acesta pare a fi întreg spaţiul cuprins între regiunea inferioară

a cerurilor şi interiorul pământului, spaţiu ocupat de tot ce este schimbător, şubred, muritor şi supus distrugerii. În timpul acestei prime naşteri a lucrurilor, care s-a produs în timpul domniei lui Saturn, Venus nu a luat nicidecum naştere; căci, câta vreme neînţelegerea a fost mai tare decât înţelegerea în totalitatea materiei, Universul a trebuit să sufere unele prefaceri în ansamblul său şi chiar în structura sa: naşteri trecătoare, produse înainte că Saturn să fi fost mutilat. Dar, când, acest prim fel de naştere încetând, începu cel de-al doilea fel, care se face prin mijlocirea lui Venus (adică prin împreunare), înţelegerea, care era pe atunci în deplină ei putere, a biruit cu totul; aşa încât Universul, care devenise, în fine, un tot ordonat şi durabil, un sistem complet, nu mai suferi schimbări decât în părţile sale. Totuşi, Saturn, deşi detronat, mutilat şi alungat, nu murise cu totul, iar părerea lui Democrit era ca lumea putea să recadă în Haosul primitiv şi ca în privinţa aceasta ar fi putut să existe un fel de interregnuri. Poetul Lucreţiu doreşte ca acest amestec să nu se producă la vremea sa:

Quod procul a nobis flectat fortuna gubernas,
*Et ratio potius quam res persuadeat ipsa*1.

Deci, după ce sistemul lumii, în virtutea puterilor care-l agita, a luat oarecare consistenţa în întregul său, nu a fost totuşi pe de-a-ntregul scutit de confuzie; căci s-au mai produs câtva timp în regiunile cereşti unele mişcări foarte sensibile, care au fost atât de potolite de

---

1 Fie ca norocul, care conduce totul, sa îndeparteze de la noi aceasta nenorocire,
Şi ca raţionamentul, mai curând decât experienţa, să ne convingă de ea. (Lucreţiu, Poemul naturii, V, vv. 107-108)

puterea victorioasă a Soarelui, încât sistemul lumii a avut aceeaşi stabilitate. S-au produs în felul acesta în regiunile inferioare unele răsturnări trecătoare, prilejuite de inundaţii, de furtuni, de vânturi, de cutremure de pământ mai generale decât acelea care se simt în vremea noastră; când Însă şi aceste dezordini vremelnice au încetat a se mai produce, atunci o ordine şi o linişte durabile dominară în fine în întregul Univers. Se poate spune Însă, în legătură cu ficţiunea aceasta, ca, dacă ea cuprinde un sistem, invers, sistemul acesta cuprinde o fabulă; căci ştim (iar adevărul acesta este un articol de credinţa) ca toate ipotezele acestea nu sunt decât oracole ale simţurilor, care au încetat de mult a mai spune adevărul: Sfânta Scriptură ne învaţă că Fiinţa infinit puternică şi inteligentă este aceea care a creat ordinea, sistemul şi însăşi materia Universului.

XIII. Proteu sau materia

Poeţii povestesc că Proteu era un pastor în slujba lui Neptun; după ei, el era un bătrân şi un ghicitor de un grad mai înalt, care, prin ştiinţa sa pe cât de întinsa pe atât de adânca, meritase denumirea de De-trei-ori-mare, căci cunoştea nu numai viitorul, ci până şi trecutul şi prezentul; aşa încât, în afară de ghicitorie, arta în care strălucea, era în stare să descurce haosul celor mai adânci antichităţi şi să dezvăluie toate secretele naturii. El îşi avea locuinţa într-o peştera imensă, în care se retrăgea spre mijlocul zilei pentru a-şi număra acolo turma de animale marine, după care se lasă în voia somnului. Cei care voiau să-l consulte nu puteau scoate de la el niciun răspuns decât legându-l foarte strâns; atunci bătrânul depunea toate sforţările sale spre a se

desface din legături, suferind nenumărate prefaceri: se schimbă în foc, în fluviu, în animale de diferite specii; dar, dacă era ţinut strâns, îşi reluă în cele din urmă prima şi adevărata lui forma.

Înţelesul acestei fabule pare a se aplica secretelor naturii şi diferitelor specii de moduri, de însuşiri sau de condiţii ale materiei; căci personajul lui Proteu reprezintă însăşi materia care este în Univers, tot ce este mai vechi după Dumnezeu. Însă materia locuieşte, ca să zicem aşa, sub concavitatea cerurilor ca sub bolta unei peşteri. Se spune că Proteu ar fi servitorul şi supusul lui Neptun, fiindcă orice operaţie, orice împărţire şi orice folosire a materiei se face mai cu seamă prin mijlocirea fluidelor. Turma lui Proteu pare a nu fi decât imaginea speciilor obişnuite de animale, de plante şi de minerale, în care materia pare a se răspândi şi oarecum a se istovi; aşa încât, după ce a format în totul aceste specii, ea pare că doarme sau că se odihneşte şi că nu mai este ispitita să formeze altele sau să le pregătească formarea: Iată ce înseamnă partea aceasta a fabulei care spune că Proteu îşi numără turmă şi se lasă apoi în voia somnului. Se spune că treaba aceasta o face către amiază, nu spre aurora sau spre amurg, adică în timpul când materia este îndeajuns de pregătită, de elaborată şi, ca să zicem aşa, de coaptă spre a forma şi spre a face să încolţească speciile; timp care ţine mijlocul între acela în care se formează simpli germeni ai acestor specii şi acela în care ele decad. Însă timpul acesta, cum ne încredinţează Istoria Sfânta, a fost tocmai acela al creaţiei; căci atunci, prin puterea acestui cuvânt divin: „Să se facă „, materia, după porunca Creatorului, în loc să-şi îndeplinească rotaţiile şi încercările obişnuite, a executat dintr-o dată operaţia finală. „El spuse, iar materia curgând pe un loc

în toate tiparele în acelaşi timp, speciile se formară, iar întregul Univers fu turnat dintr-o singură aruncătură „. Fabulă îl presupune pe Proteu desprins din legăturile sale şi complet liber cu turma să, pentru ca imensitatea lucrurilor, înfăţişată cu alcătuirile comune şi cu formule obişnuite ale speciilor, prezintă materia într-o stare de deplină libertate şi, ca să zicem aşa, turma combinărilor celor mai lesnicioase. Dar, dacă vreun slujitor al naturii, luminat şi îndrumat de geniu, îşi dă osteneala de a-i face un fel de silnicie şi de a o tortura în toate chipurile, aşa că şi când ar urmări în mod precis să o nimicească, atunci materia, rezistând tuturor acestor forţe folosite împotriva ei (căci ea nu poate fi nimicită cu adevărat decât de atotputernicia divină) şi silindu-se a se desprinde din toate legăturile sale, se întoarce în toate direcţiile spre a se elibera, suferă cele mai ciudate prefaceri şi ia rând pe rând nenumărate forme diferite, în aşa fel încât atunci, după ce a străbătut toate combinările, toate modurile, toate gradele, toate nuanţele şi oarecum s-a învârtit în cerc, ea pare a reveni la prima ei stare, dacă se continua a o supune silniciei. Dar metoda cea mai sigură de a o strânge şi de a o lega astfel este de a-i pune oarecum cătuşe, adică de a folosi mijloacele extreme. Partea aceasta a fabulei, în care se presupune că Proteu ar fi ghicitor şi că ar cunoaşte deopotrivă trecutul, prezentul şi viitorul, este pe deplin conforma naturii înseşi a materiei; dar este evident că orice om care ar cunoaşte poftele şi procedeele materiei ar avea numai prin aceasta o cunoaştere generală a lucrurilor şi a faptelor trecute, prezente şi viitoare - deşi o astfel de cunoaştere nu s-ar putea întinde la faptele particulare şi individuale.

XIV. Memnon sau omul precoce

Poeţii arata ca Memnon era fiul Aurorei. El se remarca prin frumuseţea armelor sale. Ajuns renumit datorită zvonului că se bucura de trecere în faţa poporului şi încurajat de deşartele aplauze ale mulţimii, pleca la războiul Troiei. Însă, întrucât năzuia prea pripit şi cutezător de a-şi face un nume mare, îndrăznind să-l atace pe Ahile, cel mai curajos şi cel mai puternic dintre greci, fu învins şi ucis. Jupiter, mâhnit de moartea prematură a acestui războinic şi deplângându-i soarta, trimise la înmormântare un număr mare de păsări, pentru a însoţi corpul şi pentru a-l cinsti prin cântece care aveau în ele ceva jalnic şi plângăreţ. Mai târziu i se ridica o statuie care, lovită de razele Soarelui, scotea de asemenea sunete plângărețe.

Fabula aceasta pare a-i indica pe tinerii de mare nădejde răpiți de o moarte timpurie. Ei pot fi priviţi în adevăr că fiii Aurorei, căci, ademeniţi de vreo precădere exterioară care îi deosebeşte şi de aplauze deşarte, fac încercări peste puterile lor, cutează să înfrunte eroi, se măsoară cu ei şi mor într-o luptă prea inegală; Însă o compătimire generală şi îndelungi păreri de rău le cinstesc amintirea. Nimic nu este mai de plâns în soartă muritorilor şi nu pricinuieşte păreri de rău mai vii decât virtutea secerată în floare; căci cine moare astfel înainte de vreme nu a trăit încă îndeajuns pentru a se satură de el însuşi, nici pentru a stârni invidia care ar putea îndulci puţin aceste păreri de rău şi potoli aceasta compătimire. Pe deasupra, aceste lamentaţii şi gemete se aud nu numai la înmormântarea lor, ci sunt de lungă durată şi se continua în viitor. Mai cu seamă în marile înnoiri şi la începutul marilor înfăptuiri, care pot fi

privite ca razele Soarelui care răsare, pot fi văzute aceste păreri de rău reînnoindu-se.

XV. Tithon sau saturarea

O fabulă măiestrita spune că Aurora l-a iubit pe Tithon şi că, dorind să trăiască veşnic cu el, l-a rugat pe Jupiter să-i acorde iubitului ei darul nemuririi; dar că, datorită unei nechibzuințe destul de obişnuite la o femeie, uita să-i ceară ca el să fie scutit şi de a îmbătrâni. Ca urmare, Tithon, ajuns nemuritor, dar, îmbătrânind din ce în ce mai mult şi năpădit de relele acestei bătrâneți care mereu creşteau (moartea, care-i era refuzată, nu le putea pune capăt), deveni omul cel mai nenorocit. Din fericire pentru el, Jupiter, căruia i se făcu milă, îl transformă în fine în greier.

Fabula aceasta este o imagine iscusită a voluptății şi a neajunsurilor ei. Într-adevăr, voluptatea, la începuturile ei, care pot fi privite ca aurora ei, este atât de plăcută oamenilor, încât ei ar dori că plăcerile ei să fie veşnice, uitând prea mult ca toate trebuie să se termine cu plictiseala şi cu dezgustul, care este ca un fel de bătrânețe a voluptății; aşa încât în cele din urmă oamenii, nemaifiind în stare de plăceri adevărate, dar nepierzând decât putința de a se bucura de ele, fără să fi pierdut dorința şi voința de a le gusta, prefera de obicei să vorbească despre plăcerile pe care le-au gustat când erau în puterea vârstei, mulţumindu-se cu simple discuţii asupra acestui subiect şi cu astfel de satisfacţii ideale. Aceasta se observa îndeosebi la oamenii foarte voluptuoşi şi la războinici: celor dintâi le plac la bătrânețe convorbirile murdare, iar celor din urmă le place la aceeaşi vârsta să-şi povestească isprăvile

vitejeşti. În această şi unii, şi alţii se aseamănă greierilor, a căror putere sta toată în glas.

XVI. Amantul Iunonei sau Infamia

Poeţii povestesc că Jupiter, spre a-şi gusta mai în libertate iubirile, a luat un număr nesfârşit de forme diferite, ca aceea de taur, de vultur, de lebădă, de ploaie de aur; Însă ca, pentru a o solicita pe Iunona, a luat o formă foarte josnica şi foarte ridicolă, anume pe aceea a unui cuc udat de o ploaie cu găleata, tot tremurând şi tot zgribulit.

Fabula aceasta, foarte măiestrita, pătrunde în cutele cele mai adânci ale inimii omeneşti. Iată-i înţelesul: oamenii să nu se încânte până la a-şi închipui că, după ce s-au remarcat prin nenumărate dovezi de talent şi de virtute, vor fi asiguraţi de stimă generală şi vor câştiga toate inimile; acesta este un îndoit folos, pe care nu-l vor dobândi decât în raport cu felul de a fi al minţii şi al caracterului persoanelor ale căror respect şi iubire le căuta. Dacă au de-a face cu persoane lipsite de orice însuşiri respectabile şi care nu au decât îngâmfare combinată cu multă răutate (fel de caracter figurat în această fabula prin firea Iunonei), să fie bine încredinţaţi că trebuie să înceapă prin a se despuia de tot ce le face cinste şi le poate da strălucire; altminteri, ei nu vor izbuti. Şi nu este de ajuns o bunăvoinţă exagerată; într-un asemenea caz, este nevoie de josnicie şi de mârşăvie.

XVII. Cupidon sau atomul1

1 Fabula aceasta este interpretata mai amplu de Bacon în *Despre principii şi origini după fabulele lui Cupidon şi a Cerului.*

Ceea că au spus poeţii despre Amor nu se poate potrivi unui singur personaj (uneia şi aceleiaşi divinităţi); totuşi, ficţiunea lor asupra acestui subiect nu diferă de la unul la altul într-atât încât să nu se poată, spre a ocoli în acelaşi timp confundarea şi dublarea personajelor, înlătura ceea ce au ele diferit şi a lua ceea ce au comun, pentru a le atribui unuia singur. Unii poeţi, spun eu, susţin ca Amor este cel mai vechi dintre toţi zeii şi, prin urmare, dintre toate existenţele, exceptând Haosul, care, după ei, nu ar fi mai puţin vechi decât el. Însă filosofii sau poeţii din cea mai adânca vechime nu denumesc niciodată Haosul divinitate. Cei mai vechi dintre ei, vorbind despre acest Amor atât de bătrân, presupun că el nu ar fi avut nicidecum un tată; unii îi spun oul Nopţii. El ar fi fost acela care, fecundând Haosul, i-ar fi născut pe toţi zeii şi toate celelalte existenţe. Cât priveşte atributele sale, ele se reduc la patru principale. Ei îl presupun: 1) veşnic copil, 2) orb, 3) gol, 4) înarmat cu un arc şi cu săgeţi. Celălalt Amor, după alţi poeţi, este cel mai tânăr dintre zei şi fiul lui Venus: i se dau toate atributele celui mai vechi, care în unele privinţe se aseamănă.

Fabula aceasta se referă la leagănul naturii şi se ridica până la originea lucrurilor. Amorul pare a nu fi decât pofta sau *stimulus*-ul materiei, sau, ca să dezvoltăm ceva mai mult ideea noastră, mişcarea naturală a atomului. Forţa această unică şi cea mai veche dintre toate este aceea care, acţionând asupra materiei, formează şi constituie toţi compuşii; ea este absolut fără tată, adică fără cauză, cauza unui efect fiind, ca să zicem aşa, tatăl. Dar o atare forţa nu poate avea nicio cauză în natură, în afară de Dumnezeu

(excepţie pe care trebuie să o facem totdeauna); căci, neexistând nimic înaintea acestei forţe, ea nu poate avea cauza producătoare, nici nu poate fi un efect şi, întrucât e tot ce este mai universal în natură, ea nu are nici gen, nici forma (diferenţa specifică). Prin urmare, orice ar putea fi forţa aceasta, ea este pozitivă, absolut surdă (unică în specia şi în genul ei, fără corelativ şi incomparabila). Mai mult, dacă ar fi posibil a-i cunoaşte natura şi modul de acţiune, nu s-ar putea ajunge la aceasta îndoita cunoaştere prin aceea a cauzei sale; căci, fiind, după Dumnezeu, cauza tuturor cauzelor, ea însăşi este fără cauză şi deci inexplicabilă. Se poate totuşi ca gândirea omenească să nu poată prinde şi îmbrăţişă adevăratul ei mod. Astfel poeţii o privesc ca pe un ou clocit de Noapte. Filosoful acesta minunat, ale cărui lucrări fac parte din Sfintele Scripturi, se exprimă astfel asupra acestui subiect: „El făcu fiecare lucru ca să fie frumos la vremea să şi a lăsat lumea în voia certurilor dintre ele; în aşa fel totuşi ca omul să nu descopere niciodată opera pe care Dumnezeu a înfăptuit-o de la început până la sfârşit „1; căci legea prescurtată a naturii sau puterea acestui Cupidon, pe care însuşi Dumnezeu a imprimat-o în toate particulele materiei şi a cărei acţiune repetată sau multiplicata produce toată varietatea compuşilor, puterea aceasta, spun, poate lovi uşor şi cel mult atinge în treacăt gândirea omenească, dar nu o pătrunde decât foarte anevoie.

Sistemul grecilor asupra principiilor materiale presupune multă pătrundere şi adâncime în cercetările lor. Cât despre aceste principii ale mişcării de care ţin generările, n-au avut asupra acestui subiect decât idei

---

1 *Eclesiastul*, cap. 3. V. 11.

foarte superficiale şi nevrednice de ei; şi tocmai asupra punctului despre care este vorba aici ei par toţi orbi şi nu fac decât să se bâlbâie. Bunăoară, părerea peripateticienilor, care presupune că adevăratul principiu al mişcării materiei este privaţiunea, se reduce la cuvinte care par a indica ceva, dar care de fapt nu indica absolut nimic. În ce-i priveşte pe cei care pun totul în legătură cu Dumnezeu, ei o fac pe bună dreptate, fiindcă totul trebuie să se termine acolo; Însă, în loc să se ridice treptat, aşa cum ar trebui, ei sălta, ca să zicem aşa, la cauza prima. Este neîndoielnic că legea simplă şi unică, ale cărei cazuri particulare sunt toate celelalte şi care, prin universalitatea ei, constituie adevărata unitate a naturii, este subordonată lui Dumnezeu. E tocmai legea despre care vorbeam şi care este cuprinsă în următoarele câteva cuvinte: făptura pe care Dumnezeu a creat-o de la început până la sfârşit.

În ce-l priveşte pe Democrit, care îi depăşeşte pe toţi ceilalţi filosofi, după ce a dat atomului un început de dimensiune şi o figură, nu-i atribuie decât un singur Cupidon, adică o singură mişcare primitivă şi absolută, de care leagă o mişcare relativă; căci opinia sa este că toţi atomii, în virtutea propriei lor mişcări, tind spre centrul lumii; dar ca cei care au mai multă greutate, mergând mai repede, lovindu-i pe acei care au mai puţina greutate îi deplasează şi îi silesc în felul acesta să se mişte în sens contrar, adică spre periferie. Însă ipoteza aceasta, neîmbrăţişând decât partea cea mai mică din consideraţiile necesare, ne pare îngusta şi superficială; căci nici mişcarea circulară a corpurilor cereşti, nici mişcările, fie expansive, fie contractive, care se observa în nenumărate corpuri, nu pot fi reduse la

acest unic principiu şi pare imposibil a le împăca cu o astfel de mişcare.

Cât despre mişcarea de declinaţie şi despre agitaţia întâmplătoare a atomului, închipuite de Epicur, nu sunt decât presupuneri gratuite, opinii tot atât de uşuratice pe cât de absurde, mărturie indirectă a ignoranţei sale în chestiunea aceasta. Astfel Cupidon pare învăluit de o noapte adânca şi cu mult mai anevoie de descoperit decât ar fi de dorit. Aşa încât, părăsind pentru moment cercetarea naturii sale, să trecem la aceea a atributelor sale. Nimic mai măiestrit decât ficţiunea aceasta care presupune că el este în copilărie veşnica; căci compuşii care au un anumit volum sunt supuşi îmbătrânirii, pe când primele seminţe ale lucrurilor, atomii, spun eu, fiind infinit mici, rămân, ca să zicem aşa, într-o eternă copilărie. De asemenea, cu atât mai multă temeinicie este presupus gol, cu cât în ochii oricărui om care-şi face o idee exactă despre compuşi ei par că îmbracaţi şi că mascaţi. Drept vorbind, nu exista în natura nimic gol, în afară de elementele materiei. Presupunerea conform căreia Cupidon ar fi orb este de asemenea o alegorie foarte chibzuită; căci acest Cupidon, de orice natură ar fi el, pare cu totul lipsit de providenţa (de inteligenţa), mişcarea şi direcţia lui atârnând exclusiv de corpurile care-l învecinează şi a căror acţiune o simte. El se mişca oarecum bâjbâind, ca orbii; ceea ce trebuie să ne dea o idee mai înalta despre aceasta Providenţa divină şi suverana care, din aceşti atomi cu totul lipsiţi de providenţa (de inteligenţa) şi că orbi, dar constrânşi de o lege fixă şi emanata dintr-Însă, a ştiut să scoată această frumoasă ordine şi armonie pe care o admirăm în Univers. Ultimul atribut al lui Cupidon, arcul şi săgeţile sale, înseamnă că puterea pe care o reprezintă este

capabilă să acţioneze de la distanţa; căci ceea ce acționează din depărtare pare a arunca săgeți. Însă orice filosof care admite atomii şi vidul e tocmai prin aceasta silit să presupună că puterea atomului lucrează la depărtare. Fără o acţiune de felul acesta (dat fiind vidul interpus), nicio mişcare nu ar putea fi nici provocată, nici comunicata; totul s-ar înţepeni şi ar rămâne nemişcat. Cât priveşte pe cel mai tânăr dintre cei doi Cupidoni, poeţii îl privesc pe bună dreptate ca pe cel mai tânăr dintre zei; căci, înainte de formarea speciilor, el trebuie să fie încă fără putere şi fără vigoare. În descrierea pe care poeţii i-o fac, alegoria se referă în parte la moravuri şi i se aplica cu uşurința. Totuşi, ultima are mai multe legături decât prima; căci Venus produce o poftă pentru unirea corpurilor şi a generării. Cupidon, fiul ei, determina acea afecţiune şi o aplică unui anumit individ. Astfel Venus este principiul inclinării generale, iar Cupidon acela al simpatiilor mai particulare. Primul atârna de cauze mai apropiate (şi mai lesne de descoperit), iar ultimul de cauze mai îndepărtate, de un fel de fatalitate şi oarecum de acel bătrân Cupidon, adevăratul principiu al oricărei simpatii individuale.

XVIII. Diomedes sau zelul religios

Diomedes, făcându-se încă mai dinainte renumit şi izbutind să fie îndrăgit de Pallas, zeiţa îl împinse prin cele mai puternice îndemnuri să nu o cruţe pe Venus dacă s-ar lua cu ea la luptă; ceea ce el a îndeplinit cu îndrăzneală, rănind-o pe Venus la mâna. Acţiunea aceasta cutezătoare rămase câtva timp nepedepsită, iar acest războinic, remarcându-se prin cele mai mari

isprăvi, se întoarse în patrie; dar, suferind aici mari nenorociri, se decise să se exileze şi să se refugieze în Italia. La început el a fost şi aici norocos. Regele Daunus, gazda sa, i-a făcut daruri bogate, i-a procurat o situaţie onorabilă şi i s-au ridicat chiar în ţara numeroase statui. Însă, la prima nenorocire abătută asupra acestui popor la care el se refugiase, regele Daunus îşi închipui că ea avea drept cauză greşeala pe care o făcuse primind în palatul său un om care atrăsese asupra-şi ura zeilor, fiindcă atacase, cu spada în mâna, şi rănise o zeiţa, faţa de care ar fi săvârşit un sacrilegiu chiar numai dacă ar fi atins-o. Drept rezultat, spre a scăpa ţara de urgia socotită de el ca pedeapsa acestei greşeli şi fără să ţină seama de drepturile ospitalităţii, care i se păru că trebuie să treacă după acelea ale religiei, l-a ucis pe Diomedes, a pus să se dărâme toate statuile acestui erou şi a desfiinţat toate onorurile care i se dădeau; nu era îngăduit nici măcar a se deplânge fără primejdie sfârşitul acesta tragic. Însoţitorii săi Însă, cu toată interdicţia, plângând mereu moartea căpeteniei lor şi făcând ca plânsetele lor să răsune peste tot, fura transformaţi în lebede, păsări care, aproape de moarte, au şi ele un cântec foarte dulce, care are ceva jalnic şi tânguitor.

Subiectul acestei fabule este cu totul extraordinar şi unic în felul său, căci nu cunoaştem nicio fabulă în care să se spună că orice alt erou decât Diomedes ar fi rănit vreo divinitate. Ficţiunea aceasta este vădit destinată să zugrăvească firea şi soarta unui om al cărui scop principal şi ţinta fățișă sunt de a ataca şi ruină cu forţa armelor vreun cult divin sau vreo sectă religioasă, chiar copilărească, ridicolă şi abia meritând să atragă atenţia; căci, deşi războaiele sângeroase în legătură cu religia le-

au fost necunoscute anticilor, zeii pagânismului nefiind pătați de gelozia aceasta care este atributul adevăratului Dumnezeu, totuşi înţelepciunea acelor filosofi ai primelor timpuri a fost atât de întinsa şi atât de adânca, încât ei au ştiut să închipuie, să prevadă şi să zugrăvească sub vălul alegoriei ceea ce nu au putut încă să înveţe din propria lor experienţa. Astfel, când cei care, având de combătut o sectă religioasă, chiar copilărească, uşuratica, coruptă şi devenita ticăloasa, în loc să deschidă ochii şi să îndrepte pe aceşti rătăciți numai prin puterea raţiunii şi a înţelepciunii, prin pilda unei vieți exemplare şi, în fine, prin greutatea modelelor şi a autorităților, vor să stârpească aceasta sectă prin asprimea exagerată a pedepselor şi să o extermine prin fier şi foc, pot fi desigur puternic împinşi de zeiţa Pallas, adică de o judecată severă şi de o înverşunare care îi face în stare să spulbere aceste iluzii şi să sfâşie vălul înşelătoriei; în fine, printr-o ură luminată faţa de opiniile nesăbuite şi printr-o sârguinţa lăudabilă în sine, ei îşi fac în mod obişnuit o mare faimă în acest chip, pentru câtva timp; iar gloata, căreia nu-i poate plăcea nimic potolit, îi priveşte ca pe singurii apărători legitimi ai adevărului şi ca răzbunători ai religiei ultragiate, pe când pe toţi ceilalţi, care îi par prea căldicei şi prea ruşinoşi, îi laudă cu mult zgomot şi nutreşte pentru ei un respect care seamănă cu adoraţia. Totuşi faimă şi belşugul acesta durează rar până la sfârşit, toate aceste mijloace violente sfârşind totdeauna prin a fi fatale acelora care le-au folosit, numai dacă o moarte grabnică nu-i pune la adăpost de nestatorniciile sorţii.

Cât despre partea fabulei care spune că Diomedes a fost ucis de însăşi gazda sa, ea urmăreşte să ne facă să înţelegem şi să ne reamintim acest adevăr supărător că

deosebirile de păreri religioase şi schismele provoacă trădări şi perfidii până şi între persoane cărora legăturile cele mai sfinte le impun că o lege de a se ocroti reciproc; iar când se spune că plânsetele şi părerile de rău cărora moartea lui Diomedes le-a dat loc erau privite drept crime şi chiar pedepsite prin chinuri, fabula aminteşte sau învaţă că crimele cele mai mari nu înăbuşă niciodată cu totul în inimi sentimentul compătimirii pentru cei care le-au săvârşit şi suferă pedeapsa cuvenită pentru ele; ca până şi aceia care se îngrozesc de crime au totuşi milă de criminali şi le deplâng soarta din omenie. Într-adevăr, dacă aceasta compătimire era interzisă, ca fiind criminală, ar fi cea mai mare nenorocire.

Fabula ne mai face să înţelegem că în certurile privitoare la religie, în care cele două tabere se acuza reciproc de necredinţa, compătimirea pentru cei din tabăra opusă este suspectă şi pedepsita adesea ca o crimă; ca, dimpotrivă, plânsetele şi vaietele oamenilor din aceeaşi sectă şi legaţi de aceeaşi părere, reprezentate aici prin acelea ale însoţitorilor acestui erou, par de obicei convingătoare şi melodioase, ca acelea ale lebedelor sau ale păsărilor lui Diomedes. Partea aceasta a fabulei se cuvine să ne atragă cel mai mult atenţia, căci ea ne face să înţelegem, sub vălul alegoriei, ca ultimele cuvinte ale acestor oameni curajoşi, care se văd aproape de a suferi extrema tortura pentru cauza religiei, asemănătoare cu cântecele lebedelor care mor, au o uimitoare înrâurire asupra ascultătorilor; că ele fac asupra lor, în chiar clipa când sunt auzite, impresia cea mai adânca şi se mai păstrează în sufletul lor printr-o îndelunga amintire.

XIX. Dedal sau maşinistul

Anticii au voit să redea prin persoana lui Dedal, om foarte născocitor, Însă a cărui amintire trebuie să inspire scârba, ştiinţa, inteligenţa şi dibăcia meşteşugarilor, dar folosită în scopuri criminale. Acest Dedal, după ce l-a ucis pe conşcolarul şi rivalul său, silit fiind să se expatrieze, a găsit iertare la regii altor ţinuturi şi a fost tratat onorabil în cetăţile care-i dădură adăpost. El născoci şi înfăptui un mare număr de lucrări memorabile, fie în cinstea zeilor, fie pentru împodobirea oraşelor şi a locurilor publice; dar acest mare renume pe care-l dobândise îl datora cu mult mai puţin acestor lucrări respectabile decât folosirii criminale pe care o făcuse cu talentele sale; căci scârboasa lui dibăcie a fost în stare să o facă pe Pasiphaë să aibă legătură trupească cu un taur; de asemenea, geniului său dăunător şi-a datorat Minotaurul, care a mâncat atâţia copii de condiţie liberă, nemernica şi nenorocita obârşie. Apoi, maşinistul acesta, nereparând un rău decât printr-un alt rău mai mare şi îngrămădind crima peste crima, a închipuit şi-a executat faimosul Labirint, pentru pază în siguranţa a acestui monstru. După care, Dedal nevoind să-şi datoreze faima numai unor născociri şi înfăptuiri dăunătoare, lui i se datora şi iscusita idee a acelui fir cu ajutorul căruia se puteau urmări toate întorsăturile Labirintului şi putea fi străbătut în întregime fără a te rătăci într-însul. Justiţia lui Minos l-a urmărit multă vreme pe acest Dedal cu sârguinţa şi cu asprime, Însă toate cercetările sale fura zadarnice; maşinistul găsea totdeauna adăposturi şi scapă de toate urmăririle acestui judecător neînduplecat. În fine, când Dedal voi să-l înveţe pe fiul sau artă de a străbate văzduhul

zburând, acesta, deşi începător de artă, voind să se fălească cu iscusinţa să, s-a ridicat prea sus şi s-a prăbuşit în mare.

Iată care pare a fi înţelesul acestei fabule. Ea începe cu o observaţie foarte chibzuita asupra acestei pasiuni ruşinoase care se vede adesea domnind printre artiştii remarcaţi prin talentele lor şi care-i stăpâneşte într-o măsură uimitoare; căci nu exista pizma mai apriga şi mai ucigătoare decât aceea a oamenilor din clasa aceasta; observaţie urmată de o alta, sortită să arate cât de puţin chibzuita şi de rău aleasa era pedeapsa aceasta cu exilul dată lui Dedal. În adevăr, artiştii renumiţi sunt primiţi cu cinste la aproape toate popoarele; aşa încât exilul este pentru ei rar o adevărată pedeapsa. Căci oamenii de alte profesii sau condiţii nu trag atât de lesne folos din talentele lor în afara patriei lor; pe când admiraţia pe care o provoacă oamenii de talent şi faima lor se răspândesc şi cresc mai lesne în ţari străine, cei mai mulţi oameni fiind înclinaţi în mod natural să acorde precădere străinilor asupra concetățenilor lor în legătură cu înfăptuirile şi cu producţiile de felul acesta.

Ceea ce fabula spune apoi despre foloasele şi neajunsurile artelor mecanice este de netăgăduit. În adevăr, viaţa omenească le datorează aproape totul: ea le datorează tot ce poate face ca religia să fie mai impunătoare, să dea guvernământului mai multă măreție şi să procure ceea ce ne este trebuitor, folositor sau plăcut; căci din comorile lor scoatem tot sau aproape tot spre a satisface nevoile noastre, fie adevărate, fie false. Totuşi, din acelaşi izvor rezulta instrumentele viciului sau chiar ale morţii; căci, fără a vorbi de arta curtezanelor şi de toate acele arte corupătoare care le procura arme, vedem îndeajuns cât

de mult otrăvurile pătrunzătoare, maşinile de război şi alte pacoste de acelaşi fel îl întrec prin efectele lor ucigătoare pe înfricoşătorul Minotaur.

Labirintul simbolizează foarte iscusit natura mecanicii luată în general. În adevăr, invenţiile şi construcţiile cele mai izbutite de felul acesta pot fi privite ca nişte labirinturi, dată fiind finețea, mulţimea, numărul mare, complicaţia şi asemănarea aparentă a parţilor lor, ale căror diferenţe anevoie le prind judecata cea mai fină şi ochiul cel mai atent; alcătuiri în care, fără firul experienţei, rişti a te pierde. Cu aceeaşi îndreptățire şi potrivire se adaugă în fabula ca acelaşi om a imaginat toate întorsăturile Labirintului şi a dat ideea acelui fir cu ajutorul căruia îl puteai străbate fără să te rătăceşti; căci artele mecanice, având atât foloase, cât şi neajunsuri, sunt ca nişte săbii cu două tăişuri, care folosesc când spre a face rău, când spre a-l lecui; iar răul pe care îl fac uneori cumpăneşte atât de mult binele, încât pot face că folosul lor să se reducă la nimic. Produsele vătămătoare ale artelor ele însele, când sunt dăunătoare prin natura lor, sunt expuse urmăririlor lui Minos, adică vrăjmăşiei legilor, care le condamnă, le pedepsesc şi le interzic poporului. Totuşi, în pofida vigilenţei guvernământului, ei găsesc totdeauna mijlocul de a se ascunde şi de a se stabili în chiar locurile de unde s-a voit să fie izgoniţi; ei găsesc totdeauna un ascunziş şi un adăpost. Aceasta o observa însuşi Tacitus foarte judicios în legătură cu un caz întru totul asemănător cu acesta, vreau să spun al matematicienilor şi al acelora care fac horoscoape: „Categorie de oameni, spune el, pe care vom vrea mereu să-i izgonim din oraşul nostru, dar care va rămâne mereu pe loc „. Totuşi artele dăunătoare şi uşuratice de

tot soiul, care fac totdeauna făgăduieli măreţe, neţinându-se niciodată de cuvânt, se discreditează mai curând sau mai târziu, ca urmare tocmai a paradei pe care o fac; şi, dacă trebuie spus întregul adevăr în chestiunea aceasta, frâna legilor va fi totdeauna neîndestulătoare spre a le opri, dacă însăşi vanitatea acestor şarlatani nu ar dezamăgi mai curând sau mai târziu lumea de rând, pe care mai întâi a înşelat-o.

XX. Erichthonius sau impostura

Poeţii imaginează că Vulcan, fiind îndrăgostit de Minerva, a încercat mai întâi să o seducă, dar ca apoi, târât de puterea patimei sale, a voit să o siluiască şi ca în această luptă şi-a risipit sămânţă pe pământ; aceasta dădu naştere lui Erichthonius, copil de o formă extraordinara: părţile sale superioare erau de o mare frumuseţe; dar coapsele şi picioarele, foarte subţiri, aveau forma unui ţipar sau a unui şarpe. Ruşinos de aceasta diformitate şi voind să-i ascundă cunoaşterea de toată lumea, el a introdus folosinţa carelor; mijloc prin care, într-adevăr, lasă să se vadă ce avea mai frumos, ascunzând ce avea diform.

Iată înţelesul acestei fabule ciudate şi monstruoase. Când arta, reprezentata aici prin persoana lui Vulcan (din pricina numărului mare de operaţii folositoare care pot fi făcute cu ajutorul focului) siluieşte, ca să spunem aşa, natura (figurata în fabula prin Minerva, din pricina inteligenţei pe care o cer aceste operaţiuni), rar, spun, sforţările pe care le face spre a o învinge şi a o îmblânzi sunt încununate de succes şi ea nu-şi atinge aproape niciodată principala ţinta. Dar, după multe încercări şi tentative - care pot fi privite ca un fel de luptă - izbuteşte

în fine să înfăptuiască unele creaturi imperfecte şi să formeze unii compuşi noi, nelegaţi, plăcuţi la vedere, dar care nu împlinesc decât în parte ţinta principală şi care, în privinţa aceasta, par a surprinde. Totuşi, înşelătorii în aceste lucruri fac o mare zarvă cu asemenea produse nedesăvârşite ale meseriei lor, ascunzând privirilor, cu ajutorul unor anumite măiestrii, cunoaşterea a ceea ce le poate lipsi şi le arată pretutindeni cu o figură triumfătoare, urcaţi, ca să spunem aşa, pe carul vanităţii lor. Aceasta se constată mai cu seamă în legătură cu rezultatele operaţiilor chimice şi cu unele feluri de maşini şi instrumente de fabricaţie nouă sau de construcţie delicată; ceea ce trebuie să pară cu atât mai puţin uimitor, cu cât cei mai mulţi oameni, mult mai preocupaţi să-şi impună încercările sau să-şi atingă ţinta decât să ocolească greşelile sau să şi le corecteze, prefera să lupte cu natura şi să o siluiască, decât să-i merite favorurile printr-un respect înţelept şi printr-o sârguinţa metodică.

XXI. Deucalion sau restaurarea

Poeţii povestesc că străvechii locuitori ai Pământului fiind înecaţi şi distruşi de un potop universal, Deucalion şi Pyrrha, care rămăseseră singuri, însufleţiţi de dorinţa de a repara imensa pierdere a neamului omenesc - dorinţa lăudabilă în ea însăşi şi care pe bună dreptate i-a făcut renumiţi - oracolul, pe care-l consultară în legătură cu aceasta, le răspunse că nu şi-ar putea atinge scopul decât luând oasele mamei lor şi aruncându-le în urma lor. Rezultatul acestui ciudat răspuns fu mai întâi de a-i întrista şi de a-i cufunda în descurajare; dar apoi, cugetând mai matur, au înţeles în fine că oasele despre

care vorbea oracolul erau pietrele, care sunt oarecum oasele pământului, mama comună a muritorilor.

Fabula aceasta dezvăluie unul dintre cele mai adânci secrete ale naturii şi este sortită să scoată la lumina una dintre erorile cele mai obişnuite ale oamenilor. Ideile lor strâmte şi superficiale asupra naturii fac ca ei să se laude că pot reface în întregime şi reînnoi compuşi cu ajutorul parţilor lor putrezite şi al resturilor lor, aproape la fel cum Phoenix renaşte din cenuşa să; nădejde cu atât mai înşelătoare, cu cât materiile de felul acesta, întrucât şi-au încheiat întreaga perioadă şi, ca să zicem aşa, şi-au trăit traiul, nu mai sunt în stare să înfăptuiască noi compuşi; aşa încât trebuie, dimpotrivă, să te întorci din drum şi să foloseşti principii mai comune.

XXII. Nemesis sau vicisitudinile lucrurilor

Se spune ca Nemesis era o zeiţa căreia i se cuveneau respectele tuturor muritorilor şi de care trebuiau să se teamă mai cu seamă puternicii şi fericiţii lumii acesteia. Ea era fiica lui Ocean şi a Nopţii. Poeţii o descriu astfel: avea aripi şi purta şi o coroană, ţinând în mâna dreaptă o lance de frasin, iar în stânga o sticluţa plină cu etiopieni; în fine, ca animal de călărit avea un cerb.

Fabula aceasta poate fi explicată în felul următor: Nemesis înseamnă îndeajuns de clar răzbunare sau răsplata. Funcţia acestei zeiţe era de a opri prosperitatea celor mai fericiţi şi de a le face o opoziţie de felul aceleia a tribunilor poporului, interpunându-şi *veto-ul.* Iar ea nu numai înfrânează şi pedepseşte îngâmfarea şi înfumurarea acelora pe care necontenite izbânzi îi fac

obraznici, ci cumpăneşte cu nereuşite până şi belşugurile oamenilor celor mai drepţi şi mai modeşti; ca şi când niciun muritor nu ar trebui să fie primit la balul zeilor decât spre a servi ca jucărie. În ce mă priveşte, am citit în Pliniu micul capitol în care el face enumerarea nefericirilor şi insuccesele lui Caesar Augustus (pe care mai înainte îl privisem ca pe muritorul cel mai norocos care ar fi existat vreodată şi care ar fi ştiut chiar să se bucure de norocul său cu multă prevedere şi metoda şi în caracterul căruia nu se vedea nici înfumurare, nici timiditate, nici slăbiciune, nici confuzie, nici melancolie), când am văzut, spun, în această povestire, ca într-o zi el a fost chiar hotărât să se sinucidă, atunci am înţeles măreţia şi puterea acestei zeiţe, care e în stare să târască la altarul ei o asemenea victima. Când poeţii spun că ea este fiica lui Ocean şi a Nopţii, ei o fac spre a ne lăsa să înţelegem că nestatornicia lucrurilor şi judecăţile divine sunt înmormântate în întunericul cel mai adânc şi rămân un mister pentru muritori.

Pe bună dreptate nestatornicia aceasta este reprezentată aici de Ocean, ale cărui flux şi reflux îi sunt imaginea credincioasă. Iar providenţa aceasta, ale cărei hotărâri se ascund minţii noastre, este foarte chibzuit figurata prin Noapte. Păgânii aveau şi ei o oarecare idee despre aceasta nocturnă şi misterioasa Nemesis şi observaseră că şi noi dezacordul dintre judecăţile omeneşti şi cele divine.

Cadit et Ripheus, justissimus unus
Qui fuit ex Teucris et servantissimus aequi;
Dis aliter visum! 1

---

1 Căzu şi Rifeu, cel mai drept dintre troieni şi cel mai supus dreptăţii. Dar zeii au judecat altminteri. (Virgilius, *Eneida*, II, vv. 426-428)

Nemesis este reprezentată cu aripi datorită acestor schimbări subite şi neprevăzute observate în lucrurile omeneşti; căci vedem că, în toate timpurile, persoanele cele mai distinse prin luminile şi înţelepciunea lor au pierit prin chiar primejdiile pe care le dispreţuiau cel mai mult. Bunăoară Cicero, când Decimus Brutus l-a înştiinţat să nu aibă încredere în reaua-credinţă a lui Octavianus şi a inimii sale rănite, nu-i răspunse decât atât: „În ce mă priveşte, scumpul meu Brutus, am pentru voi toţi o dragoste pe care o meritaţi şi vă sunt recunoscător că aţi avut bunăvoinţa de a mă înştiinţa de aceste nimicuri pe care mi le comunicaţi „.

Coroana purtată de Nemesis exprima efectul obişnuit al firii rele şi invidioase a oamenilor de rând; căci la căderea persoanelor care au fost mult timp norocoase şi puternice în ochii lor, ei triumfa şi o încoronează pe Nemesis. Lancea pe care ea o ţine în mâna dreaptă se referă la cei pe care-i loveşte şi îi străpunge. Cât despre cei pe care ea nu-i jertfeşte în felul acesta printr-o nenorocire năpraznică, ea nu omite să-i înştiinţeze să se păzească arătându-le negrul şi înfiorătorul atribut din aceasta mâna a sa; căci, dacă persoanele ridicate la cea mai înalta treaptă a prosperităţii sunt în stare de vreo cugetare, ea le înfăţişează neîncetat întunecoasa perspectivă a morţii, a bolilor, a urgiilor, a perfidiilor prietenilor, a curselor duşmanilor, a nestatorniciei fireşti a lucrurilor şi nenumărate alte lucruri supărătoare închise în sticluţa ei şi reprezentate prin etiopieni. Virgiliu adaugă descrierii sale a bătăliei de la Actium aceasta chibzuită cugetare:

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues1.

Dar, puţin după aceea, de orice parte s-ar fi întors, nu vedea înainte-i decât legiuni întregi de etiopieni. Un adaos nu mai puţin iscusit al poetului născocitor al acestei fabule este ca Nemesis are drept animal de călărie un cerb, animal foarte sprinten. În adevăr, cei care sunt răpiţi în floarea vârstei pot preîntâmpina loviturile lui Nemesis printr-o moarte timpurie şi pot scăpa de ea; Însă cei a căror putere şi ale căror înfloriri le-au fost de lungă durată sunt neîndoielnic expuşi necontenit loviturilor ei şi, ca să zic aşa, sub ea.

XXIII. Achelous sau lupta

Cei vechi povestesc că Hercule şi Achelous certându-se pentru mâna Deianirei, cearta lor se termina cu o luptă. Achelous, după ce a luat rând pe rând diferite forme spre a se opune mai uşor lui Hercule - căci avea puterea de a se transforma astfel în voie -, s-a înfăţişat în cele din urmă adversarului său sub forma unui taur, ale cărui mugete şi ochi scânteietori inspirau groaza, şi s-a pregătit astfel de luptă; dar Hercule, păstrându-şi forma obişnuita, se năpusti pe loc asupra-i. Ei se bătură corp la corp; în cele din urmă, Hercule îl birui pe taur şi îi rupse un corn. Adversarul său, simţind dureri de nesuportat şi fiind prea înspăimântat ca să

1 Regina, în mijlocul luptătorilor, cheamă armatele cu goarna patriei, şi nici nu vede în urmă-i cei doi şerpi (care o ameninţa). (Virgiliu, *Eneida*, VIII, vv. 696-697)

reia lupta, îşi răscumpăra cornul dându-i în schimb lui Hercule cornul Amalteei sau al abundenţei.

Fabula aceasta are drept obiect expediţiile militare. Căci pregătirile de război sunt foarte variate în partida care este în apărare - redata aici prin Achelous -, folosind pentru apărarea să un mare număr de mijloace diferite şi de precauţii; ea se înfăţişează, ca să zicem aşa, sub mai multe forme diferite. Însă preparativele aceluia care atacă sunt foarte simple şi el nu se arată decât într-o singură formă: el se prezintă doar cu armata să şi uneori poate cu flota să, Iată totul; pe când acela care aşteaptă duşmanul pe propriul său teritoriu pregăteşte şi orânduieşte un număr mare de apărări şi de rezerve; el întăreşte unele redute, dărâma altele, retrage şi pune în siguranţa în oraşe întărite şi în garnizoane fortificate locuitorii de la ţara, din târguri şi din micile oraşe, rupe poduri şi chiar le distruge cu totul, îşi adună toate trupele cu muniţiile trebuitoare şi le aşază în locuri diferite, bunăoară pe malurile râurilor, în porturi, în trecătorile munţilor, în păduri etc., şi face multe alte aranjamente de felul acesta, aşa încât ţara ia în fiecare zi o nouă faţa şi îşi schimba, ca să zicem aşa, forma în fiece moment, ca Achelous. În fine, când este îndeajuns de înarmat, de pregătit şi de întărit, el oferă oarecum imaginea unui taur fioros şi amenințător. Cel care năvăleşte caută prilejul de a da lupta şi se ține îndeosebi de scopul acesta, temându-se să nu ducă lipsă de provizii în ţara duşmana; dacă, înfăţişându-se prilejul acesta, el ştie să-l folosească şi dobândeşte victoria, atunci beneficiul sau consta vădit în aceea ca duşmanul, descurajat de înfrângere, pierzându-şi trecerea, în fine, nemaisperând nici să-şi poată înlătura pierderile, nici să adune destule puteri ca să-i opună o nouă armată şi să

continue lupta, se retrage în locuri întărite şi inaccesibile, părăsindu-i astfel duşmanului toate oraşele deschise şi şesurile, pe care acesta le devastează şi le prada, fără să întâmpine opoziţie: aceasta este pentru el un fel de corn al Amalteei sau al abundenţei.

XXIV. Dionysos sau pasiunea[1]

Semele, spun poeţii, punându-l pe Jupiter să jure pe Styx că îi va împlini prima cerere pe care i-o va face şi fără vreo limitare, ea dori că zeul acesta să se apropie de ea cu toată acea strălucire pe care o avea când se apropia de Iunona; dar ea nu a putut să suporte această apropiere şi a pierit în flăcări. Cât despre copilul pe care-l purta la sânul ei, Jupiter îl scoase de acolo şi îl ascunse în coapsa lui, pe care a cusut-o la loc până avea să treacă numărul de luni trebuitor creşterii pruncului. Totuşi greutatea aceasta îl stânjenea pe zeu, făcându-l să şchiopăteze puţin; Iată de ce copilul, din pricina acestei greutăţi şi a ciupiturilor pe care el făcea ca Jupiter să le simtă în coapsă în timp ce-l ducea, primi numele de Dionysos. Când a venit pe lume, a fost hrănit, în primii ani, la Proserpina; Însă când s-a făcut mare, avea înfăţişarea atât de feminină, încât sexul sau părea nesigur. De asemenea, se spune că a murit şi că a fost înmormântat câtva timp, dar ca a înviat curând după aceea. În timpul primei sale tinereţi, el a fost cel dintâi inventator şi primul maestru în arta de a cultiva viţa-de-vie, de a face vin şi de a-l folosi. Ajuns renumit, strălucit tocmai prin aceasta invenţie, el a subjugat întreg Pământul şi şi-a întins cuceririle până la marginile

1 Capitol reprodus după textul definitiv din *De dignitate*, II, 13.

Indiei. El era dus pe un car tras de tigri. În juru-i dansau demoni foarte diformi, aşa-numiţii Cobali, Acratus şi alţii; iar Muzele făceau parte din alaiul sau. El o lua de soție pe Ariadna după ce fusese părăsită de Theseus. Iedera îi era închinata. El mai era privit ca inventatorul unor ceremonii, ritualuri sacre. Dar ritualurile acestea erau de un tip orgiastic, pline de desfrâu şi, pe deasupra, foarte crude. El apăru în acele orgii în care femei împinse de trufia pe care le-o insufla au sfâşiat în bucăți două personaje strălucite, şi anume: Pentheus şi Orfeu, pe primul drept pedeapsă pentru curiozitatea pe care o avusese de a se urca pe un arbore spre a vedea ce fac, iar pe al doilea, din pricina sunetelor armonioase pe care le scotea din lira să. În fine, adesea actele acestui zeu sunt amestecate cu acelea ale lui Jupiter.

Fabula aceasta pare a se referi la moravuri, aşa încât ar fi anevoie de găsit ceva mai bun în filosofia morală. Prin persoana lui Bacchus este simbolizata natura pasiunii, adică a afecţiunilor şi a frământărilor sufletului: dacă trebuie explicată naşterea pasiunii, eu afirm că originea oricărei pasiuni, până şi a celei mai dăunătoare, este binele aparent, căci, după cum imaginea binelui real este mama virtuţii, la fel şi imaginea binelui părelnic este mama pasiunii. Una este soția legitimă a lui Jupiter, sub figura căreia este reprezentat aici sufletul omenesc; cealaltă este doar ibovnica lui, care, totuşi, ca Semele, este invidioasă pe onorurile Iunonei. În adevăr, patimă este concepută în dorinţa neîngăduită, în voia căreia te laşi înainte de a o fi judecat şi apreciat bine; Însă, odată ce a început a se aprinde, mama sa, care este natura şi aparenţa binelui, este consumată de acest mare foc şi moare. Dar Iată

drumul pe care-l urmează pasiunea de îndată ce a fost concepută. Sufletul omenesc, care-i este părinte, o hrăneşte şi o ascunde îndeosebi în partea lui inferioară, care este cum e coapsă. Ea îl ciupeşte, îl hărţuieşte şi îl abate în aşa fel încât îi tulbura toate acţiunile şi toate hotărârile şi îl face, ca să spunem aşa, să şchiopăteze. Pe deasupra, odată ce ea s-a întărit prin consimțământul nostru şi prin durata ei, odată ce a izbucnit în acte, iar lunile aşa-zisei gestaţii s-au scurs, s-a născut pe de-a-ntregul şi a venit pe lume, ea este mai întâi crescută câtva timp la Proserpina, adică încearcă să se ascundă, este clandestină şi oarecum subterană, până când, rupând cu totul frâul ruşinii şi al fricii şi cutezanţa ei ajungând la culme, ea se învăluie cu pretextul vreunei virtuţi sau înfrunta până şi nelegiuirea. E de asemenea sigur că orice afecţiune violenta ține de ambele sexe, ca ea are în acelaşi timp forţa unui bărbat şi slăbiciunea unei femei. Este frumoasa alegoria care-l închipuie pe Bacchus mort, apoi înviat. Pasiunile par uneori aţipite, stinse; dar nu trebuie să te încrezi în aceasta, chiar dacă au fost înmormântate; căci, de îndată ce le procuri hrana şi prilej, ele reînvie.

Legenda artei de a cultiva viţa-de-vie are un înţeles adânc; căci orice afecţiune este deosebit de dibace şi de iscusita în a căuta tot ce o poate hrăni şi întreține; Însă, din tot ce a ajuns la cunoştinţa oamenilor, vinul este cel mai puternic şi mai bun pentru a provoca şi a aprinde pasiunile şi este alimentul lor. Cu multă eleganţa este redată pasiunea ca o mare cuceritoare şi ca angajându-se într-o expediţie fără sfârşit; căci ea nu se odihneşte niciodată pe câştigurile dobândite, ci, îmboldita de o poftă fără limită şi fără măsura, vrea totdeauna să meargă înainte şi gâfâie necontenit alergând după noi

cuceriri. Cu tot atâta chibzuința se imaginează că tigrii stau închiși, ca să zicem așa, laolaltă cu pasiunile și că sunt uneori înhămați la carul lor; căci, de îndată ce pasiunea, încetând a mai fi pedestra, a devenit călăreața, odată ce a devenit victorioasa asupra rațiunii, ajungând oarecum triumfătoare, este crudă, neîmblânzita, nemiloasa fața de oricine i se opune și îi rezista. O plăsmuire destul de glumeața este aceea care îi înfățișează pe acești demoni atât de urați și de ridicoli săltând în jurul carului lui Bacchus. Orice afecțiune foarte puternică prilejuiește în ochi, până și pe chip și în gesturi, unele mișcări nerușinate și neorânduite, săltate și cu totul surprinzătoare; așa încât cineva care, într-o afecțiune cum e mânia, îngâmfarea, iubirea, își închipuie că are o înfățișare nobilă și plăcută și este mulțumit de el însuși, nu scapă să pară altora atât de urât și de ridicol încât aceștia roșesc în locul lui. În cortegiul pasiunii se văd și Muzele; căci nu exista afecțiune, oricât ar fi ea de josnica și de stricată, care să nu fi găsit vreo teorie gata să o lingușească. Așa se face ca josnica bunăvoința sau nerușinarea unor capete a coborât atât de mult măreția Muzelor, iar această pană pe punctul în care ele, care ar fi trebuit să fie călăuzitoarele și oarecum stegărele vieții, nu sunt adesea decât servitoarele, binevoitoarele pasiunilor noastre.

Dar mai frumos ne pare în alegoria aceasta ca Bacchus își risipește iubirile unei femei părăsite și disprețuite de un altul; căci este neîndoielnic că afecțiunile poftesc și aleargă după ceea ce experiența a lepădat de mult timp. Să știe deci toți aceia care, supunându-se și lăsându-se în voia pasiunilor lor, pun un preț atât de exagerat pe satisfacții - fie că suspina după onoruri, femei, glorie, știința sau orice alt bun -, că

nu doresc decât lucruri de lepădat, pe care mulţi oameni, în toate timpurile, după ce le-au încercat, s-au lepădat de ele şi oarecum le-au repudiat. Ca iedera este închinata lui Bacchus, aceasta nu este fără înţeles secret. Ficţiunea aceasta se aplica pasiunilor în două chipuri: primul consta în aceea ca iedera îşi păstrează verdeaţa în timpul iernii; cel de-al doilea, în aceea că şerpuieşte şi se înfăşoară urcându-se în jurul a nenumărate corpuri, ca arbori, ziduri, clădiri. Cât priveşte primul punct, orice pasiune creşte prin chiar rezistenţa şi interdicţiile care i se opun şi printr-un fel de antiperistaza (efect asemănător aceluia produs de frigul iernii asupra iederii), ea înverzeşte mai bine şi dobândeşte mai multă putere. În al doilea rând, de îndată ce afecţiunea predomina în sufletul omenesc, ea se înfăşoară ca iedera în jurul tuturor acţiunilor şi al tuturor hotărârilor sale, iar atunci nu mai exista nimic curat de care să-şi prindă firicelele. Şi nu este nicidecum de mirare că i se atribuie lui Bacchus rituri superstiţioase, dat fiind ca aproape orice afecţiune dezordonată este un izvor nesecat de false religii; aşa încât neamul acela de eretici a pus preţ pe bacanalele păgânilor, iar superstiţiile lor nu erau mai puţin crude, pe cât erau de ruşinoase. E oare cazul să ne mirăm că Bacchus este acela care trimite furii, câta vreme se vede ca orice afecţiune, în exagerarea ei, este o scurtă nebunie şi că, dacă se intensifica, ea degenerează prea adesea într-o adevărată nebunie? Cât priveşte nenorocirea lui Pentheus şi a lui Orfeu, sfâşiaţi în bucăţi în timpul orgiilor lui Bacchus, parabola aceasta are un înţeles clar, dat fiind ca orice afecţiune violenţă se arătă cu totul apriga şi înverşunata împotriva a două lucruri, dintre care unul este curiozitatea celor care-l pândesc,

iar celălalt, orice dojană salvatoare. Nu foloseşte la nimic această cercetare - al cărei obiect este de a fi pur contemplativa - din simplă curiozitate, asemănătoare aceleia a lui Pentheus, care se urcă pe un arbore, şi fără nicio intenţie răutăcioasă. Nu foloseşte la nimic nici faptul că dojana aceasta e făcută cu blândeţe şi cu dibăcie. Însă, oricum s-ar face aceasta, orgiile nu-i pot suporta pe Pentheus şi pe Orfeu. În fine, obiceiul de a confunda persoana lui Jupiter cu aceea a lui Bacchus poate să aibă de asemenea un înţeles alegoric; căci acţiunile mari şi strălucite provin când din virtute, din dreapta raţiune sau din măreţia de suflet, când dintr-o afecţiune tăinuită, dintr-o pasiune ascunsă (dat fiind ca şi una, şi alta duc deopotrivă la glorie şi la renume), aşa încât nu sunt lesne de deosebit faptele lui Bacchus de acelea ale lui Jupiter.

XXV. Atalanta sau lăcomia

Atalanta ajungând renumită pentru iuţeala ei la fugă, Hippomenes se înfăţişa spre a se lua la întrecere cu ea pentru faimă aceasta; condiţiile luptei erau ca Hippomenes să o ia în căsătorie pe Atalanta dacă va ieşi învingător şi să fie omorât dacă va fi învins. Victoria părând a fi sigură pentru Atalanta, care câştigase premiul asupra tuturor acelora care se luaseră la întrecere cu ea, renumită prin înfrângerea şi prin moartea tuturor rivalilor ei, Hippomenes se hotărî să recurgă la un vicleşug. Procurându-şi trei mere de aur, le luă cu sine. De îndată ce cursă începu, Atalanta l-a depăşit pe Hippomenes care, văzându-se rămas astfel în urmă, socoti că sosise timpul să-şi folosească şiretlicul; el aruncă deci primul măr, Însă de partea marginii

arenei, fie pentru ca Atalanta să-l poată vedea, fie pentru a o face să se abată din calea dreaptă spre a-l ridica şi să o facă să piardă timp. Ea, care avea slăbiciunea femeiască, lăsându-se ademenita de strălucirea acestui măr, părăsi stadionul, alerga după măr şi se apleca pentru a-l ridica. Hippomenes, profitând de timpul pierdut de ea, străbătu un spaţiu destul de mare şi o depăşi. Totuşi Atalanta, firesc superioară, recâştiga curând timpul pierdut şi îl întrecu din nou. Dar Hippomenes, aruncând unul după altul celelalte două mere, o întârzie în felul acesta atât de mult, încât câştiga premiul, pe care-l datora vicleniei, nu sprintenelii.

Fabula aceasta reda alegoric şi concret lupta pe care arta o duce împotriva naturii. În adevăr, arta, reprezentata aici de Atalanta, are aceasta însuşire, cel puţin atunci când nu întâlneşte nicio piedică de care să se lovească în mersul ei, că operaţiile ei sunt mai grabnice decât acelea ale naturii. Ea fuge oarecum mai uşor şi soseşte mai repede la ţinta. Iată un adevăr pentru care un lung şir de fapte cunoscute oferă dovezi vădite: bunăoară, se obțin mai repede fructe cu ajutorul altoiului decât cu un sâmbure. Se ştie de asemenea despre cărămizile arse că se întăresc mult mai repede decât mâlul din care se fac pietrele. La fel şi în morala: timpul ne consolează şi cu vremea supărările cele mai usturătoare dispar în simpla binefacere a naturii. Filosofia, care este oarecum arta de a trăi, ne cruţa acest răstimp, risipind aproape pe loc astfel de dureri, pe care natura nu le distruge decât uzându-le, ca să spunem aşa, după mult timp. Însă mersul acesta atât de repede, care-i poate da artei multă precădere faţa de natură, este adesea întârziat de mere de aur, spre marea paguba a intereselor omenirii, căci până acum nu s-a văzut nici

ştiinţa, nici arta care să-şi fi urmărit statornic înaintarea mergând mereu la ţinta - care este oarecum piatra de hotar de la capătul drumului de întrecere; Însă artele părăsesc mereu stadionul şi se aruncă, fie la dreapta, fie la stânga, spre a alerga după câştig şi după foloase uşuratice, ca Atalanta, care

Declinat cursus aurumque volubile tollit1.

Să încetam deci de a ne mai uimi văzând că arta nu a izbutit până acum să învingă natura şi, urmând condiţiile luptei, să o ucidem oarecum şi să o distrugem; ci, dimpotrivă, artă să fie aceea care să cadă sub stăpânirea naturii, silita fiind să o asculte, aşa după cum femeia măritată trebuie să asculte de soţul ei.

XXVI. Prometeu sau starea omului

Cei vechi relatează că omul a fost opera lui Prometeu şi că a fost făcut din mâlul pământului. Totuşi Prometeu a adăugat plămădelii câteva particele scoase de la diferite specii de animale; îndrăgostit apoi de opera sa, dornic a nu datora decât sie însuşi tot ce ar fi putut să-i adauge şi voind să fie nu numai autorul neamului omenesc, ci până şi binefăcătorul sau, procurându-i cele mai mari înlesniri, s-a urcat pe furiş în cer, având cu el un mănunchi de beţe din acea plantă cunoscută sub numele de *Ferula,* iar mănunchiul acesta, pus în contact cu carul Soarelui, luând foc, el aduse focul pe Pământ şi îl dădu oamenilor, învăţându-i cum să-l folosească. Dar oamenii, după ce au primit de la el o binefacere atât de mare, răsplatindu-l doar cu nerecunoştinţă, urziră o

1 Se abate din cale şi ridică aurul care se rostogoleşte pe jos. (Ovidiu, *Metamorfoze*, X, v. 667)

înțelegere tainică împotrivă-i, învinuindu-l de furt înaintea tribunalului lui Jupiter.

Aceasta învinuire, oricât de mârşava, nu a împiedicat-o să fie plăcută lui Jupiter şi celorlalţi zei. Astfel, mulţumiţi de purtarea muritorilor în împrejurarea aceasta, nu numai că le îngăduiră să se folosească de foc, dar le acordară un dar incomparabil mai durabil şi mai preţios, anume acela al unei veşnice tinereţi. Oamenii, încântaţi de darul acesta şi dedându-se unei bucurii nemăsurate, puseră imprudenţi darul zeilor pe un măgar. Pe când se înapoiau, acest măgar, împins de o sete arzătoare, se apropie de o fântâna păzită de un şarpe, care nu-i îngădui să se adape decât cu condiţia de a-i da ce ducea în spinare, orice-ar fi fost. Sărmanul măgar, împins de sete, fu silit să primească această grea condiţie. Astfel, putința de a reîntineri şi darul unei veşnice tinereţi trecură de la specia umană la cea a şerpilor: ele au fost preţul câtorva stropi de apă.

Când Prometeu, care se împăcase între timp cu oamenii, văzu că aceştia au pierdut răsplata pe care o primiseră pentru învinuirea să, ascultând de caracterul său răutăcios şi voind să se răzbune pe Jupiter, împotriva căruia inima să mai era ulcerata, nu se temu câtuşi de puţin să se folosească de vicleşug într-un sacrificiu pe care i l-a oferit. El sacrifica deci acestui zeu doi tauri; dar aceste două victime erau de natură foarte diferită, căci puse în pielea unuia toată carnea şi grăsimea de la amândoi taurii, nelăsându-i celuilalt decât oasele şi pielea umplută cu paie şi cu alte materiale moi, ca s-o țină întinsa. Simulând apoi pietate şi dorința de a se face plăcut lui Jupiter, îl ruga să-l aleagă pe acela din cei doi tauri care i-ar plăcea cel mai mult. Zeul, mâniat de neruşinarea şi de reaua lui

credinţa, încântat Însă de a găsi un prilej şi un motiv de a se răzbuna, îl alese intenţionat pe acela care n-avea decât pielea şi oasele. Apoi, avu grijă de răzbunarea sa; şi, încredinţat ca mijlocul cel mai sigur de a pedepsi cutezanţa lui Prometeu era de a face un dar fatal neamului omenesc - facerea omului fiind opera cu care neevlaviosul acesta se făIea cel mai mult -, îi porunci lui Vulcan să facă o femeie desăvârşit de frumoasă, căreia, de asemenea, toţi zeii îi făcură câte un dar fiecare şi care, de aceea, fu numită Pandora. În plus, ei i-au pus în mâini un vas foarte frumos în care erau închise toate relele sufletului şi corpului omenesc, dar nădejdea se găsea la fund.

Femeia aceasta, ducându-se mai întâi la Prometeu, îşi dădu osteneala să-l facă să primească vasul şi să-l deschidă; Însă Prometeu fu prea prevăzător ca să primească o asemenea propunere. Indispusa de acest refuz, ea îl caută pe Epimeteu, fratele lui Prometeu, Însă care avea un caracter foarte diferit. Acesta, care era mai îndrăzneţ, n-a şovăit nicidecum să deschidă vasul. Văzând Însă apoi că toate relele ieşeau dintr-însul şi se împrăştiau repede pe pământ, îşi dădu imediat seama de greşeala să şi se osteni numaidecât să o repare, punând la loc capacul pe vas; Însă toate relele apucaseră să iasă dintr-însul şi nu putu să mai oprească înăuntru decât nădejdea, care rămăsese la fund.

Atunci Jupiter, ţinând seama de toate crimele de care se făcuse vinovat Prometeu - cu atât mai grele cu cât, după ce a furat focul din cer şi a insultat măreţia stăpânului zeilor, printr-un sacrificiu înşelător, adăugase că o culme intenţia de a o viola pe Pallas -, a pus să fie legat fedeleş şi l-a condamnat la un chin veşnic, care constă în aceasta: dus pe muntele Caucaz,

fu legat de o coloană în aşa fel încât nu putea face nicio mişcare. În starea aceasta, un vultur îi muşca mereu din ficat în timpul zilei; Însă, în timpul nopţii, toată această parte de ficat mâncata se refăcea de la sine, pentru ca, materia şi pricina durerilor sale reînnoindu-se necontenit, chinul sau să fie veşnic. Totuşi durerile sale avură un sfârşit; căci Hercule, străbătând oceanul într-un vas de pământ pe care i-l dăduse Soarele, ajunse în Caucaz şi-l elibera pe Prometeu după ce a omorât vulturul, pe care l-a străpuns cu săgeţile sale. Mai târziu au fost rânduite în cinstea lui Prometeu jocuri, în care concurenţii trebuiau să alerge cu o făclie în mâna; cei a căror făclie se stingea înainte de a fi străbătut întreaga distanţa pierdeau premiul, care era acordat aceluia care ajungea primul la ţinta fără ca făclia să se fi stins.

Fabula aceasta cuprinde, ascunse cu dibăcie, un mare număr de adevăruri, dintre care unele sunt concrete, iar altele mai anevoie de prins. Astfel, primele fiind înţelese mai întâi, ultimele au scăpat pătrunderii tuturor acelora care au încercat până acum să explice aceasta ficţiune. Căci anticii, plimbându-şi privirile în imensitatea lucrurilor, gândeau ca facerea şi rânduirea omului erau opera cea mai potrivită pentru Divinitate, cea mai vrednică de ea, aceasta fiind singura pe care au atribuit-o Providenţei; părere care are drept temei doua adevăruri de netăgăduit. În primul rând, natura omenească este alcătuită în parte dintr-un spirit şi dintr-un intelect, care este sediul propriu al Providenţei; ar fi absurd să presupui şi să te încredinţezi ca elemente brute ar fi putut să fie principiul raţiunii şi al inteligenţei; de unde suntem nevoiţi să conchidem ca prevederea sufletului omenesc are drept model, drept principiu şi drept scop o Providenţa supremă. În al doilea

rând, omul este ca un centru al lumii, cel puţin în ce priveşte cauzele finale; căci, dacă el ar putea fi înlăturat din Univers, tot restul n-ar face decât să rătăcească nehotărât şi să plutească în spaţiu fără scop şi fără obiect; pe scurt, ca să folosesc o expresie acceptată şi chiar banală, lumea n-ar mai fi decât ca un fel de matura deşirata, ale cărei paie s-ar risipi din lipsă de legătură. În adevăr, totul pare sortit şi subordonat omului, căci numai el ştie să-şi însuşească totul şi să tragă folos din toate. Mişcările periodice şi învârtirile astrelor îi folosesc să deosebească şi să măsoare timpul sau să determine poziţia locurilor. Meteorii îi procura pronosticuri spre a prevedea anotimpurile, temperatura sau alţi meteori. Vânturile îi procura o putere motrice pentru navigaţie; plantele şi animalele de orice specie îi procura materii pentru locuinţa şi pentru îmbrăcăminte, alimente, leacuri, instrumente şi mijloace pentru a uşura, a scurtă şi a-şi îmbunătăți toate lucrările; pe scurt, un număr nesfârşit de lucruri trebuitoare, lesnicioase sau plăcute, aşa încât toate existenţele care-l înconjoară par a se uita pe ele însele şi a nu lucra decât pentru el. Nu întâmplător poetul născocitor al acestei ficţiuni adăuga ca, în materia aceasta sortită a-l face pe om, Prometeu a amestecat cu nămolul particele luate de la diferite alte animale.

În adevăr, din toate existenţele cuprinse de Univers în imensitatea lui, nu exista una care să fie mai compusa şi mai amestecată decât omul. Astfel, pe drept, anticii l-au numit microcosmos, privindu-l ca pe un rezumat al întregii lumi. Deci, deşi chimiştii, care au abuzat de denumirea aceasta de microcosmos şi care i-au abătut înţelesul luând-o în sensul literal, i-au distrus toată eleganţa şi întreaga adevărata putere când au

susţinut că toate mineralele şi toate vegetalele sau alte substanţe foarte asemănătoare se găsesc în corpul omenesc, totuşi aceasta exagerare ridicolă nu distruge în niciun chip ceea ce am spus şi nu este mai puţin sigur că, din toate corpurile compuse, este cel mai amestecat şi acela care prezintă cele mai multe substanţe diferite şi parţi distincte; complicaţie căreia este firesc să-i atribuim însuşirile şi puterile uimitoare cu care este înzestrat. Căci corpurile simple au numai un număr mic de puteri sau de însuşiri, al căror efect este grabnic şi sigur, întrucât nu sunt cumpănite de altele care să le poată slăbi şi toci, cum sunt acelea ale corpurilor compuse. Însă mulţimea însuşirilor şi desăvârşirea putinţelor atârna de compoziţie şi de o mai mare diversitate a parţilor alcătuitoare. Totuşi, la începuturile sale, omul pare a fi gol şi dezarmat; el este mult timp lipsit de puterea de a se ajuta singur; este lipsit de totul. Astfel Prometeu s-a grăbit să şterpelească focul din cer, atât de trebuitor omului spre a-şi satisface cele mai multe nevoi sau capricii. Dacă sufletul poate fi numit forma prin excelenţa, iar mâna, primul dintre toate instrumentele, focul poate fi privit drept cel mai puternic ajutor şi cel mai izbutit mijloc. De aici îşi trag principalele mijloace atât iscusinţa oamenilor, cât şi artele mecanice, a căror folosinţa şi întrebuinţare omul o variază la nesfârşit. Chipul în care Prometeu s-a apucat să facă acest furtişag se potriveşte, cu multă justeţe, explicaţiei noastre şi e scos din însăşi natura lucrului; se spune că el s-a folosit de o ferulă pe care a atins-o de carul Soarelui; Însă ferula foloseşte pentru a lovi, ceea ce se referă la adevăratul mod de producere a focului, care în mod obişnuit este iscat prin lovituri repezi şi prin ciocniri puternice, care, slăbind materiile şi punându-le

în mişcare, le pregătesc pentru a primi căldura corpurilor cereşti, le fac în stare să ia foc şi să-l răspândească oarecum pe furiş din carul ceresc.

Urmează apoi acea parte a fabulei care se cuvine să ne atragă cel mai mult luarea-aminte. Oamenii, se spune aici, în locul acelor mulţumiri şi acelor recunoştinţe pe care păreau că le datorează aceluia care le făcuse un astfel de dar, răsplatindu-l cu o învinuire, îl denunţară pe Prometeu şi furtişagul sau tribunalului lui Jupiter; învinuire care îi fu zeului atât de plăcută, încât dărnicia să turna asupra lor noi binefaceri. Nu eşti uimit văzându-l pe zeul acesta aprobând şi chiar răsplatindu-le oamenilor nerecunoştinţa faţa de autorul şi binefăcătorul lor - crimă atât de obişnuita printre noi? Dar adevăratul înţeles al acestei parţi a ficţiunii este foarte diferit de acela pe care ea îl prezintă la prima vedere. Iată-i adevărata semnificaţie.

Când oamenii învinuiesc astfel arta lor şi propria lor natură, sentimentul pe care-l presupune o astfel de învinuire este lăudabil şi are rezultate mai fericite decât se crede, înclinarea contrara displăcând zeilor şi fiind pentru om un izvor de rele; căci cei care lauda exagerat natura omenească sau artele peste care omul este stăpân şi care sunt ca şi extaziaţi dinaintea acestui puţin pe care-l au, vor în acelaşi timp să fie privite drept complete ştiinţele pe care le profesează sau pe care le cultivă; admiraţie din care reiese o îndoita înşelare. În primul rând, ei sunt mai puţin respectuoşi faţa de Divinitate, cu ale cărei perfecţiuni ei par să măsoare slabă lor inteligenţa. În al doilea rând, ei se fac mai puţin folositori celorlalţi oameni, fiindcă, închipuindu-şi că au ajuns la ţinta şi ca sarcina lor este îndeplinita, nu mai fac noi cercetări. Dimpotrivă, dacă învinuiesc şi denunţa

artele şi natura omenească, plângându-se mereu de neştiinţa şi de neputinţa lor, au o idee mai dreaptă şi mai modestă despre starea lor; stare de spirit care le deşteapta străduinţa şi îi îndeamnă să întreprindă noi cercetări; motiv în plus de a fi uimit de puţina chibzuinţa şi de slăbiciunea acelora care, punându-şi pe umeri livreaua unor anumiţi magiştri şi devenind robii unui mic număr de filosofi îngâmfaţi, au o atât de înalta veneraţie pentru filosofia peripateticienilor, care în fapt nu era decât partea cea mai slabă a filosofiei grecilor, încât orice învinuire sau critica al cărei obiect este ea li se pare nu numai nefolositoare, dar chiar suspectă şi primejdioasă - ceea ce apare în ochii lor ca un fel de erezie.

Astfel, părăsind filosofia aceasta de magistru a lui Aristotel, care rezolva totul şi pare a nu se îndoi niciodată de nimic, să le dăm crezare mai curând lui Empedocle şi lui Democrit, care se plâng necontenit, primul cu un fel de mânie şi de indignare, ultimul cu mai multă reţinere şi modestie, ca în studiul naturii totul este plin de greutăţi; ca omul este cufundat în întunecimile cele mai adânci, că nu ştie nimic, absolut nimic; ca adevărul este în fundul unui puţ; că este atât de amestecat şi de încâlcit cu eroarea, încât este imposibil să le deosebeşti. Căci nu foloseşte la nimic să vorbim despre cea de-a treia Academie, care în acest punct a depăşit orice măsură şi a împins îndoiala până la bizarerie. Astfel, oamenii trebuie să fie bine încredinţaţi că urmarea obişnuita a acestei denunţări a artelor omeneşti şi a însăşi naturii omului, fel de acuzare plăcut Divinităţii, este de a o face să răspândească noi binefaceri asupra acuzatorilor; că acuzaţia aceasta atât de aprigă, de violenţă şi, în aparenţa, de neîntemeiată,

îndreptata împotriva lui Prometeu, deşi îi datorează existenţa lor şi o parte din luminile lor, este mai chibzuită decât o recunoştinţă exagerată şi o admiraţie lipsită de măsură pentru darurile sale.

În fine, că ideea prea înalta pe care omul o are despre bogăția sa este una dintre principalele cauze ale sărăciei sale. Cât despre darul acesta, pe care oamenii l-au primit ca răsplată a învinuirii lor, vreau să spun acela al unei veşnice tinereţi, este de aşa fel încât să ne facă a crede că anticii nu erau fără speranţa în descoperirea mijloacelor şi a procedeelor trebuitoare pentru a întârzia bătrâneţea şi pentru a prelungi viaţa omenească, Însă ca ei priveau aceasta mai curând că pe unul dintre secretele preţioase pe care oamenii le stăpâniseră odinioară şi lăsaseră să le scape din mâna din cauza lenei, nepăsării şi lipsei lor de grijă, decât ca pe un bun care nu le-ar fi fost acordat niciodată şi care le-ar fi fost chiar refuzat pentru totdeauna. Căci poeţii ne fac să înţelegem îndeajuns de limpede în ficţiunea aceasta, arătând adevărata folosinţa a focului şi vădind cu putere şi îndreptățire greşelile artei, ca, dacă oamenii nu sunt stăpânii acestui secret, aceasta se întâmpla nu fiindcă zeii nu l-ar fi pus la îndemâna lor, ci fiindcă ei înşişi s-au lipsit de el punând acest dar atât de preţios pe un măgar greoi şi încet la mers; imagine credincioasă a acestei experienţe oarbe şi idioate, al cărei mers exagerat de încet a dat loc acelei plângeri antice asupra duratei scurte a vieţii şi a lungimilor artei.

În ce ne priveşte, părerea noastră este că încă nu s-a ştiut a se face o combinare chibzuită a metodei dogmatice şi a celei empirice, care nu sunt făcute ca să fie despărţite, ci ca să se ajute una pe alta, şi că avem neprevederea de a încredinţa darurile zeilor fie

cutezanţei unei filosofii abstracte - un fel de părere care nu face decât să se rotească -, sau încetinelilor experienţei întâmplătoare, care este ca măgarul filosofiei şi până şi despre acest măgar nu trebuie nici să avem o idee prea rea, nici să facem prea rele prevestiri, el putând fi oricând de un oarecare folos.

În adevăr, orice om care, îndemnat de reguli şi de o metodă pe cât de sigure pe atât de fixe, s-ar deda la experienţe cu o stăruinţă susţinuta şi fără că setea de aceste experienţe, care n-au drept obiect decât un câştig mărunt sau o deşarta paradă, să-l provoace vreodată să arunce sau să lase a i se lua povara ca să alerge după acele lucruri uşuratice; omul acesta, spun, ne-ar putea aduce bunuri noi din partea dărniciei divine.

Când poeţii adaugă că darul unei veşnice tinereţi a trecut de la oameni la şerpi, acesta este doar un amănunt adăugat ca să înfrumuseţeze fabulă; afară numai dacă nu ne gândim ca prin acest adaos anticii au mai voit să lase a se înţelege că oamenii ar trebui să se ruşineze că n-au putut până acum, cu ajutorul focului şi al artelor pe care le stăpânesc, să-şi însuşească ceea ce natura însăşi a acordat multor animale. În plus, împăcarea această bruscă a oamenilor cu Prometeu, după ce au suferit o pierdere atât de mare şi după ce şi-au văzut astfel înşelate toate nădejdile, cuprinde o observaţie pe cât de folositoare, pe atât de chibzuită; anume, o imagine credincioasă a nestatorniciei şi a firii uşuratice a celor mai mulţi oameni care se dedau la experienţe; căci, atunci când primele lor încercări nu sunt izbutite şi nu le răspund dorinţelor, ei se descurajează numaidecât şi părăsesc totul pentru a reveni în pripă la vechea lor cale şi la primele lor păreri, cu care se împacă din nou.

Fabula, după ce a descris starea omului faţa de arte şi faţa de facultăţile intelectuale, trece la religie; căci cultivarea artelor a mers aproape totdeauna mâna în mâna cu cultul divin, care a fost apoi năpădit şi întinat de ipocrizie. Astfel, acest îndoit sacrificiu, aceste două victime oferite de Prometeu dau o idee exactă despre omul cu adevărat religios şi despre ipocrit; căci în pielea unuia dintre cei doi tauri se găseşte grăsimea, ale cărei ardere şi fum sunt semnul iubirii şi sârguinţei pentru gloria lui Dumnezeu, sentiment care aprinde inimile şi înaltă gândurile; ea cuprinde de asemenea măruntaiele, imagine a milosteniei; în fine, cărnuri substanţiale, care reprezintă miezul şi realitatea unei sincere pietăţi. Pielea celuilalt taur nu cuprinde decât oase tari şi despuiate de carne, care ţin totuşi acea piele întinsa şi-i dau înfăţişarea unei frumoase victime. Acest din urmă taur este simbolul acelor rituri exterioare şi al acelor ceremonii pompoase cu care oamenii încarcă şi oarecum umfla cultul divin, toate lucruri bune pentru fala şi paradă, Însă care n-au nimic de-a face cu adevărata evlavie. Iar oamenii, nemulţumiţi să-şi râdă de divinitate prin acest omagiu îngâmfat, au cutezanţa de a-l învinui pe însuşi Dumnezeu de propria lor deşertăciune, susţinând că atari ofrande ar fi pe gustul sau şi ca el însuşi le-ar fi rânduit. Însă profetul îi dezminte, punându-l pe Dumnezeu însuşi să vorbească în chestiunea aceasta. El se plânge în următoarele cuvinte de felul de alegere pe care i-l oferă: „Oare postul acesta l-am prescris eu? Sunt eu acela care a voit ca omul să se mulţumească să-şi chinuie în felul acesta trupul pe durata unei singure zile şi să-şi aplece astfel capul ca trestia plăpândă? Ce nevoie am eu de ţapii voştri şi de viţeii voştri? „

După ce a descris starea religiei, fabula trece la descrierea moravurilor şi a mizeriilor legate de situaţia omului, al cărei principal izvor îl arata. Este o părere îndeajuns de răspândită şi de întemeiată aceea ca aceasta Pandoră ar fi simbolul voluptăţii, care, după inventarea artelor folositoare, a înlesnirilor vieţii şi a rafinamentelor luxului, şi-a aprins oarecum flacăra. Astfel, lui Vulcan, simbolul focului, îi sunt atribuite invenţiile şi lucrările care au drept obiect voluptatea, izvor murdar din care rezultă nenumărate rele şi nenorociri cu târzie căinţă, rele care se fac simţite nu numai de indivizi, ci până şi de stăpâniri, fie regate, fie republici; căci de aici rezulta războiul, tulburările, revoltele şi tirania. Dar ceea ce trebuie îndeosebi să ne reţină atenţia sunt cele două condiţii opuse, cele două exemple şi oarecum cele două portrete contrarii făcute în fabula prin persoana lui Prometeu şi a lui Epimeteu. Căci cei care au îmbrăţişat secta lui Epimeteu sunt lipsiţi în mod obişnuit de prevedere; vederea lor nu merge prea departe; ei pun în prima linie plăcerile de care se pot bucura în prezent, lipsa de grija care-i expune la nenumărate primejdii, necazuri şi greutăţi, împotriva cărora sunt nevoiţi să lupte necontenit. Ei au cel puţin profitul de a se mulţumi, de a urma înclinarea lor şi de a asculta de propriul lor gust; la aceasta trebuie adăugat un număr mare de nădejdi zadarnice, pe care ei le datorează însăşi neştiinţei lor şi cu care ei se adapă ca şi cu nişte visuri plăcute: visuri mângâietoare, care îndulcesc neajunsurile situaţiei lor. În schimb, şcoala lui Prometeu este alcătuită din oameni foarte prevăzători care, descoperindu-le de departe în viitor, ocolesc şi îndepărtează prin măsurile lor, luate cu mult înainte, relele de care sunt ameninţaţi. Dar tocmai acest folos

este cumpănit de un mare neajuns legat de el. Înşişi oamenii aceştia se lipsesc de nenumărate plăceri şi încântări; ei luptă necontenit împotriva propriei lor înclinări şi îşi siluiesc firea, fără a mai pune la socoteală temerile, neliniştile şi grijile de care sunt roşi veşnic, neajuns mai rău decât cel dintâi; căci, legaţi ca şi Prometeu de coloană neclintită a necesităţii, ei sunt chinuiţi de un şir nesfârşit de gânduri supărătoare, redate în fabula prin vultur, fiindcă ele nu fac oarecum decât să fâlfâie; gânduri ai căror ghimpi îi pătrund şi oarecum le rod ficatul, cu excepţia câtorva clipe de răgaz, în care ei respira puţin şi care sunt pentru ei că odihna nopţii; Însă temerile acestea şi aceste nelinişti renasc curând, spre a-i chinui din nou. De asemenea, exista puţini oameni care se pricep să împreuneze în ei toate foloasele legate de aceste două inclinări contrare ale sufletului, adică siguranţa reală, care este rodul unei înţelepte prevederi, şi lipsa de grijă legată de o chibzuită nepăsare şi de dispreţul primejdiei. Nu se poate ajunge la acest îndoit scop decât prin mijlocirea lui Hercule, adică a acestui curaj neclintit, care face ca omul, pregătit pentru orice întâmplare şi gata să dispreţuiască relele ca şi bunurile, ştie să prevadă fără teamă, să se bucure fără dezgust şi să sufere fără nerăbdare. Un amănunt Însă, care nu trebuie uitat, aceasta stăpânire de sine nu-i era nicidecum firească lui Prometeu, ci o dobândise şi o datora ajutorului altuia, nimeni neavând în mod firesc un suflet destul de tare ca să se ridice atât de sus. El îi venise din locuri situate dincolo de Ocean şi-l datora Soarelui, care îi procurase mijloacele trebuitoare ca să i-l aducă; pentru că era rezultatul şi rodul înţelepciunii şi al unor adânci cugetări asupra nestatorniciei, schimbărilor şi, dacă ne e îngăduit să ne

exprimăm aşa, asupra unduirilor vieţii omeneşti; cugetări care pot fi comparate cu navigaţia lui Hercule străbătând Oceanul într-un vas de pământ. Ceea ce Virgiliu a zugrăvit cu măiestrie spunând:

Felix qui potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari1.

Cu aceeaşi chibzuinţa, autorul născocirii pe care o explicam adăuga, spre a-i încuraja pe oameni şi spre a le întări sufletul, ca acest erou de o statură atât de înalta nu a refuzat să străbată Oceanul într-un vas de pământ, de teama că ei să nu invoce ca motiv de iertare slăbiciunea firii lor şi să-şi închipuie sau să pretindă că ea ar fi cu totul neputincioasă de o asemenea putere şi de o asemenea încredere. Seneca avea o părere mai înalta despre puterile firii omeneşti când se exprimă astfel: „Exista un spectacol mai impunător şi mai măreț decât de a vedea împreunate în acelaşi om şubrezenia unui muritor şi încrederea unui zeu? „

Să revenim Însă pe urmele paşilor noştri spre a lămuri un punct pe care l-am părăsit intenţionat, ca să nu despărțim de el altele care aveau între ele o legătură şi o apropiere firească; vreau să vorbesc despre crimă pe care a săvârşit-o Prometeu dorind-o pe Pallas şi voind să lovească în simţul ruşinii acestei zeiţe; căci, drept vorbind, pentru această crimă, cea mai mare dintre toate de câte se făcuse vinovat, a fost condamnat ca măruntaiele să-i fie mereu sfâşiate de un vultur. Partea

---

1 Fericit cine a putut cunoaşte cauzele lucrurilor şi a ştiut să calce în picioare toate temerile,
Destinul neînduplecat şi vuietul nesătulului Acheron. (Virgiliu, *Georgice*, II, vv. 490-492)

aceasta a povestirii ne pare sortită să facă să înţelegem că oamenii, mândri de a fi ridicat artele lor la un anumit grad de desăvârşire şi îngâmfaţi de întinderea cunoştinţelor lor, năzuiesc adesea să supună înţelepciunea divină simţurilor şi raţiunii lor; pretenţie cutezătoare, ale cărei urmare necesară şi pedepsire firească sunt acest fel de sfâşiere şi aceasta veşnica frământare sufletească redata prin tortură lui Prometeu. Astfel oamenii trebuie, cu toată modestia şi supunerea cuvenite, să facă o dreaptă deosebire între lucrurile dumnezeieşti şi lucrurile omeneşti, între oracolele simţurilor şi acelea ale credinţei, afară numai dacă ei nu voiesc să îmbrăţişeze erezia sau o filosofie fantastică şi mincinoasă.

Mai rămâne de vorbit despre jocurile statornicite în cinstea lui Prometeu, în care cei care se întreceau pentru premiu alergau cu o făclie în mâna. Aceasta ultimă parte a fabulei se referă deopotrivă la arte şi la ştiinţe, ca focul răpit din cer de Prometeu şi în amintirea căruia ele au fost rânduite. Ea cuprinde o observaţie foarte chibzuita, şi anume: că nu trebuie aşteptate progrese grabnice în ştiinţe decât de la succesiunea indivizilor sau a popoarelor care le cultiva, nu de la vioiciunea sau de la puterea minţii unui singur individ sau ale unui singur popor. În adevăr, cei care sunt cei mai sprinteni la întrecere sunt poate aceia care au cea mai puţina dibăcie pentru a ţine o flacără aprinsă, stingerea ei putând fi deopotrivă de bine rezultatul iuţelii alergării, ca şi al încetinelii sale. Din nefericire, alergările şi întrecerile de felul acesta s-au demodat de mult, ştiinţele nefiind folositoare decât cu primii lor inventatori, ca Aristotel, Galien, Euclid, Ptolemeu etc., iar urmaşii lor nemaiînfăptuind nimic sau aproape nimic

de seamă. Ar fi de dorit că jocurile acestea în cinstea lui Prometeu sau a naturii omeneşti să fie reinstituite; ele ar putea să provoace o întrecere lăudabilă şi să întreţină competiţii folositoare, căci atunci succesiunea ştiinţelor n-ar mai atârna de flacăra pâlpâindă a unui singur individ, flacăra veşnic agitată şi gata mereu să se stingă. Astfel, oamenii ar putea fi îndemnaţi să se deştepte ei înşişi şi să-şi îndeplinească sarcina cu energie, în loc să se odihnească cu totul, cum fac, pe autoritatea unui mic număr de minţi.

Iată adevărurile pe care fabula aceasta atât de cunoscută ni le înfăţişează sub vălul misterios al alegoriei. Nu tăgăduim totuşi ca ea va cuprinde un număr de adevăruri, care privesc misterele creştinismului. Înainte de toate, navigaţia aceasta pe care a întreprins-o Hercule într-un vas de pământ spre a-l elibera pe Prometeu pare a fi o imagine a întrupării Cuvântului divin, care oarecum a binevoit să plutească pe Oceanul acestei lumi îmbrăcat în carne omenească, precum un vas şubred, spre mântuirea neamului omenesc. Dar trebuie să ne oprim aici, căci ne-am interzis orice interpretare prea liberă de felul acesta, de teama de a nu aduce un foc străin şi profan pe altarul Divinităţii.

XXVII. Icar în zbor; şi Scylla şi Charybda sau calea de mijloc

Mijlocia sau calea de mijloc este ceea ce se aprobă şi se lauda cel mai mult în morala; mai puţin în logica, deşi ea nu este de mai mic folos; ea nu da de bănuit decât în politică, unde în adevăr ea nu trebuie să fie urmată decât la alegere şi numai în anumite cazuri. Deci, anticii

înfăţişau în morala mijlocia prin aceea care i-a fost poruncita lui Icar, iar în logica prin drumul mijlociu şi direct între Charybda şi Scylla, drum adesea pomenit din pricina greutăţii de a-l urma statornic şi a primejdiilor la care eşti expus abătându-te la dreapta sau la stânga. Dedal, fiind gata să străbată văzduhul împreuna cu fiul sau spre a trece peste Marea Egee, îl sfătui să nu zboare nici prea sus, nici prea jos; căci aripile sale nefiind prinse decât cu ceară, dacă ar fi zburat prea sus, era de temut că se vor topi la căldura Soarelui, iar dacă ar fi zburat prea jos, vaporii umezi ai mării puteau face ca şi ceară să fie mai puţin lipicioasă. Dar Icar, cu o cutezanţa şi cu o încredere obişnuite la un tânăr, s-a avântat prea sus şi s-a prăbuşit în mare.

Înţelesul acestei plăsmuiri este foarte clar şi cunoscut: ea înseamnă că drumul virtuţii este calea directă între prea mult şi prea puţin. Nu este Însă de mirare că exagerarea a fost pricina pierderii lui Icar. În adevăr, exagerarea este meteahna proprie a tinereţii, iar neîndestularea, aceea a bătrâneţii. Totuşi, din cele două căi greşite, Icar a ales-o pe cea mai puţin rea, dat fiind că, pe bună dreptate, neîndestularea este privită drept cea mai rea dintre cele două extreme, exagerarea având o nuanţa de mărinimie şi un fel de înrudire cu cerurile, regiune spre care pare a se înălţa ca păsările, pe când neîndestularea pare a se târî ca şerpii. De aici cuvintele următoare, atât de cunoscute şi de chibzuite, ale lui Heraclit: „Lumina uscată, spirit minunat „. În adevăr, dacă, în zborul său, sufletul este prea aproape de pământ, prinde umezeală şi îşi pierde tot elanul; dar, de asemenea, luând-o de partea opusă, trebuie să o facă cu măsura, pentru că uscăciunea aceasta atât de lăudata să facă lumină mai fină, fără a provoca un foc.

Toate adevărurile arătate aici sunt cunoscute. Cât despre drumul de mijloc între Charybda şi Scylla, el priveşte atât arta navigaţiei, cât şi arta de a fi fericit. Dacă nava da peste Scylla, se sfărâma de stânci; iar dacă se prăvale în Charybda, va fi înghiţita. Înţelesul şi temeinicia acestei fabule (pe care aici nu facem decât să o atingem în treacăt şi care ne-ar arunca în amănunte fără sfârşit dacă am vrea să-i dezvoltăm explicarea) este ca orice ştiinţa, în metodele şi în principiile ei, trebuie să ţină dreapta mijlocie între stâncile distincţiilor prea subtile şi prea înmulţite şi prăpastia universalelor sau a ideilor şi a propoziţiilor prea generale; căci aceste două extreme au devenit renumite prin numeroasele naufragii ale minţilor, ale ştiinţelor şi ale artelor.

XXVIII. Sfinxul sau ştiinţa

Se spune că Sfinxul era un monstru a cărui formă ciudată ţinea de aceea a mai multor animale. El avea chipul şi glasul unei fete tinere, aripile unei păsări şi ghearele unui grifon. De obicei stătea pe un munte din Beoţia, de unde ataca drumurile. Stând la pânda, el se arunca deodată asupra trecătorilor şi, după ce îi lua în stăpânire, le punea întrebări foarte încurcate şi anevoie de răspuns la ele, anume enigme pe care le învăţase de la Muze. Când aceşti sărmani captivi, neputând răspunde la acele întrebări, nici să ghicească înţelesul acelor enigme, rămâneau muţi şi încurcaţi, el îi sfâşia în bucăţi. Beoţia fiind multă vreme întristata de aceasta nenorocire, tebanii au propus drept premiu coroana Tebei aceluia care ar putea să dezlege enigmele Sfinxului. Oedip, om pătrunzător şi prevăzător, Însă cu picioarele rănite şi străpunse, ispitit de mărimea

premiului, a primit condiţia pusă şi a riscat încercarea. Curajos şi încrezător în sine, s-a înfăţişat înaintea Sfinxului, care i-a pus următoarea întrebare: „Care animal merge mai întâi în patru picioare, apoi în două, apoi în trei şi în cele din urmă din nou în patru? „Oedip, care avea o minte foarte isteaţa, răspunse pe loc şi fără şovăială: „Acest animal este chiar omul; căci, îndată după naştere, se târaşte în patru labe, iar atunci pare că se caţără. Câtva timp după aceea, având mai multă putere, se ține într-o poziție dreaptă și merge în două picioare. La bătrânețe, nevoit să se folosească de un baston spre a se sprijini, are oarecum trei picioare. În fine, la bătrânețea gârbovita este nevoit să stea în pat redevenind oarecum un animal cu patru picioare „. Oedip, câştigând astfel victoria prin justeţea răspunsului, a ucis Sfinxul; punând apoi pe un măgar corpul acestui monstru, l-a dus în triumf la Teba. Acolo el fu de îndată înălțat rege, potrivit hotărârii care-l împinsese să-şi încerce norocul. Fabula aceasta ingenioasă şi plină de înţeles pare a reprezenta alegoric ştiinţa, mai cu seama atunci când practica ei este legată de teorie. În adevăr, ştiinţa poate fi privită ca un fel de monstru, dat fiind că ea provoacă admiraţia sau mai curând uimirea prostească a neştiutorilor, care o privesc ca pe un fel de minune. Se spune că forma Sfinxului ţinea de aceea a diferitelor specii de animale, din pricina uimitoarei diversități a existenţelor care pot fi obiectele observărilor omeneşti. Acel chip şi glas de fată tânără reprezintă discursurile plăcute ale învățaților care, în treacăt fie spus, sunt puţintel flecare. Aripile Sfinxului înseamnă ştiinţele şi invenţiile, care se răspândesc pe loc şi zboară pretutindeni; căci ştiinţa se răspândeşte tot

atât de repede ca lumina, o singură flacără fiind de ajuns ca să aprindă multe altele.

De asemenea, cu bună dreptate îi sunt atribuite Sfinxului unghii ascuțite și încovoiate; căci principiile și argumentele științelor pătrund mințile, pun stăpânire pe ele și le domina în așa fel încât ele rămân subjugate prin puterea temeiurilor și nu se pot opune convingerii. Aceasta este o observație pe care a făcut-o însuși Solomon: „Cuvintele înțeleptului, spune el, sunt ca niște ace sau cuie adânc înfipte „. Însă orice știința poate fi pusă deasupra unui munte prapăstios. Pe bună dreptate, ea este privită drept ceva măreț și înălțat; căci, din această înălțime pe care este așezata știința, ea pare a-și coborî privirile asupra neștiinței și a le plimba asupra spațiului imens înconjurător, ca de pe culmile unui munte înalt.

Se adaugă ca Sfinxul colinda drumurile, pentru ca pe căile acestei vieți omul găsește pretutindeni prilejul de a se instrui și subiecte de meditație. Sfinxul le pune trecătorilor întrebări nelămurite, enigme anevoie de dezlegat, pe care le-a învățat de la Muze. Totuși, cât timp aceste enigme nu sunt cunoscute decât de Muze, nu se leagă de ele nicio nuanța de cruzime; căci, câta vreme scopul meditațiilor și al cercetărilor se mărginește numai la plăcerea de a ști, de a se instrui, intelectul este în largul său și nu-l silește nicio nevoie. Atunci el nu face decât să rătăcească și oarecum să se plimbe în deplină libertate. Diversitatea subiectelor asupra cărora meditează este plăcută, iar până și îndoielile sale sunt agreabile. Însă, de îndată ce enigmele trec de la Muze la Sfinx, adică atunci când teoria urmează să fie aplicată în practică, să se aleagă între mai multe mijloace, să se ia o hotărâre definitivă, să se decidă pe loc și să se treacă la

înfăptuire, atunci enigmele acestea nu mai sunt o distracţie şi, dacă nu li se găseşte răspunsul potrivit, ajung a fi izvor de nelinişti; mintea e trasă în toate părţile, iar sufletul sfâşiat: un adevărat chin.

Drept urmare, de acele enigme propuse de Sfinx sunt legate două condiţii opuse. Cine nu le poate dezlega este supus chinului nesiguranţei şi al nehotărârii, pe când cine le dezleagă dobândeşte o coroană; căci oricine se amesteca numai în treburile în care se pricepe ajunge la ţinta şa sau, ceea ce este acelaşi lucru, este încununat de izbânda şi orice lucrător destoinic porunceşte lucrării sale; este stăpân şi oarecum rege al lucrului.

Dar enigmele Sfinxului sunt de două feluri, unele având drept obiect natura lucrurilor, iar altele natura omenească. Iar cei care izbutesc să dezlege enigmele de un fel sau de altul primesc de asemenea unul sau altul dintre aceste două premii: stăpânirea asupra naturii sau stăpânirea asupra semenilor. Ţinta proprie şi scopul ultim al adevăratei filosofii este de a domni asupra tuturor existenţelor, asupra corpurilor naturale, asupra remediilor, asupra maşinilor, animalelor, oamenilor etc.; deşi gloata scolasticilor, mulţumita cu un mic număr de mijloace inventate găsite la îndemâna şi cu câteva vorbe pompoase, nu se mai îngrijeşte de lucrurile înseşi şi de înfăptuirea lor, pe care uneori pare a o respinge cu totul şi a o disprețui.

Însă enigma propusă lui Oedip, a cărei dezlegare l-a înălțat pe tron, avea drept obiect natura omenească. În adevăr, orice om care a ştiut să aprofundeze natura omenească poate fi totdeauna făuritorul propriului său noroc şi născut spre a comanda. Constatarea aceasta a făcut-o Virgiliu vorbind despre talentele şi artele romanilor:

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes1.

Un alt fapt care se aplica cu multă îndreptățire acestei ultime observații este ca Caesar Augustus, fie din întâmplare, fie intenționat, a gravat pe sigiliul sau chipul unui sfinx; căci lui îi datora reuşita înțeleptei sale politici. În timpul unei vieți îndelungate, el a ştiut să rezolve cu graba şi îndreptățire un mare număr de enigme asupra naturii omeneşti. Iar aceste enigme, într-un mare şir de prilejuri, erau atât de importante, încât, dacă nu le-ar fi rezolvat pe loc, ar fi fost pierdut aproape fără scăpare.

Fabula mai adaugă că corpul Sfinxului învins ar fi fost pus pe un măgar; adaos foarte chibzuit, căci, de îndată ce adevărurile cele mai absurde sunt bine lămurite şi aduse apoi la cunoştința tuturor, mintea cea mai înapoiată e în stare să le înțeleagă, să le prindă şi oarecum să le ducă. Alt amănunt care nu trebuie uitat este că tocmai omul acesta care a fost învingătorul Sfinxului avea picioarele umflate şi puțina destoinicie la fugă. În adevăr, când oamenii vor să dezlege enigmele Sfinxului, graba şi nerăbdarea lor îi fac să greşească dezlegarea, iar atunci când Sfinxul rămâne învingător, ei încearcă acea hărțuială şi acea sfâşiere sufletească, urmare obişnuita a disputelor la care se dedau, în loc să stăpânească prin înfăptuiri urmările acestora, ca cei care se pricep să suporte lungimile unei meditații susținute.

XXIX. Proserpina sau spiritul

1 Tu, Romane, nu uita să stăpâneşti popoarele cu puterea:
Acestea îți vor fi artele. (Virgiliu, *Eneida*, VI, vv. 851-852)

Poeţii povestesc că Pluton, după memorabila împărţire a Universului, a dobândit în drept stăpânirea Infernului. Pierzând nădejdea de a lua în căsătorie o zeiţa prin dulceaţa vorbelor, a dibăciilor şi a purtărilor sale, el nu văzu alte mijloace decât răpirea, spre a-şi satisface dorinţele şi a-şi procura o soţie. Aşa încât, pândind prilejul, o răpi pe Proserpina, fiica lui Ceres, de o rară frumuseţe, în timp ce ea aduna narcise în livezile din Sicilia. De îndată ce puse mâna pe ea, a urcat-o în carul sau şi a dus-o în Infern. Ea a fost tratată acolo cu cel mai mare respect şi a primit onorurile şi titlurile de regină a întunecatului imperiu. Ceres, văzând că fiica ei nu se mai arata, căzu în cea mai adânca mâhnire şi, aprinzând o făclie, se puse să străbată tot pământul, spre a o căuta; dar toate cercetările ei fură zadarnice. Aflând întâmplător ca fiica ei a fost dusă în Infern, ea îl caută de îndată pe Jupiter, de la care obţinu, după multe stăruinţe şi lacrimi, ca Proserpina să-i fie redata, cu condiţia Însă ca fiica ei, de la sosirea în Infern, să nu fi mâncat nimic, condiţie care a făcut ca această favoare să devină nefolositoare pentru mama ei; căci se afla ca Proserpina înghiţise trei sâmburi de rodie. Totuşi, Ceres nu pierdu orice nădejde; ea îşi reînnoi rugăminţile şi lacrimile, care nu au rămas fără urmare, încât se hotărî ca Proserpina va petrece, alternativ, şase luni ale anului cu soţul ei, iar celelalte şase cu mama ei. Mai apoi, Theseus şi Pirithous fura îndeajuns de cutezători ca să încerce să o răpească de la soţul ei. În timpul expediţiei lor în Infern, ei se aşezară pe o piatră ca să se odihnească; dar, după aceea, când voiră să se ridice, nu au mai putut şi au rămas veşnic aşezaţi.

Între timp, Proserpina continua să domnească în Infern, iar din respect pentru ea Pluton le-a acordat muritorilor un mare privilegiu, de care ei încă nu se bucuraseră; căci până la această dată oricine cobora în Infern rămânea acolo pentru totdeauna. Se făcu Însă la legea aceasta o singură excepţie, şi anume: orice muritor care ar putea să-i aducă drept dar Proserpinei ramură de aur ar dispune apoi de întoarcerea lui pe pământ. Ramură aceasta, unică în felul ei, nu ţinea de nicio specie deosebită de arbori, de arbuşti sau de plante, ci putea fi găsită ca vâscul, pe un arbore de o anumită specie; ea era ascunsă într-o pădure imensă şi deasă, şi, de îndată ce era smulsă, creştea alta.

Fabula Proserpinei pare a avea drept obiect această substanţa pneumatică, acest spirit înviorător şi fecund care-şi exercita acţiunea în sânul pământului, fiind principiul dezvoltării şi creşterii vegetalelor, în care ele se desfac după descompunerea lor; căci anticii indicau prin numele Proserpinei acest spirit izvorât din cer şi prăvălit din sfera superioară, care este închis şi ţinut în sânul pământului, reprezentat prin Pluton - presupunere despre care unii poeţi dau o idee îndeajuns de exactă în chipul următor:

Sive recens tellus seductaque nuper ab alto
Aethere cognati retinebat semina caeli1.

Se spune că spiritul acesta fusese răpit de pământ, fiindcă nu poate fi oprit şi fixat în corpuri printr-o mânuire înceata şi care să-i lase timpul de a izbucni, decât numai închizându-l brusc în ele şi adunând

1 Sau ca-nchegat de curând, despărţit nu demult de văzduhuri,
Lutul păstrase-n seminţi rămăşiţa-nrudirii cu cerul.
(Ovidiu, *Metamorfozele*, I. Vv. 80-81, în trad. Rom. de Maria Valeria Petrescu, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1957, p. 26)

numaidecât părțile solide care-l înconjoară, cam tot așa cum nu se poate amesteca apa cu aerul decât agitând împreuna foarte puternic cele două fluide; în adevăr, în felul acesta ele se găsesc reunite în spumă, aerul fiind atunci oarecum răpit de apă.

De asemenea, pe bună dreptate se adaugă în fabula ca Proserpina a fost răpită în momentul când culegea narcise în livezi; căci acest cuvânt, Narcis, înseamnă legare şi înţepenire; iar împrejurările în care spiritul este cel mai pregătit să fie răpit de materia pământească sunt acelea în care el începe a se coagula şi a căpăta un fel de înţepenire. De asemenea, cu temei în această născocire poetul îi atribuie Proserpinei o cinste de care nu s-a mai bucurat soția nici unui alt zeu; vreau să spun, aceea de a fi regina Infernului; căci spiritul acesta este cel care guvernează materia şi care face totul în aceste regiuni subterane, Pluton fiind aici că pur pasiv şi neamestecat în nimic. Însă tocmai acest spirit, eterul sau corpurile cereşti, reprezentate aici prin Ceres, se silesc mereu să şi-l adauge şi să-l stăpânească.

Cât despre flacăra aceea din cer sau torța aceea aprinsă pe care fabula o pune în mâna lui Ceres, ea indică în mod vădit Soarele, a cărui funcţie este de a lumina întreaga fața a Pământului. Iar dacă era cu putință a o dobândi din nou pe Proserpina, nu era posibil decât cu ajutorul acestui astru; ea rămâne totuşi ca fixată şi limitată la regiunea inferioară. Deci, aceste două înţelegeri între Jupiter şi Ceres, despre care se vorbeşte în continuare, dau o idee exactă despre cauzele acelei fixări. În adevăr, este neîndoielnic că spiritele acestea pot fi păstrate de două feluri de cauze într-o materie solidă şi pământească: 1) prin orice cauză care strânge părțile pipăibile ale corpurilor şi prin mijlocirea

oricărei substanţe care le astupa porii - ceea ce corespunde închiderii violente a Proserpinei; 2) prin adăugarea unui aliment asemănător cu natura sa, fel de fixare reprezentat prin rămânerea voluntară a Proserpinei în Infern. Căci, de îndată ce spiritul închis într-un corp a început a-şi lua în stăpânire substanţa şi a se hrăni cu ea, el nu mai năzuieşte cu atâta putere să răbufnească, ci îşi stabileşte lăcaşul ca într-un ţinut care-i aparţine.

Iată înţelesul acestei părţi a fabulei în care se spune că Proserpina înghiţise câţiva sâmburi de rodie. Altminteri, Ceres, străbătând întregul pământ cu făclia în mâna, ar fi putut de mult să o redobândească şi să o aducă cu ea. Căci spiritul care sălăşluieşte în metale şi în alte substanţe minerale poate fi fixat şi oprit în ele îndeosebi de soliditatea masei, pe când acelea care sunt cuprinse în plante şi în animale sunt aşezate în corpuri foarte poroase, în care găsesc nenumărate ieşiri, prin care ar scăpa curând dacă n-ar fi fixate în ele oarecum voluntar prin acest aliment găsit înăuntru.

Cel de-al doilea acord sau tratat, în puterea căruia Proserpina trebuie să rămână şase luni cu soţul ei, iar alte şase cu mama sa, nu este decât simbolul ingenios al împărţirii anului; spiritul acesta răspândit în masa pământeasca rămânând în timpul celor şase luni de vară în regiunea superioară, unde înfăptuieşte dezvoltarea vegetalelor, se întoarce apoi în sânul pământului, unde rămâne în cele şase luni de iarnă.

Cât despre îndrăzneaţa încercare a lui Theseus şi Pirithous de a o răpi pe Proserpina, Iată-i înţelesul. Spiritele acestea fine care umbla din regiunea cerească spre pământ, unde se aşază în nenumărate corpuri, în loc să absoarbă spiritul subteran, în loc să şi-l asimileze,

să pună stăpânire pe el şi să-l tragă cu ele răbufnind, se coagulează în aceste corpuri şi nu se mai întorc în regiunea cerească; aşa încât ele măresc numărul supuşilor Proserpinei, rămânând stăpânite de ea.

Cât despre ramură de aur, ne-ar fi greu să rezistăm atacurilor chimiştilor dacă ne-ar lovi în acest punct; căci ei au o idee atât de înalta despre piatra lor filosofala încât, când vor găsi-o, în afară de munţii de aur pe care ni-i făgăduiesc şi pe care atunci ni-i vor da, repararea completă a corpului omenesc şi a oricărui alt corp îi va fi rodul. Însă suntem adânc încredinţaţi că întreaga lor teorie asupra acestui îndoit subiect este lipsită de temei şi bănuim chiar că practica lor mai este şi înşelătoare.

Lăsând astfel la o parte piatra această minunată, ca şi pe cei care o caută, ne vom mulţumi să expunem aici părerea noastră asupra ultimei parţi a fabulei pe care o interpretam.

Cu cât reflectam mai mult asupra nenumăratelor alegorii ale anticilor, cu atât ne convingem că ei nu priveau conservarea şi refacerea completă a corpurilor ca fiind lucruri peste putință pentru om, ci numai ca anevoioase şi ca situate în afara cailor bătătorite. Tocmai aceasta par ei că lasă să se înțeleagă sub vălul alegoriei în locul acesta pe care-l explicam acum, dat fiind ca ei au presupus că ramură de aur se găsea într-o pădure imensă şi deasă; ei mai presupuneau că ramura aceasta era de aur, întrucât metalul acesta simbolizează durată. În fine, ei mai spuneau că această ramură era oarecum altoita pe un arbore de o altă specie, ca să lase a se înțelege că nu trebuie să ne fălim că putem dobândi rezultate de felul acesta prin ajutorul vreunui drog lesne de compus sau prin vreun procedeu simplu şi natural, ci printr-un procedeu extraordinar şi cu multă artă.

XXX. Metis sau consiliul[1]

Poeţii antici povestesc că Jupiter a luat-o de soţie pe Metis, al cărei nume înseamnă în mod clar „consiliu „, şi ca ea a fost lăsată gravidă de el. Când el a simţit acest lucru, nu a aşteptat ca ea să nască, ci a mâncat-o pe loc, din care cauza el însuşi a devenit gravid. Dar progenitura a fost minunată; căci el a născut-o pe Pallas, care a ieşit din capul său complet înarmata.

Fabula aceasta, oricât de monstruoasa pare, cuprinde unul dintre cele mai mari secrete ale artei de a guverna; ea arată în mod clar în ce chip trebuie ca regii să se comporte faţa de sfaturile primite, pentru ca autoritatea şi majestatea lor nu numai să se menţină neştirbite, dar să crească şi să se mărească în faţa poporului. Ea da a înţelege ca regii trebuie să prezinte consiliului lor toate treburile importante - ceea ce corespunde primei concepţii şi primei sarcini. Dar că, după ce lucrurile au fost chibzuite şi oarecum încolţite în sânul consiliului lor şi au ajuns în stare de a fi date la lumina zilei, nu trebuie să îngăduie consiliului să treacă mai departe, neacceptând ca acesta să-şi atribuie lui însuşi hotărârea şi să o dea ca fiind a sa proprie şi ca rezultând din propria sa autoritate. Trebuie, dimpotrivă, ca regii să ia asupra lor întreaga chestiune, pentru ca poporul să fie încredinţat ca toate legile şi deciziile, care pot fi atunci comparate cu Pallas înarmata, întrucât sunt pronunţate cu toată maturitatea, înţelepciunea şi autoritatea necesare, ca aceste decizii, spun, emana

---

1 Capitol redat aici după forma definitivă pe care autorul i-a dat-o în *Eseuri*, XX: „Despre consiliu „.

exclusiv de la conducătorul suprem şi nu numai că ele purced de la autoritatea să - ceea ce ar fi de ajuns pentru a-i arăta puterea, dar neîndestulător pentru a-i mari şi menține renumele -, ci până şi din voinţa să unică, din propria sa înţelepciune şi din propria sa chibzuială.

XXXI. Sirenele sau voluptatea

Fabula Sirenelor a fost aplicata cum se cuvine la primejdioasele atracţii ale voluptății, dar în înţeles foarte vulgar. Aceasta înţelepciune a anticilor poate fi comparată cu strugurii rău striviţi, din care au fost stoarse unele sucuri, lăsându-se la o parte ce era mai bun.

Sirenele erau fiicele lui Achelous şi ale Terpsychorei, una dintre cele nouă Muze. La început, ele au avut aripi; Însă, sfidând odată cutezătoare Muzele, aripile le-au fost înlăturate. Din penele smulse, Muzele şi-au făcut un fel de coroane, aşa încât din vremea aceea ele au toate aripi la cap, în afară de una singură, anume aceea care era mama Sirenelor.

Aceste Sirene locuiau în nişte insule cu o înfăţişare surâzătoare; când, din înălțimea la care stăteau de obicei, ele zăreau nave, se străduiau să-i ademenească pe navigatori prin cântecele lor melodioase, căutând mai întâi să-i facă să se oprească, iar apoi să-i atragă la ele; iar când izbuteau, după ce-i prindeau, îi măcelăreau. Cântecul lor nu era nicidecum monoton şi uniform, ci ele se pricepeau să-l modeleze, să-i schimbe tonul şi măsura, spre a-l potrivi cu firea şi cu gustul acelora pe care voiau să-i ademenească. Cu ajutorul acestei arte viclene, ele făcură să piară un număr atât de mare de

oameni, încât suprafaţa insulelor locuite de ele părea din depărtare de o albeaţa strălucitoare, din pricina osemintelor cu care erau acoperite. Te puteai păzi totuşi de aceasta pacoste prin două feluri de mijloace, dintre care unul a fost folosit de Ulise, iar celălalt de Orfeu. Primul le porunci tuturor însoţitorilor săi să-şi astupe urechile cu ceară. În ce-l privea, voind să încerce rezultatele acestui cântec, fără Însă să rişte ceva, a pus să fie legat de catargul vasului său, interzicându-le tuturor tovarăşilor săi, sub pedepse foarte severe, de a-l dezlega, chiar în cazul când le-ar porunci el. Cât despre Orfeu, socotind că prevederea aceasta ar fi fără folos, el se apuca să cânte laude zeilor acompaniindu-se cu lira să şi pe un ton atât de ridicat, încât, vocea să acoperind-o cu totul pe a Sirenelor, aceasta nu a mai produs niciun efect.

Fabula se referă în mod vădit la moravuri şi, cu toate ca înţelesul alegoric este lesne de prins, ea nu este totuşi mai puţin ingenioasă. Voluptăţile au drept principala cauză belşugul, mulţimea bunurilor, dimpreună cu un sentiment de bucurie şi de avântare. Când oamenii mai erau cufundaţi în cea mai adânca neştiinţa, ei cedau primelor ademeniri, iar voluptăţile, care pe atunci erau înzestrate cu aripi, îi câştigau repede. Dar mai apoi, ştiinţa şi deprinderea de a cugeta, care i-au făcut să fie în stare să stăpânească cel puţin primele porniri ale sufletului şi să prevadă urmările acestor plăceri la care erau ispitiţi să se dedea, le-au îndepărtat voluptăţilor aripile; rezultat fericit al ştiinţelor, care a dat Muzelor mai multă strălucire şi demnitate! Căci, atunci când a fost stabilit, prin pilda câtorva suflete tari, că filosofia poate insufla dispreţul voluptăţilor, ea păru ceva măreţ şi înalt, adică păru în

stare să ridice sufletul deasupra noroiului pământesc, de care părea că rămăsese legat până în epoca aceasta şi să dea oarecum aripi gândirii omeneşti, al cărei sediu este capul. Acea Muză care, după fabulă, fiind mama Sirenelor, a fost singura care nu a avut aripi, reprezintă ştiinţele şi artele uşuratice, care n-au drept obiect decât simplă distracţie. De felul acesta erau acelea din care Petroniu îşi făcuse desfătările şi cărora le acorda atâta preţ încât, după ce primise sentinţa de condamnare la moarte şi era pe punctul de a i se supune, voi să mai guste unele plăceri; şi, întrucât aceea pe care o procura literele făcea parte din plăcerile sale, în loc să cugete la ceva care să-i inspire fermitate, el nu a voit decât să citească poezii frivole, de calitatea acesteia:

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus,
Rumoresque senum severiorum
Omnes unius aestimemus assis1

Şi a acesteia:

Jura senes norint, et quid sit fasque nefasque
Inquirant tristes, legumque examina servent2.

Într-adevăr, producţiile de felul acesta par a voi să smulgă Muzelor penele din care le sunt făcute coroanele, pentru a le da Sirenelor.

Se mai spune în fabula ca Sirenele erau stabilite în insule, pentru că într-adevăr voluptățile caută de obicei locuri ferite şi se ostenesc să se ascundă de privirile oamenilor. Cântecul Sirenelor, efectul său dăunător şi arta aceasta şireata cu care ele îl făceau să varieze sunt

---

1 Să trăim, Lesbia mea, şi să ne iubim,
Iar cugetările bătrânilor încruntaţi
Toate nu merita un ban. (Catul, *Poezii*, V, vv. L-3)

2 Să lăsăm bătrânilor să cunoască drepturile şi ce se cuvine şi ce nu, şi să păzească cu tristeţe legile. (Ovidiu, *Metamorfoze*, IX, vv. 551-552)

lucruri a căror aplicare este îndeajuns de cunoscută şi care de aceea nu mai au nevoie de explicaţie. Însă albeaţa acelor insule, prilejuită de marea cantitate de oseminte de care erau acoperite, este un amănunt care cuprinde un înţeles mai ascuns şi mai adânc. Partea aceasta a fabulei pare a fi sortită să facă a se înţelege că exemplele, oricât ar fi ele de izbitoare şi de numeroase, ale nenorocirilor la care te expui lăsându-te prea mult în voia voluptăților, sunt înştiințări aproape totdeauna neîndestulătoare şi foarte rar ascultate.

Mai rămâne de explicat partea fabulei care arata remediile şi care, deşi lesne de înţeles, nu este mai puţin chibzuita şi nu se cade mai puţin să ne reţină luarea-aminte. Deci acele prevederi împotriva otrăvii voluptății se reduc la trei; filosofia le procura pe primele două, iar religia pe cea de-a treia. Prima este de a te ridica la izvorul râului şi de a-l preîntâmpina ocolind cu cea mai mare grijă toate prilejurile ispititoare şi lucrurile prea seducătoare, cum au făcut însoţitorii lui Ulise, potrivit cu porunca comandantului lor; leac ce nu se potriveşte totuşi şi care nu este cu totul trebuitor decât sufletelor slabe şi comune, reprezentate în fabula prin însoţitorii lui Ulise. Căci sufletele mai înalte, înarmate cu o hotărâre statornică, pot înfrunta voluptatea şi chiar să se expună fără risc ispitelor celor mai primejdioase; mai mult le place să-şi încerce în felul acesta virtutea şi puterile; ele nu disprețuiesc chiar să observe aceste amănunte uşuratice care privesc voluptățile, nu ca să li se dedea, ci numai ca să le cunoască mai bine. Aceasta o spune însuşi Solomon despre el însuşi, după ce a făcut enumerarea amănunțită a tuturor placerilor pe care le gusta sau le-ar fi putut gusta, enumerare pe care o

termina astfel: „Iar înţelepciunea n-a scăpat să locuiască cu mine „.

Astfel, eroii din această categorie au destulă putere ca să rămână oarecum neclintiţi în mijlocul lucrurilor celor mai ispititoare şi să se oprească chiar la marginea prăpastiei; singura măsură de prevedere pe care o iau, după pilda lui Ulise, este de a interzice acelora care-i înconjoară îndemnurile dăunătoare şi acele îngăduinţe fricoase care moleşesc şi clătină până şi sufletul cel mai tare. Dar leacul cel mai puternic şi cel mai sigur din toate este acela al lui Orfeu, care, cântând laude zeilor pe un ton foarte ridicat, a acoperit glasul seducător al Sirenelor şi i-a preîntâmpinat în felul acesta primejdioasele urmări. Căci cugetările adânci asupra lucrurilor divine întrec voluptăţile, nu numai prin efectele lor puternice, ci până şi prin plăcerile, pe cât de curate, pe atât de vii, care rezultă din ele.

DESPRE PRINCIPII ŞI ORIGINI DUPĂ FABULELE LUI CUPIDON ŞI A CERULUI

SAU

FILOSOFIA LUI PARMENIDE SI TELESIO ŞI ÎNDEOSEBI A LUI DEMOCRIT SIMBOLIZATĂ ÎN FABULA DESPRE CUPIDON

NOTA INTRODUCTIVĂ

Intitulată în originalul latin *De principii atque originibus secundum fabulas Cupidinis et Coeli, sive Parmenidis et Telesii, et praecipue Democriti philosophia tractata în fabula de Cupidine,* scrierea aceasta, în care autorul îşi propunea să dezvolte interpretarea dată în *Despre înţelepciunea anticilor* celor două mituri antice greceşti ale lui Cupidon şi Cerului, care, după el, simbolizau concepţii străvechi despre primele principii ale lumii şi despre felul în care aceasta ar fi luat naştere, a rămas neterminată, ocupându-se numai de mitul lui Cupidon, şi nepublicata în timpul vieţii autorului, apărând postum, în 1653, în ediţia îngrijita de Isaac Gruter. Data exactă când ea a fost redactata a rămas necunoscută, sigur fiind doar faptul că ea este posterioara anului 1609, când a apărut pentru prima oară scrierea menţionata mai sus, pe care o dezvolta în una dintre părţile ei, şi anume în capitolul intitulat: „Cupidon sau atomul „. După unii comentatori, ea ar data din perioada 1611-1620, iar după alţii, din perioada 1621-1622.

Ideea fundamentală a scrierii, atât cât cuprinde ea, este că mitul lui Cupidon ar simboliza o concepţie materialistă despre primele principii ale lucrurilor din natură, apropiată de aceea atomista a lui Democrit, dar lipsită de unele supoziţii gratuite ale acesteia, deşi nici ea lipsită cu totul de neajunsurile comune ale concepţiilor speculative ale filosofilor în general, rupte cum sunt toate, după Bacon, de experienţa.

Spre a dovedi aceasta, lucrarea se angajează în confruntarea concepţiei atomiste despre natura privind primele ei principii cu celelalte concepţii antice greceşti

asupra aceleiaşi chestiuni, aşa cum au fost ele formulate de Thales, de Anaximenes, de Empedocle, de Heraclit, de Anaxagoras, de Platon, de Aristotel şi până şi de modernul Telesio; aşa încât ea dobândeşte până la urma înfăţişarea unei istorii critice a filosofiei, din Antichitatea greacă până azi, din perspectiva specială a problemei primelor principii alcătuitoare ale lumii.

Spre deosebire de scrierea iniţiala, asupra înţelepciunii anticilor, în care autorul oarecum se ascundea în dosul poeţilor, ale căror idei se mulţumea să le desprindă şi să le enunţe, în această nouă scriere, despre principii şi origini, el se angajează personal în polemică cu ideile filosofice ale poeţilor şi ale gânditorilor de care se ocupă, susţinându-le fără echivoc pe ale sale proprii, când şi în măsura în care ele se distanţează de ale acestora.

În felul acesta el ajunge să contureze o concepţie personală asupra primelor principii ale lumii, ale cărei idei principale ar fi următoarele: Principiul tuturor lucrurilor din natura este o materie concretă, nu una abstractă; această materie este alcătuită din particule indivizibile infinit de mici, invariabile, având o formă şi o dimensiune determinată şi fiind înzestrate cu mişcare naturală, indestructibila ca însăşi substanţa lor materială; materia aceasta este eternă, dar alcătuirile cărora ea le da naştere sub formă de lumi sunt trecătoare; materia primă este necreată, eternă, fără început şi fără sfârşit, fără cauză şi deci inexplicabilă; forţa primordiala de mişcare cu care ea este înzestrata este coeternă cu materia; atomii şi forţele care le sunt proprii nu se aseamănă cu nimic din ce cade sub simţuri - concepţie cuprinsă, după Bacon, în fabula lui Cupidon, mai coerenta şi mai consecventa decât a lui Democrit,

care atribuia atomilor o mişcare de cădere; şi mai apropiată de adevăr decât toate concepţiile despre esenţa materiei formulate de filosofii greci de la Thales până la Aristotel.

Se poate spune că, cu aceste idei, deşi la vremea lor îndrăznețe, Bacon nu aduce nimic nou în filosofie şi cu atât mai puţin în ştiinţa, lucrurile rămânând aici mai departe pe terenul teoriilor speculative controversate. Totuşi nu se poate nega cu seriozitate ca el îşi spunea un cuvânt greu în controversa timpului, dintre materialism şi idealism, şi ca materialismul sau, în ciuda văditelor şi explicabilelor limite metafizice, date fiind condiţiile istorice în care se afirmă, înseamnă o luare de poziţie valoroasă în sprijinul concepţiilor filosofice înaintate ale vremii.

DESPRE PRINCIPII ŞI ORIGONO DUPĂ FABULELE LUI CUPIDON ŞI A CERULUI SAU FILOSOFIA LUI PARMENIDE SI TELESIO ŞI ÎNDEOSEBI A LUI DEMOCRIT SIMBOLIZATĂ ÎN FABULA DESPRE CUPIDON

Ceea ce unii poeţi antici au spus despre Cupidon sau despre Amor nu se poate aplica uneia şi aceleiaşi divinităţi. Aş spune mai mult: ei presupun doi Cupidoni, dând acelaşi nume la două divinităţi foarte diferite, între care ei fac totuşi o asemenea deosebire încât pe unul îl privesc ca fiind cel mai bătrân dintre zei, iar pe celălalt ca pe cel mai tânăr. Oricum, aici va fi vorba îndeosebi despre cea mai veche dintre aceste două divinităţi.

Astfel, poeţii povestesc că acest Amor despre care vorbim este cel mai vechi dintre toţi zeii şi, prin urmare, dintre toate existenţele, în afară de Haos, care, după ei, nu este mai puţin vechi decât el. Poeţii, vorbind tocmai despre acest Amor, presupun întotdeauna că el n-ar fi avut nicidecum tata. El ar fi acela care, prin unirea sa cu Cerul, i-ar fi născut pe zei şi toate celelalte existenţe. Totuşi, unii susţin ca el a provenit dintr-un ou clocit de Noapte. Cât priveşte atributele sale, ele se reduc la patru principale. Ei îl presupun: 1) veşnic copil, 2) orb, 3) gol şi 4) înarmat cu un arc şi cu săgeţi. Puterea de care dispune şi care-l caracterizează este cauza principală a unirii şi a combinării corpurilor. Celălalt Cupidon, după poeţi, este cel mai tânăr dintre zei. I se recunosc toate atributele celui mai bătrân, la care sunt adăugate altele, de care ar dispune numai el şi care l-ar caracteriza.

Fabula aceasta pare să arate, sub vălul unei scurte alegorii, un sistem asupra principiilor lucrurilor şi

asupra originilor lumii; sistem care se deosebeşte prea puţin de acela pe care Democrit l-a făcut cunoscut şi care totuşi ni se pare mai puţin riscat, mai lipsit de presupuneri neîntemeiate şi mai logic. Căci, deşi, vorbind în general, acest filosof nu este lipsit nici de exactitate, nici de pătrundere, totuşi, pe lângă faptul că prea se lasă în voia primelor sale idei şi nu ştie nicidecum să se oprească, nu-şi întemeiază îndeajuns părerile, iar sistemul său este uneori incoerent. Dar, deşi înseşi afirmaţiile acoperite sub vălul fabulei, pe care vom explica-o, sunt ceva mai puţin vagi şi mai puţin riscate, ele au totuşi defectul comun tuturor acelora pe care le produce intelectul omenesc atunci când se lasă în voia pornirii sale naturale şi îşi ia un avânt cutezător, în loc să înainteze pas cu pas la lumina experienţei. Căci filosofii primelor secole erau şi ei supuşi unor astfel de abateri. Trebuie să observăm în primul rând ca toate afirmaţiile şi opiniile susţinute de filosofii antici şi redate în expunerea de faţa nu se sprijină decât pe autoritatea raţiunii omeneşti şi pe mărturia simţurilor, ale căror oracole pe bună dreptate au fost respinse din vremea, acum destul de veche, în care lumina cuvântului divin a revelat muritorilor adevăruri mai folositoare şi mai sigure.

Acestea fiind stabilite, Haosul, care era tot atât de vechi ca şi Cupidon, reprezintă masa şi totalitatea materiei amestecate, iar Cupidon reprezintă însăşi această materie, precum şi natură şi puterea să primordială, pe scurt, principiile lucrurilor. Se presupune că ar fi cu totul lipsit de tata, adică fără cauză, căci cauza unui efect îi este oarecum părintele, nimic nefiind mai obişnuit decât această metaforă. Însă materia primă sau puterea şi acţiunea care-i aparţin nu

pot avea o cauză în natura - în afară de Dumnezeu, excepţie pe care trebuie totdeauna să o facem -, nimic neexistând înaintea ei. Ea nu poate fi deci privită ca un efect şi, întrucât este tot ce exista mai universal în natură, ea nu are nici gen şi nici formă1. Prin urmare, oricare ar putea fi materia aceasta cu puterea sau cu acţiunea sa, ea este un lucru pozitiv şi absolut surd, unic în specia şi în genul sau, fără relaţie şi incomparabil. Ea trebuie să fie luată aşa cum este data, neputând-o judecă cu ajutorul vreunei prenoţiuni întemeiate pe analogie. Dacă ar fi cu putință să i se cunoască natura şi felul de a acţiona, nu s-ar putea ajunge la această cunoaştere prin aceea a cauzei sale. Fiind după Dumnezeu cauza tuturor cauzelor, ea însăşi este fără cauză şi, prin urmare, inexplicabilă. Căci, în cercetarea aceasta a cauzelor naturale, exista un capăt la care trebuie să ştii să te opreşti. Iar a întreba sau a căuta tu însuţi care este cauza unei puteri primordiale sau a unei legi pozitive a naturii nu înseamnă mai puţin a fi lipsit de filosofie decât a nu întreba sau a nu căuta nicidecum pe acelea ale lucrurilor care, subordonate fiind altora, sunt în stare a fi explicate. Astfel, pe bună dreptate înţelepţii Antichității presupun că Cupidon este lipsit de tata, adică fără cauză. Însă observaţia aceasta, asupra căreia stăruim aici, nu este nicidecum indiferenta; aş îndrăzni chiar să spun că exista puține atât de importante, căci nimic nu a contribuit mai mult să denatureze filosofia decât cercetarea care are drept obiect pe părinții lui Cupidon. Vreau să spun că cei mai mulţi filosofi, în loc să admită pur şi simplu rezultatele

1 Adică diferența specifică, prin care să poată fi definită.

observaţiilor privitoare la principiile lucrurilor, în loc să le ia, ca să zicem aşa, întocmai cum le înfăţişează însăşi natura, să le adopte ca pe un fel de doctrina pozitivă, pe care nu eşti ţinut să o dovedeşti şi a cărei dovada nu trebuie să o ceri, şi ca pe un fel de articole de credinţa întemeiată pe însăşi experienţa, au voit să le deducă din unele observări pur gramaticale, din noţiuni comune şi din alte izvoare asemănătoare, care nu sunt, la drept vorbind, decât produse diversificate ale rătăcirilor minţii omeneşti: mici mijloace de scăpare, de care ea se agaţă ori de câte ori se avânta în afara naturii.

Astfel, oricine studiază natura trebuie să aibă mereu în minte acest adevăr, ca Cupidon nu are nici tata, nici mama; adevăr care-l va împiedica să se piardă în presupuneri pe cât de vagi, pe atât de nefolositoare şi să ia cuvintele drept lucruri. Când mintea omenească vrea să generalizeze, merge totdeauna prea departe; ea abuzează de propriile ei puteri şi, după ce a depăşit limită pe care natura i-a stabilit-o, cade din nou în ideile sale cele mai obişnuite şi se întoarce în felul acesta la punctul de la care a plecat. Căci, date fiind slăbiciunea şi limitele fireşti ale intelectului, ideile care îi sunt cele mai familiare, acelea, spun, pe care şi le poate reprezenta cu uşurinţa, poate să le conceapă pe toate împreuna şi să le lege prin raporturi, fiind în mod obişnuit acelea care îl lovesc şi îl impresionează cel mai mult, rezulta de aici că, atunci când a ajuns la propoziţiile sale universale, spre care experienţa însăşi l-a îndrumat, nu voieşte să se mulţumească cu ele şi să se oprească la ele; ci atunci, căutând unele adevăruri mai cunoscute decât acelea pe care vrea să le enunţe în mod absolut, se agaţă de propoziţiile care l-au impresionat sau cel mult l-au ispitit şi îşi închipuie că găseşte în ele

explicări mai mulţumitoare şi demonstraţii mai riguroase decât în propoziţiile universale, pe care ar fi trebuit să le admită pur şi simplu.

Astfel am dovedit că esenţa primitivă şi puterea primordială a materiei nu are nicio cauză şi ca ea este prin chiar această inexplicabilă. Acum, care este modul acestui lucru a cărui cauză nu trebuie căutată şi care în adevăr nu are nicio cauză? Iată ce rămâne de cercetat. Însă modul acesta este el însuşi foarte anevoie de descoperit, iar aceasta este o înştiinţare pe care însuşi autorul alegoriei ne-o da îndeajuns de dibaci, presupunând că Cupidon provine dintr-un ou clocit de Noapte. Aceasta este şi părerea sfântului filosof, care se exprimă astfel: „Dumnezeu a făcut fiecare lucru ca să fie frumos la vremea să şi a lăsat lumea în voia certurilor lor, aşa fel totuşi ca omul nu poate descoperi opera pe care Dumnezeu a înfăptuit-o de la început până la sfârşit „. Căci, în timp ce toate părţile Universului sunt într-un continuu flux şi reflux, esenţa primitivă a materiei şi legea generală a naturii dăinuiesc veşnic, lege care poate fi arătată prin aceste cuvinte: „opera pe care Dumnezeu a înfăptuit-o de la început până la sfârşit „. Totuşi, noţiunea acestei puteri, pe care Dumnezeu însuşi a imprimat-o particulelor primitive şi celor mai fine ale materiei şi a căror acţiune multiplicată şi repetata produce toate varietăţile şi variaţiile compuşilor, noţiunea aceasta poate lovi uşor şi poate atinge gândirea omenească, dar nu pătrunde în ea decât foarte anevoie.

Dacă se aplica ceea ce spune fabula despre oul clocit de Noapte la demonstraţiile prin mijlocirea cărora poate fi dat la lumina Cupidon sau forţa primordială a materiei, aplicarea aceasta va avea multă îndreptăţire. Căci concluziile care sunt scoase prin mijlocirea

propoziţiilor afirmative pot fi privite drept copiii luminii, pe când acelea care sunt deduse prin mijlocirea celor negative par a nu fi decât copiii întunecimilor şi ai nopţii. Pe bună dreptate acest Cupidon este reprezentat prin oul pe care Noaptea îl face să scoată pui, clocindu-l. Căci, dacă este cu putință a dobândi unele cunoştinţe asupra puterii pe care o reprezintă, aceasta nu se poate decât prin mijlocirea excluderilor şi a propoziţiilor negative. Însă orice probă care procedează pe calea excluderilor este un fel de necunoaştere sau de noapte; cel puţin faţa de ceea ce ea cuprinde, care încă nu se vede şi care nu se va descoperi decât la sfârşit. Democrit avea deci dreptate să spună că atomii sau seminţele tuturor lucrurilor şi puterile pe care le au nu se aseamănă cu nimic din ce ar putea să cadă sub simţuri, ci sunt cu totul invizibili, impalpabili. În felul acesta Lucreţiu, care n-a făcut decât să îmbrace în limbaj poetic sistemul acestui filosof, îi caracterizează:

Neque sunt igni simulata neque ulli
Praeterea rei quae corpora mittere possit
Sensibus et nostros adiectu tangere tactus1.

Iar vorbind despre forţa inerenta acestor atomi, spune:

At primordia gignundis în rebus oportet
Naturam clandestinam caecamque adhibere,
Emineat ne quid, quod contra pugnet et obstet1.

---

1 Ei nu sunt asemeni
Nici focului, nici altui lucru, care
Să poată pân-la simţurile noastre
Dintr-însul să trimită particele
Şi simţurile noastre să le-atingă.
(Lucreţiu, *Poemul naturii,* I, vv. 687-689, trad. Rom. de T. Naum, Bucureşti, Editura ştiinţifica, 1965, p. 55)

Astfel, atomii nu se aseamănă nici cu unele scântei de foc, nici cu unele picături de apă, nici cu unele băşici de aer, nici cu unele fire de praf, nici cu părticelele fine ale spiritului, nici cu acelea ale eterului. Iar puterea sau forma lor nu este nici greutatea, nici uşurătatea, nici caldul sau frigul, nici densitatea sau raritatea, nici duritatea sau moliciunea, nici vreo altă însuşire sau forţa care se observa în compuşi şi în corpurile cu un volum mai mare, însuşirile despre care am vorbit şi celelalte de acelaşi fel fiind ele însele compuse. La fel mişcarea naturală a atomului nu este nici mişcarea de cădere, numită de oamenii de rând mişcare naturală, nici mişcarea în sens contrar (de rană), nici mişcarea de extindere sau de contracţie, nici mişcarea de impulsie şi de legătură, nici mişcarea circulară a corpurilor cereşti, nici oricare alta dintre acele mişcări care se constată în corpuri.

Totuşi, nu numai în substanţa însăşi a atomilor se găsesc elementele tuturor corpurilor, ci mişcările şi forţa lor sunt de asemenea principiile tuturor forţelor şi ale tuturor mişcărilor. Cu toate acestea, sistemul lui Democrit pare a diferi în acest punct, adică în ce priveşte mişcarea atomilor comparată cu aceea a corpurilor cu un volum mai mare, şi pare a se depărta puţin de acela care se găseşte cuprins în această fabulă. Şi nu numai părerea lui Democrit diferă de aceea redata alegoric prin plăsmuirea aceasta, dar acest filosof se deosebeşte de el

---

1 Principiile lucrurilor trebuie
Să aibă însa în crearea lumii
O fire nevăzută şi ascunsă,
Ca nu cumva să iasă la vedere
Ceva care să steie împotrivă.
(Lucreţiu, ibid., I, vv. 779-781, trad. Cit., pp. 59-60)

însuşi, iar celelalte presupuneri ale sale sunt aproape în contradicţie cu primele. În adevăr, el ar fi trebuit să atribuie atomilor o mişcare diferită de acelea ale corpurilor compuse, aşa cum le atribuise o substanţa şi proprietăți sau forţe diferite. Dar mişcarea de cădere a corpurilor grele şi aceea de urcare a corpurilor uşoare (pe care el le explica presupunând că corpurile cele mai grele, lovind corpurile mai uşoare şi silindu-le să le cedeze locul, le silesc astfel să se mişte de jos în sus), aceste două mişcări sunt acelea pe care el le considera că singurele primitive şi naturale şi pe care, potrivit acestei presupuneri, le atribuie atomilor.

Însă sistemul cuprins în această parabolă este mai coerent şi mai consecvent. El presupune că atomii şi compuşii lor diferă din toate aceste puncte de vedere, şi anume din punctul de vedere al substanţei lor, al forţei lor şi al mişcărilor lor respective. Mai mult, alegoria aceasta ne face să înţelegem că excluderile menţionate au un scop, un sfârşit şi o măsura; căci Noaptea nu clocește veşnic. Dacă cercetările pe care omul le poate face asupra naturii şi asupra divinității au această însuşire că nu se termină niciodată prin propoziţii afirmative, lucrurile nu stau la fel cu acelea despre care este vorba aici; căci în acestea, după excluderile şi negaţiile cuvenite, se poate afirma şi stabili ceva. Oul acesta, după ce a fost clocit la vreme şi un timp îndestulător, izbuteşte să scoată pui; şi nu numai că este făcut să scoată pui, ci se face ca din el să iasă adevăratul Cupidon, adică se poate scoate din neştiinţa nu numai o cunoştință a subiectului cercetării, ci chiar o cunoştință clară şi distinctă. Iată ce idee îţi poţi face despre o cercetare asupra acestei materii prime şi care

pare a fi cea mai conforma cu înţelesul fabulei pe care o explicam.

Rămâne să mai vorbim despre Cupidon însuşi, adică despre această materie primă; şi vom încerca, cu ajutorul datelor pe care ni le procura fabulă, să aruncăm o oarecare lumina asupra acestui subiect. Ştim totuşi că opiniile de felul acestora par ciudate şi aproape de necrezut, ca ele nu intra în minţi decât cu multă greutate, iar noi vedem un asemenea exemplu izbitor în ipoteza lui Democrit asupra atomilor. Întrucât ea era mult deasupra ideilor comune, erau trebuitoare multă pătrundere şi meditaţii adânci asupra naturii spre a o înţelege deplin. Astfel, lumea de rând, interpretând-o în felul ei, o făcu ridicolă; apoi ea fu oarecum răvăşita şi aproape stinsă de vântul părerilor şi al disputelor cărora le dădură naştere ceilalţi filosofi. Totuşi acest om mare a stârnit admiraţia până şi a contemporanilor săi, care l-au numit *Pentathlos 1*. El a fost privit, după părerea tuturor, drept cel mai mare fizician al timpului sau şi a trecut chiar drept un fel de vrăjitor. Acest sistem al lui Democrit nu poate fi îngropat cu totul în uitare sau desfiinţat nici de atacurile neîntrerupte pe care i le-a dat filosofia polemică a lui Aristotel, care voia să se întemeieze pe ruinele tuturor celorlalte şi care (după exemplul principilor otomani, care credeau că nu pot domni în linişte decât după ce şi-au ucis toţi fraţii) se făIea că poate scuti posteritatea de orice fel de îndoială2,

---

1 După denumirea dată învingătorilor la cele cinci exerciţii atletice din Antichitatea greacă (luptă, alergare, salt, aruncarea discului şi aruncarea suliţei).

2 Este interesant că Francis Bacon se exprimă cu totul altfel despre Aristotel într-o lucrare publicată în 1597, *Colours of Good and Evil* (*Aparenţele binelui şi răului*): „Recunosc deschis că lumina mea de la el o

nici de respectul pe care şi l-a atras impunătoarea şi măreaţa filosofie a lui Platon. Dar, în timp ce gălăgia lui Aristotel şi paradă lui Platon puneau în evidenţa şi lansau în circulaţie în şcoli sistemele acestor doi filosofi, acela al lui Democrit era onorat printre înţelepţii cărora le plăcea să cugete în liniştea singurătăţii. Deopotrivă de sigur este ca în secolele în care filosofia a fost cultivata de romani, aceea a lui Democrit a dăinuit şi a plăcut. Căci Cicero, bunăoară, nu vorbeşte niciodată despre acest filosof fără să dea despre el cea mai înalta idee; iar câtva timp apoi un poet, ale cărui scrieri au ajuns până la noi şi care, după toate aparenţele, vorbind despre Democrit, s-a conformat părerii admise în secolul său, i-a adus lauda cea mai măreaţă:

Cuius prudentia monstrat
Magnos posse viros et magna exempla daturos,
Vervecum în patria crassoque sub aere nasci1.

Astfel, nici Aristotel, nici Platon nu au fost aceia care au făcut să dispară filosofia lui Democrit, ci Genseric, Attila şi ceilalţi barbari. Căci ştiinţa omenească oarecum naufragiind, filosofia lui Aristotel şi a lui Platon, asemănătoare unor scânduri dintr-un lemn uşor şi umflat, au rămas la suprafaţa apei şi au ajuns până la noi, în timp ce producţiile mai solide au căzut la fund şi au fost îngropate într-o uitare aproape totală. Pare a se cuveni că filosofia lui Democrit să fie răzbunata - ceea ce

---

am; căci acolo unde nu mi-a oferit ceva de perfecţionat, cel puţin mi-a dat prilejul să inventez „.

1 Că mari genii şi oameni vrednici a fi daţi ca exemplu
Se pot naşte într-o regiune locuită de oameni reduşi
şi în care domneşte un aer încărcat.
(Iuvenal, *Satire,* X, vv. 48-50)

vom face cu atât mai multă plăcere cu cât ea este sprijinită de autoritatea secolelor celor mai îndepărtate.

Astfel, în primul rând, fabula pe care o explicam îl personifica pe Cupidon şi îi atribuie o copilărie veşnica, aripi, un arc şi săgeți etc. - Însuşiri pe care le vom explica pe toate în amănunt. Trebuie să începem Însă prin a observa că această materie primă, despre care vorbesc anticii şi pe care o considera că fiind principiul comun al tuturor corpurilor, este o materie îmbrăcată într-o anumită formă înzestrata cu mai multe însuşiri determinate. Căci cealaltă materie, abstractă, despuiată de orice însuşire determinată şi pur pasivă, pe care au presupus-o alţi filosofi, nu este decât un produs închipuit al minţii omeneşti, lucrurile pe care le prinde cel mai lesne şi care o impresionează cel mai puternic fiind în mod obişnuit acelea care i se par că au cea mai mare realitate.

Iată de ce fiinţările sau modurile himerice pe care scolasticii le numesc forme par a exista mai real decât materia şi însăşi acţiunea; în afară de faptul că această materie primă este ascunsă, acţiunea ei este trecătoare şi se scurge oarecum fără încetare. Mintea prinde mai slab ideea uneia, iar noţiunea celeilalte se înscăunează în ea mai anevoie, pe când imaginile despre care vorbim par perceptibile şi statornice; aşa încât această materie primă şi comună pare a nu fi decât un fel de adaos şi de proptea. Acţiunea este privită ca o simplă emanaţie a formei, iar în explicări formele acestea joacă rolul principal. De aici, după toate aparenţele, domnia acestor forme şi a ideilor ca esenţe - la care ei au adăugat nu mai ştiu ce materie ideală şi plăsmuita.

Aceste iluzii şi prejudecaţi s-au dezvoltat datorită unei nuanţe de superstiţie care li s-a adăugat şi care este

în mod obişnuit rezultatul abaterilor şi exagerărilor în care cad mai curând sau mai târziu minţile care nu ştiu unde să se oprească. De aici, de asemenea, domnia ideilor abstracte, cărora li s-a dat atâta importanţa, înscăunate în filosofie cu un fel de măreaţa încredere şi de mult impuse oamenilor de rând, aşa încât marea mulţime a visătorilor aproape că a copleşit cercul puţin numeros al filosofilor mai treji.

Dar, din fericire, cele mai multe dintre aceste prejudecaţi s-au risipit, deşi un învăţat oarecare din zilele noastre[1] şi-a dat osteneala să scoată la lumină şi să sprijine toate aceste păreri care cădeau de la sine - treaba care ni se pare mai mult îndrăzneaţa decât folositoare. E Însă lesne să-ţi dai seama cât este de absurd sistemul filosofilor care privesc această materie abstractă ca pe principiul tuturor lucrurilor: numai prejudecaţi învechite mai pot opri ieşirea din aceasta absurditate. Căci, în adevăr, unii filosofi au pretins că exista în realitate forme separate de materie, Însă niciunul dintre ei nu a susţinut că ar exista în realitate o materie independent de aceste forme, nici chiar cei care o priveau ca pe un principiu prim. Altminteri, nu e absurd să se pretindă că existenţe imaginare ar constitui existenţele reale? Căci nu este câtuşi de puţin vorba de a imagina o metodă lesnicioasă pentru a concepe materia existenţelor şi pentru a stabili între ele deosebiri convenabile, ci de a şti ce sunt în realitate aceste existenţe primitive şi foarte simple, din care descind toate celelalte. Dar fiinţa, care este principiul tuturor celorlalte, trebuie să aibă o existenţa tot atât de reală ca şi acelea care rezultă dintr-Însă, şi chiar oarecum încă

1 Aluzie la filozoful Francesco Patrizzi(1529-1597)

mai reală, întrucât principiul trebuie să existe prin el însuşi, iar printr-însul trebuie să existe toate celelalte.

Dar ceea ce spun filosofii menţionaţi aici asupra acestei materii abstracte nu valorează cu nimic mai mult decât sistemul acelora care pretind că Universul şi tot ce cuprinde el ar fi alcătuit din categorii sau din alte noţiuni asemănătoare, pur logice; căci, fie că se susține ca lumea îşi trage originea şi este alcătuită din materie, din forma şi din privaţiune, fie că se pretinde că ar fi compusă din lucruri contrarii, interesează puţin şi nu văd o mare deosebire între aceste două presupuneri.

Însă aproape toţi filosofii Antichității, ca Empedocle, Anaxagoras şi Anaximenes, care în orice altă privinţa aveau idei foarte diferite despre această materie primă, erau cel puţin de acord în a susține ca această materie era activă şi îmbrăcată într-o oarecare formă, ca ea era purtătoarea acestei forme în compuşii în care intră; în fine, că avea în ea însăşi principiul mişcării sale; şi eşti nevoit să-ți faci despre ea ideea aceasta dacă nu vrei să părăseşti cu totul experienţa. De asemenea, toţi filosofii aceştia şi-au supus mintea lucrurilor şi şi-au conformat părerile cu starea reală a Universului. Dimpotrivă, Platon a voit să supună natura ideilor omeneşti; iar Aristotel, ideile cuvintelor.

Filosofii din vremea aceea, găsind încă de pe atunci plăcere în dispute şi în flecăreala, începeau să desconsidere orice cercetare serioasă a adevărului. Astfel, trebuie mai curând să respingem toate opiniile acestea laolaltă decât să ne distrăm respingându-le în amănunt. Căci ele nu trebuie să fie atribuite şi nu se potrivesc decât unor filosofi mai dornici să discute mult decât să-şi extindă cunoştințele. Pe scurt, materia aceasta abstractă este materia disputelor, nu aceea a

Universului. Dar oricine vrea să înfăptuiască progrese reale în filosofie trebuie să analizeze şi oarecum să disece natura, în loc să o abstragă. Atunci când disprețuieşti această analiză, eşti silit să recurgi la abstracţii şi trebuie să te convingi de-a binelea ca materia primă, forma prima şi până şi primul principiu al mişcării, presupuse a fi aşa cum le găseşti şi aşa cum sunt date în observare, sunt unite inseparabil. Căci abstracţiile referitoare la mişcare au născut de asemenea un nesfârşit număr de păreri asupra sufletelor şi asupra vieţilor, aşa că şi când, neputând explica toate aceste lucruri prin materie şi prin forma, ai fi fost obligat, ca să dai socoteală de ele, să presupui că ele atârna de principii care le sunt proprii şi particulare. Aceste trei lucruri nu trebuie nicidecum despărțite, ci numai deosebite. Şi, oricare ar fi materia primă, nu trebuie să fie recunoscută ca atare decât o materie îmbrăcată de o formă, înzestrata cu unele însuşiri determinate şi constituită în aşa fel încât orice specie de forţa, de calitate, de esenţa, de acţiune şi de mişcare naturală să poată a nu fi alta decât o urmare sau o emanaţie.

Însă pentru aceasta nu trebuie să ne temem că corpurile n-ar mai putea să se mişte, ca Universul ar cădea într-un fel de înţepenire şi că nu s-ar mai putea explica varietatea constatată în natură. În cele ce urmează vom face să se vadă contrariul. Ca materia primă este îmbrăcată într-o anumită formă este ceea ce lasă a se înţelege însăşi plăsmuirea pe care o explicam. Căci aici Cupidon este acela care e personificat şi caracterizat, în aşa fel totuşi că a fost o vreme când materia, luată în totalitate, era încă informă şi confuză, Haosul fiind lipsit de orice formă, pe când Cupidon era una - toate aceste afirmări de acord cu textul Sfintei

Scripturi: căci aici nu se spune că la început era principiul unirii, ci Cerul şi Pământul.

Se găseşte chiar, în cărțile sfinte, o oarecare descriere a stării în care era Universul înainte de lucrările celor şase zile. Se vede acolo o indicaţie formală şi clara a pământului şi a apei, care sunt nume de forme, dar se spune că pământul mai era într-o stare de nedeslușire. Totuşi, dacă fabula pe care o explicam îl personifica pe Cupidon, de altă parte îl înfățişează ca fiind gol. Astfel, imediat după eroarea acelora care presupun că o materie abstractă ar fi principiul adevărat al tuturor lucrurilor[1], trebuie pusă aceea a filosofilor care pretind că ea nu ar fi lipsită de orice însuşire asemănătoare cu aceea a corpurilor compuse, observând cu toate acestea că eroarea celor din urmă este cu desăvârşire opusă aceleia a celor dintâi. Însă observaţiile acestea țin, drept vorbind, de subiectul de care începem a ne ocupa.

Am făcut până acum unele observaţii de felul acesta vorbind despre metodă care ar trebui să fie urmată într-o cercetare asupra materiei prime. Rămâne de văzut, printre filosofii care susțin ca materia această primă ar fi îmbrăcată într-o formă oarecare, care dintre ei i-au atribuit o formă înnăscută şi goală şi care au presupus că forma aceasta i-ar veni din altă parte şi că i-ar fi fost dăruită. Cunoaştem patru păreri diferite asupra acestui punct, păreri afirmate şi susținute de patru secte de filosofi.

Cei din prima categorie susțin că nu exista decât un singur principiu al tuturor lucrurilor şi ca diversitatea

---

1 Cum face Platon, care defineşte materia: ceea ce nu este sau nedeterminatul.

existenţelor atârna de natura variabilă a acestui principiu. Cei din cea de-a doua, care pun de asemenea originea tuturor lucrurilor în seama unui singur principiu, presupun că diversitatea existenţelor atârna de diferitele dimensiuni, figuri şi situaţii ale acestui principiu material unic.

Cei din cea de-a treia categorie, care presupun că există mai multe principii, gândesc ca diversitatea existenţelor atârna de proporţia, de combinarea şi de acţiunea reciprocă a acestor principii de specii diferite. În fine, cei din cea de-a patra presupun o infinitate sau cel puţin un mare număr de principii, înzestrate Însă cu însuşiri specifice şi diferite de la origine. Aceştia din urmă nu mai au nevoie de presupuneri noi spre a explica diversitatea existenţelor, dat fiind ca ei presupun diversitatea aceasta în principiile însele şi rup de la început unitatea naturii.

Cea de-a doua categorie ne pare a fi singura care îl înfăţişează pe Cupidon aşa cum este el, adică gol şi oarecum într-o goliciune din naştere.

Prima îl înfăţişează ca fiind acoperit cu un văl, cea de-a doua ca fiind îmbrăcat cu o tunică de mai multe culori, iar cea de-a patra ca fiind învăluit într-o mantie şi oarecum ca mascat. Vom face unele observaţii asupra fiecăruia dintre aceste sisteme, spre a arăta cu mai multă exactitate înţelesul acestei fabule. Trebuie să se constate, în primul rând, ca printre filosofii care n-au admis decât un singur principiu al tuturor lucrurilor nu se găseşte niciunul care să fi pus funcţia aceasta în seama Pământului. Luarea în considerare a năzuinţei sale spre repaus, a puţinei sale activităţi, a inerţiei sale fireşti, a naturii sale pasive care-l face susceptibil a primi acţiunea corpurilor cereşti, a focului etc., a

împiedicat ca ei să aibă această idee. Totuşi, înţelepţii din primele secole puneau Pământul imediat după Haos, presupunând că el a fost mai întâi mama, iar apoi soţia Cerului, căsătorie din care ar fi provenit toate existenţele. Nu trebuie Însă să se creadă pentru aceasta ca ei ar fi privit Pământul ca pe principiul esenţei, ci numai ca pe principiul şi originea structurii, ale ordinii şi ale sistemului Universului. Astfel vom da explicaţia acestui punct la locul unde vom interpreta fabula Cerului şi unde ne vom ocupa de origini - cercetare care trebuie să urmeze aceleia a principiilor[1].

Thales Însă considera apa ca fiind principiul tuturor lucrurilor, căci el vedea ca cea mai mare parte din materie este în stare de umoare, mai cu seamă în aceea de umoare apoasă; ca, prin urmare, ea trebuie să fie privită ca adevăratul principiu al tuturor lucrurilor, acela în care sălăşluiesc cel mai adesea puterile sau energiile tuturor existenţelor, dar mai cu seamă elementele naşterilor şi ale compunerilor. El mai ţinea seama de faptul că sămânţa animalelor este umedă; ca grăuntele, seminţele, sâmburii vegetalelor sunt delicate şi moi cât timp au puterea de a germina şi de a-şi păstra fecunditatea; ca şi metalele pot deveni fluide şi curgătoare; că ele pot fi privite ca sucuri întărite ale pământului sau mai curând ca specii de ape minerale; că pământul el însuşi nu este rodnic şi nu-şi dobândeşte rodnicia decât în măsura în care este udat de ploi, fluvii etc.; că pământul şi mâlul par a nu fi decât rămăşiţe de apă; ca aerul este produsul evaporării apei şi pare a nu fi

---

[1] Cercetare însă pe care Bacon nu a mai făcut-o, lăsând neterminată şi nepublicata în timpul vieţii sale lucrarea de faţa.

decât o apă dilatată; că până şi focul nu se poate înteți, hrăni şi întreține decât prin mijlocirea unei umori; că umoarea grasă şi unsuroasă cu care se hrănesc şi oarecum trăiesc flacără şi focul nu este decât un fel de apă coaptă, care a suferit o coacere îndestulătoare. El mai ţinea seama că substanţa apei este răspândită în întregul Univers ca un aliment comun; că Pământul este înconjurat de Ocean; ca o cantitate imensă de apă din care ies izvoarele şi fluviile, asemănătoare cu sângele care curge în venele şi în arterele unui animal, uda suprafaţa şi interiorul Pământului; ca în regiunea superioară se găsesc imense îngrămădiri de ape, care pot fi privite ca tot atâtea rezervoare ce procura apelor interioare şi oceanului cu ce să-şi repare pierderile. El gândea chiar că focurile cereşti, pompând aceste ape şi aceşti vapori, se hrănesc cu ele, dat fiind ca ele nu pot dăinui fără hrana, nici să o scoată din altă parte; ca figura naturală a apei, adică a picăturilor acestui lichid, care este rotundă şi sferică, este asemănătoare cu aceea a Universului. El mai ţinea seama, în fine, că se constată în aer şi în flacără ondulaţii asemănătoare cu acelea ale apei; ca fluidul acesta din urmă este foarte mobil, mişcarea sa nefiind totuşi nici prea înceata, nici prea repede; şi ca în elementul acesta ia naştere un număr nesfârşit de peşti sau de alte animale asemănătoare.

Însă Anaximenes privea aerul ca fiind principiul unic al tuturor lucrurilor, opinie care pare a fi fost întemeiată dacă, în determinarea principiului tuturor lucrurilor, trebuie ţinut seama de masă şi de volum. Căci aerul este acela care ocupa în Univers spaţiile cele mai mari. În adevăr, afară numai dacă nu se presupune vidul separat şi ocupând spaţii mari sau nu se accepta prejudecata oarecum superstiţioasa care face să se

creadă că corpurile şi spaţiile cereşti diferă specific şi esenţial de corpurile şi spaţiile pământeşti, toată această parte a spaţiului cuprinsă între globul pământesc şi marginile cele mai îndepărtate ale Cerului, în care nu se văd nici astre, nici meteori, pare a fi umplută cu o substanţa aeriană. Dar globul pământesc nu este decât un punct în comparaţie cu acest spaţiu imens, iar însăşi partea aceasta a spaţiilor cereşti care este ocupată de stele este extrem de mică în comparaţie cu totul. Căci, în partea acestui spaţiu care este cea mai apropiată de noi, stelele par foarte îndepărtate unele de altele şi ca împrăştiate; şi, cu toate că în regiunea cea mai îndepărtată ele sunt nenumărate, totuşi, dacă se ţine seama de imensitatea spaţiilor pe care stelele le lasă între ele, ele însele vor părea a nu fi decât puncte aproape imperceptibile, aşa încât toate aceste corpuri par a pluti şi a se pierde în acest aer ca într-un vast ocean. Mai exista şi o mare cantitate de aer şi de spirit cuprinsă în apele şi în cavităţile globului pământesc, substanţe cărora apele acestea le datorează fluiditatea şi curgerea; uneori chiar ele dilată, umfla şi înaltă pământul şi apele. Însă pământul nu este numai poros, ci este supus unor cutremure şi zguduiri, semne vădite despre acest aer care se găseşte închis într-însul.

Dacă este adevărat că principiile trebuie să fie de o natură care să ţină mijlocia între extreme - condiţie fără de care ele nu ar putea să producă o diversitate atât de mare între existenţele ale căror elemente sunt - aerul, care este singurul fluid în care se găseşte această condiţie, trebuie deci să fie privit ca adevăratul principiu

al tuturor lucrurilor[1]. În adevăr, aerul este oarecum locul comun al tuturor corpurilor, nu numai fiindcă se găseşte în toate locurile şi umple numaidecât orice spaţiu rămas gol, ci mai cu seamă datorită însuşi faptului că este de o natură mijlocie şi oarecum indiferenta. Căci acest fluid transmite cel mai lesne lumina şi umbrele, precum şi diferitele feluri sau nuanţe de culori; toate aceste lucruri pentru care este ca un vehicul, transmiţând deopotrivă sunetele armonice şi - ceea ce este încă mai uimitor - impresiile cele mai fine şi deosebirile cele mai distincte ale sunetelor articulate, ca şi acelea ale mirosurilor; şi nu numai deosebirile care disting şi caracterizează mirosurile plăcute sau infecte, tari sau slabe, pătrunzătoare sau nepătrunzătoare, ci până şi deosebirile proprii şi specifice ale trandafirului, ale violetei etc., transmiţându-le fără a le amesteca. Mai mult, aerul se potriveşte oarecum fără deosebire şi cu un fel de indiferenţa la transmiterea acestor însuşiri atât de puternice şi de cunoscute sub numele de cald şi de frig, de umiditate şi de uscăciune. De asemenea, în fluidul acesta vaporii apoşi, exalările unsuroase, spiritele saline şi fumurile metalice rămân suspendate şi se mişca în nenumărate direcţii diferite.

Tot prin mijlocirea aerului, emanaţiile regiunii cereşti, corelaţiile armonice şi opoziţiile, forţele atractive şi repulsive acţionează în ascuns şi fără a întâmpina într-însul vreo piedică. Aşa încât aerul este ca un al doilea Haos, în care seminţele tuturor lucrurilor circula în toate direcţiile şi se străduiesc să acţioneze. În fine, dacă trebuie să fie numite principii substanţele în care

---

1 Concepţia lui Anaximenes, filosof grec din şcoala milesiana, care a trăit cam între anii 585 şi 525 î.Hr.

sălăşluieşte o putere generală şi înviorătoare, întrucât mai cu seamă în aer se observă o astfel de putere, acestui fluid trebuie să i se atribuie mai mult decât oricărui altuia funcţia de principiu; concluzie care pare cu atât mai potrivită cu părerea comună, cu cât în folosinţa curentă sunt adesea luate unul în locul altuia aceste trei cuvinte: aer, spirit şi suflet. Şi nu este cu totul lipsit de temei faptul că ele sunt astfel confundate; căci, dacă respiraţia nu se produce în elementele de însufleţire, ca embrionii sau ouăle, cel puţin ea este legată inseparabil de orice însufleţire ceva mai înaintata; până şi peştii, când suprafaţa apei a îngheţat, se înăbuşă numaidecât. Focul se stinge pe loc când nu este înconjurat de un aer care să-l poată înviora; el pare a nu fi decât un fel de aer frecat şi aprins printr-o iritare violenta; dimpotrivă, apa pare a nu fi decât un aer îngheţat. Aerul transpira şi izbucneşte necontenit din sânul pământului şi se pare că substanţa pământească, spre a lua forma acestui fluid, n-are nevoie să treacă prin starea apoasă.

Heraclit, filosof mai pătrunzător, dar mai puţin credibil, considera focul ca fiind principiul tuturor lucrurilor. Căci, după el, ca să descoperim şi să stabilim care sunt adevăratele principii ale lucrurilor, trebuie să cercetăm nu o natură mijlocie, care prin chiar această este variabilă şi supusă distrugerii, ci o natură perfectă şi superioară tuturor celorlalte, care să fie capătul distrugerii şi al schimbării. El constata Însă că în corpurile solide şi de o oarecare consistenţa erau observate cele mai numeroase varietăţi şi prefaceri, căci corpurile de acest fel se pot organiza şi pot să devină un fel de maşini în care o singură deosebire, în legătură cu configuraţia, poate să producă cele mai mari variaţii din

orice alt punct de vedere, aşa cum se vede la animale şi la plante; şi chiar dacă se observa ceva mai atent corpurile solide şi neorganice, se constată de asemenea deosebiri foarte mari. În adevăr, câta deosebire domneşte până şi între părţile animalelor socotite în mod obişnuit ca asemănătoare, cum sunt creierul, cele trei umori şi albul ochiului, oasele, membranele, cartilagiile, nervii, venele, carnea, grăsimea, măduvă, sângele, spermă, spiritele animale, chilul etc., precum şi între părţile vegetalelor, ca rădăcină, scoarţa, tulpină, frunză, floarea, sămânţa! Desigur că fosilele nu sunt organice; cu toate acestea se constată deosebiri mari de la o specie la alta înăuntrul aceluiaşi gen şi de la un individ la altul înăuntrul aceleiaşi specii. Astfel, consistenţa şi soliditatea par a constitui baza cea mai largă a acestei neistovite varietăţi pe care o admirăm în natură, pe când lichidele nu sunt în stare să se organizeze. Căci nu se găseşte în întreaga natură niciun animal şi nicio planta a căror substanţa să fie în întregime fluidă. Natura lichidităţii şi a fluidităţii este deci de neîmpăcat cu această diversitate despre care vorbim şi o excludem cu totul. Totuşi, tocmai aceste lichide se mai pot deosebi unele de altele până la un anumit punct, cum dovedesc însuşirile proprii şi particulare, care servesc spre a deosebi diferitele specii de corpuri fuzibile, de sucuri naturale şi de lichide rezultate din distilări. Însă în aer şi în substanţele aeriforme, limitele acestei varietăţi sunt mai îngustate, aici domnind un fel de uniformitate generală. Căci aici nu se găsesc nici culorile, nici gusturile care folosesc pentru a deosebi unele de altele unele licori, dar se găsesc acelea ale mirosurilor - deosebiri care dispar totuşi lesne şi care nu sunt inerente acestui fluid. Aşa încât, cu cât corpurile se

apropie de natura arzânda, cu atât se observa descrescând deosebirile; iar când în fine s-a ajuns la natura focului, anume a focului curățat şi foarte pur, orice organizare şi orice însuşire specifica dispar, iar atunci natura pare a se reuni într-un singur punct ca în vârful unei piramide şi a fi ajuns la culmea acţiunii, care îi este proprie.

Se mai vede ca Heraclit denumeşte pace inflamarea sau aprinderea, fiindcă ea readuce natura la unitate sau la uniformitate; iar război, naşterea, întrucât ea produce diversitatea. Iar pentru a explica până la un anumit punct legea aceasta în puterea căreia natura se duce şi se întoarce necontenit de la varietate la unitate şi de la unitate la varietate, printr-un fel de flux şi reflux necontenit, el susține ca focul se condensează şi se rarefiază alternativ, în aşa fel totuşi ca rarefacţia aceasta năzuind spre starea de ardere este mersul direct şi progresiv al naturii, pe când condensarea este mersul retrograd şi un fel de privaţiune treptată. El admitea că acest dublu efect se face, în totalitatea materiei, în virtutea unui fel de necesitate şi în perioade sau în intervale de timp determinate. Aşa încât acest mare tot care se desfăşoară înaintea ochilor noştri va fi într-o zi în totalitatea sa, iar în alt timp se va reîntoarce la prima să stare; pe scurt, că este supus unei succesiuni alternative de aprinderi şi de naşteri. Dacă ne putem referi la puţinul pe care istoria ni-l spune cu privire la filosoful acesta şi la opiniile sale, se pare că el credea că natura nu urmează acelaşi mers când năzuieşte spre ardere ca atunci când năzuieşte spre stingere. Căci părerea sa cu privire la gradaţia arderii nu se deosebeşte de părerea comună asupra acestui punct; anume el credea că materia trece gradat de la starea pământească la starea

apoasă, de la aceasta la starea aeriană şi de la starea aeriană la starea aprinsă; Însă el răsturna ordinea aceasta în legătură cu stingerea. Focul, spunea el, stingându-se, devine mai întâi pământ, iar pământul acesta pare a nu fi decât un fel de funinginozitate sau de rămăşiţa de foc; apoi, devine umed, de unde rezultă producerea şi fluiditatea apei, care, prin evaporarea şi dilatarea ei, devine aer. Aşa încât trecerea de la starea aprinsă la starea pământoasa ar fi brusca, nu gradată.

Opinia acelora care nu admiteau decât un singur principiu şi care erau mai puţin dornici să învingă în dispute decât să observe natura aşa cum este ea pare a fi tot atât sau mai întemeiată decât cele precedente. Li se cuvin mai cu seamă laude fiindcă nu i-au atribuit lui Cupidon decât un singur fel de veşmânt, care, aşa cum am spus, este mai curând un fel de val uşor decât o pânza tare şi deasă. Numim veşmântul lui Cupidon o formă oarecare atribuita materiei prime, presupunând în plus ca ea are o oarecare analogie de substanţa cu forma cutărei existenţe de al doilea ordin. Ipotezele acelora care considera aerul, apa sau focul ca primul principiu al tuturor lucrurilor sunt sprijinite pe temeiuri atât de slabe, încât n-ar fi nevoie să fie respinse; Însă, în loc să le discutăm una câte una, ne vom mulţumi să le respingem în bloc.

Astfel, în primul rând, vom observa că aceşti antici par a fi urmat, în cercetarea primelor principii, o metodă prea puţin chibzuita, mulţumindu-se să caute printre corpurile aparenţe şi sensibile pe acela care li se părea că le întrece pe toate celelalte prin însuşirile sale şi de a-l fi privit ca fiind principiul a tot ce există, Însă numai după ideile de perfecţiune pe care şi le făcuseră în privinţa aceasta, nu după observarea şi matura

considerare a realității lucrurilor, presupunând în mod cu totul gratuit ca natura aceasta, pe care ei o credeau atât de perfectă, era singură despre care se putea spune cu temei că era în realitate ceea ce părea a fi; ca toate celelalte nu erau decât însăşi această natură, deşi par a se deosebi de ea. Aşa încât ei păreau a nu fi voit să vorbească decât la figurat sau a se fi lăsat ademeniţi de ideile acestea de perfecţiune pe care le legau de anumite corpuri, impresia cea mai puternică imprimându-şi culoarea pe tot restul.

Totuşi, orice filosof care vrea să cunoască natura aşa cum este ea nu trebuie să aibă atari preferinţe şi nu trebuie să considere ca fiind adevărat principiul tuturor lucrurilor decât ceea ce se potriveşte nu numai corpurilor celor mai voluminoase, celor mai numeroase şi celor mai active, ci şi celor mai mici, celor mai rare şi celor mai inerte. Ceea ce oamenii admiră cel mai mult este ceea ce ei întâlnesc cel mai adesea; Însă natura, care nu se supune unor atari preferinţe, îşi deschide deopotrivă vastul sân tuturor existenţelor. Dacă filosofii despre care vorbim, în loc să primească acest principiu unic potrivit cu ideile de perfecţiune pe care ei le leagă de unele corpuri, o fac independent de un astfel de motiv, atunci metafora lor ajunge să fie încă mai surprinzătoare. Ei cad atunci într-o confuzie şi nu mai lasă nici focului, nici apei, nici aerului real al naturii numele acesta de foc, de aer etc., ci nu mai ştiu cărei substanţe fantastice şi pur ideale, şi leagă de acestea idei foarte deosebite de ideile obişnuite. Mai mult, ei par să cadă în acelaşi impas ca şi aceia care iau o materie abstractă drept prim principiu. Căci, după cum aceştia presupun o materie potenţiala în totalitatea ei, aceia presupun una care este astfel cel puţin în parte. Ei mai

admit o materie îmbrăcată de o formă existenta actual şi înzestrata cu astfel de însuşiri, cel puţin în unele privinţe, şi anume în raport cu însuşi principiul lor, dar numai potenţiala în orice altă privinţa. Iar ei nu câştiga mai mult presupunând existenţa unui principiu de această natură decât alţii care privesc ca atare o materie abstractă. Totuşi, ei înfăţişează intelectului omenesc un obiect ceva mai accesibil, care-i fixează mai mult ideile pe care el crede că se poate odihni şi cu ajutorul căruia crede că a dobândit o noţiune ceva mai întinsa şi mai completă despre acest principiu. Dar, în secolul în care trăiau ei, predicamentele încă nu erau îndeajuns de la modă că principiul acesta al unei materii abstracte să se poată ascunde sub credinţa şi oblăduirea vreunui predicament al substanţei. De asemenea, nimeni dintr-înşii n-a cutezat să-şi închipuie o materie pur fantastică; ei au considerat Însă drept principiu una dintre substanţele care cad sub simţuri, pe scurt, o existenţa reală.

Cât priveşte chipul în care el variază, se modifica şi se distribuie, ei şi-au luat mai multă libertate din punctul acesta de vedere, iar acela pe care l-au presupus este cu totul himeric, fiindcă n-au ştiut să descopere prin ce pofta sau prin ce impuls, prin ce mijloc, prin ce cale, prin ce mers şi prin ce gradaţie un prim principiu degenerează şi revine după aceea la prima să stare. Mai mult, în Univers se observa un număr nesfârşit de lucruri contrarii şi de opoziţii; bunăoară, corpurile sunt dense sau rare, calde sau reci, luminoase sau opace, însufleţite sau neînsufleţite, toate lucruri care, luptând unele împotriva altora, se slăbesc sau se distrug unele pe altele. A voi să faci să rezulte toate aceste contrarii dintr-un singur principiu material ca

dintr-un singur izvor, fără a da nici cea mai slabă idee despre chipul în care o astfel de cauza unica poate să producă toate aceste efecte opuse, este un mers caracteristic tuturor acelor filosofi care, speriaţi de greutatea unei atari cercetări, se hotărăsc să o părăsească. Pentru ca, în realitate, dacă însuşi faptul ar fi îndeajuns de constatat prin mărturia simţurilor, ar trebui negreşit să fie admis aşa cum ar fi, deşi modul şi cauzele sale ar rămâne necunoscute. Şi chiar dacă s-ar putea, numai prin forţa raţionamentului, să se descopere vreun mod care să pară real şi în stare să producă toate aceste rezultate, poate că ar trebui atunci să te ridici deasupra aparenţelor. Ar fi Însă nedrept să ni se ceară să acordăm încrederea noastră unor filosofi care presupun existenţe a căror realitate nu este constatata prin mărturia simţurilor şi care nici măcar nu-şi dau osteneala să ne arate, prin temeiuri îndestulătoare, putința realității lor.

Mai mult, dacă n-ar exista decât un singur principiu al tuturor lucrurilor, ar trebui să i se găsească urme şi indicii în toate corpurile. El ar trebui să joace într-însele rolul principal şi să predomine mai mult sau mai puţin. În fine, nimic contra acestui principiu n-ar trebui să predomine într-însele vreodată. În plus, el ar trebui să fie situat la mijloc, pentru că tot restul să se poată apropia de el şi să se poată răspândi cu uşurința în toate punctele razei sale de acţiune. Însă, în sistemul despre care vorbim, nu se pomeneşte despre toate acestea; căci pământul, căruia i se refuza cinstea şi funcţia de principiu, dobândeşte şi păstrează însuşiri cu totul opuse acelora ale celor trei substanţe, dintre care cutare sau cutare alta este privită ca principiu. Bunăoară, el îşi opune inerţia şi opacitatea mobilității şi naturii

luminoase a focului; densitatea şi soliditatea să, subţirimii şi moliciunii aerului; uscăciunea şi duritatea să, umidităţii şi supleţei apei, fără a mai ţine seama că însuşi pământul, ocupând centrul, îndepărtează de acolo toate celelalte substanţe. Mai mult, dacă n-ar exista decât un singur principiu, el ar trebui să fie de natură a se potrivi în egală măsură şi indiferent cu naşterea şi cu descompunerea; căci, de asemenea, este însuşirea unui principiu ca toate lucrurile se descompun în el, aşa după cum ele rezulta dintr-însul. Însă aceasta este tocmai ceea ce nu se poate spune despre niciunul dintre principiile presupuse, aerul şi focul nefiind nicidecum în stare să procure

O materie pentru naştere, pe când celelalte corpuri se pot descompune în aceste două substanţe. Dimpotrivă, apa, a cărei acţiune este blânda şi domoală, este prin chiar această potrivită pentru naştere, iar celelalte substanţe nu se descompun într-Însă decât anevoie. Aceasta se vede cu uşurinţa când ploile încetează câtva timp. Mai mult, însăşi putrefacţia nu readuce nicidecum substanţele la starea apoasă, vreau să spun că ea nu le reduce nicidecum la apa curată şi crudă. Dar greşeala acestor filosofi consta îndeosebi în aceea că au numit principiu o substanţa coruptibilă şi pieritoare; căci aceasta fac ei atunci când admit un principiu care poate degenera în compuşi şi poate să-şi piardă într-înşii natura proprie şi specifică, aşa cum spune poetul:

Nam quodcumque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius quod fuit ante1;

---

1 Căci orice iese din limitele naturii sale

Observaţie cu atât mai necesară aici cu cât, urmând ordinea firească a expunerii noastre, trebuie să vorbim acum de cea de a treia serie de filosofi care susține pluralitatea principiilor; secta care, la prima vedere, pare a-şi sprijini afirmaţiile pe temeiuri mai solide decât toate celelalte, dar care totuşi nu scapă de prejudecaţi şi de un mai mare număr de presupuneri. Astfel, după ce am examinat presupunerile acestea luate în general, urmează să le discutăm una câte una.

Spusesem că o parte dintre aceste concepţii care admiteau mai multe principii pretindea că numărul lor ar fi infinit. Totuşi, nu vom examina aici această opinie, întrucât consideraţiile asupra infinitului se leagă de fabula Cerului. Dar unii filosofii antici, între alţii Parmenide, presupun existenţa numai a două principii, anume: focul şi pământul sau cerul şi pământul. Căci, după el, Soarele şi stelele ar fi adevărate focuri, adică focuri curate şi limpezi şi foarte diferite de focul nostru, care, fiind prăvălit întâmplător pe Pământ, ca Vulcan, a rămas slab şi şchiop; sistem reînnoit în timpul din urmă de Telesio, învățat remarcabil, care a studiat adânc învățătura peripateticienilor (dacă totuşi aceleia pe care ei o profesau i se cuvenea denumirea aceasta) şi care a ştiut să întoarcă împotriva lor propriile lor argumente, dar care nu avea acelaşi talent ca să întemeieze opinii pozitive, ci se pricepea mai mult să distrugă decât să construiască.

În ce priveşte sistemul propriu-zis al lui Parmenide, ne rămân puține de spus. Totuşi, bazele unei ipoteze foarte asemănătoare au fost puse într-un opuscul scris

---

Înseamnă a muri, încetând a mai fi ce a fost înainte. (Lucreţiu, *Poemul naturii,* I, vv. 670-671)

de Plutarh, *Despre primul frig,* opuscul al cărui fond pare a fi fost scos din vreun alt tratat mai vechi care se mai găsea pe vremea lui, dar care n-a ajuns până la noi. Căci se găseşte aici mai multă adâncime şi putere de a raţiona decât se constată în mod obişnuit în scrierile autorului care a publicat acest sistem. Se pare că Telesio a tras foloase din ideile pe care le-a găsit aici şi că ele l-au îndemnat să apere cu multă ardoare în tratatele sale de fizică ipoteza lui Parmenide.

Opiniile acestei secte se reduc la următoarele: formele, existenţele active şi prin urmare substanţele primare sunt caldul şi frigul. Totuşi aceste două substanţe sunt incorporale. Exista Însă o materie pasivă şi potenţiala, care le procura o masă corporală asupra căreia şi una, şi alta îşi pot exercita acţiunea; materie care este în stare să primească aceste două naturi, dar care, prin ea însăşi, este inertă şi lipsită de orice activitate. Lumina nu ar fi decât ceva care ar rezulta din căldura, dar dintr-o căldură rărită şi slăbită, care, concentrându-se, devine mai puternică şi mai perceptibilă. Datorită raţiunii contrariilor, opacitatea ar fi rezultatul privaţiunii sau slăbirii naturii luminoase - două rezultate pricinuite de frig. Raritatea şi densitatea sunt două feluri de țesături sau de pânze urzite de cald şi de frig, care în cazul acesta sunt cu privire la ele că agenţi şi lucrători. Efectul frigului este de a contracta şi condensa corpurile, pe când acela al căldurii este de a le întinde şi dilata. Efectul ultimei din aceste două țesături este de asemenea de a face corpurile mai mobile şi mai active; acela al celei dintâi este de a le scădea tendinţa spre mişcare şi de a le mări inerţia.

Astfel, prin mijlocirea rarității şi a subțirimii, căldura provoacă şi întreține mişcarea, iar prin mijlocirea

densității, frigul o încetineşte sau o distruge. De unde rezultă că există şi că pot fi presupuse patru naturi corelative şi coesenţiale, care răspund caldului şi frigului, din care ele nu sunt decât derivaţii sau emanaţii, dar care sunt inseparabile de ele. Aceste patru însuşiri sunt, de o parte, căldura, lumina, raritatea şi mobilitatea. Acestor patru însuşiri le corespund, de altă parte, aceste alte patru, care le sunt cu totul opuse: frigul, opacitatea, densitatea şi imobilitatea. Sediul celor patru însuşiri din prima combinare şi a țesăturilor care rezultă din ele sunt astrele de pe Cer, îndeosebi Soarele; acela al combinării celor patru însuşiri opuse este Pământul. Căci Cerul, ca urmare a unei călduri complete şi a unei materii extrem de dilatate, este foarte cald, foarte luminos, foarte subţire şi foarte mobil. Dimpotrivă, Pământul, ca urmare a unui frig extrem, pe care nu-l slăbeşte nimic, şi a unei materii contractate la culme, este foarte rece, foarte opac, foarte dens şi cu totul imobil, având chiar un fel de repulsie şi de groază pentru mişcare. Partea cea mai înălțata a cerurilor îşi păstrează în întregime natura, fără nicio împuţinare, nefiind în stare decât de unele deosebiri în legătură cu gradul său cu mai mult ori mai puțin şi fiind prea mult expusă la asalturile şi la acţiunea violenta a contrariului sau.

La fel este şi cu interiorul Pământului faţa cu natura să respectivă, care aici se găseşte deopotrivă permanentă. În extremități, unde cele două contrarii sunt mai vecine şi mai la îndemâna unul altuia, ele lucrează reciproc şi se lupta permanent. Prin urmare, Cerul, în totalitatea masei şi a substanţei sale, este lipsit de căldură şi de orice natură sau acţiune contrară; căldura care totuşi aici nu este împărțită în mod

uniform, unele parţi fiind mai calde decât altele; căci căldura corpului, ca şi a substanţei însăşi, a fiecărei stele, are multă intensitate, iar aceea care domneşte în spaţiile lăsate de stele între ele are cu mult mai puţina. Căldura aceasta nu mai este nici aceeaşi în toate stelele; unele par a fi mai aprinse decât altele, lumina lor fiind mai vie şi mai sclipitoare, în aşa fel totuşi încât natura contrara, presupusa chiar la cel mai mic grad, este în stare de mai mult şi de mai puţin faţa de natură sa proprie şi specifică, fără a fi de niciun grad din natura contrară. Însă nu trebuie apreciat nici focul ceresc, nici căldura să după focul obişnuit, primul avându-şi toată curățenia şi toată puterea originală, ceea ce nu se poate spune despre ultimul. Căci focul nostru, găsindu-se în afara locului care îi este propriu şi înconjurat cu totul de contrarii, este ca şi când ar tremura. El este într-un fel de sărăcie, având nevoie de un aliment ca să se odihnească şi să se mențină; în fine, este necontenit gata să fugă de regiunea această străină şi să se ridice spre regiunea cerească, pe când în ceruri este în adevăratul său loc; aici el nu este expus acţiunii violente şi asalturilor nici unei substanţe contrare; aici el se găseşte într-o stare permanentă; aici dăinuie şi se păstrează prin el însuşi sau cel puţin prin mijlocirea asemănătorilor săi; aici el îndeplineşte liber şi fără piedica toate felurile de acţiuni care îi aparţin.

La fel, Cerul este luminos în toate părțile sale, Însă nu în toate deopotrivă. În adevăr, printre stelele vizibile şi numărabile, exista unele care nu pot fi văzute decât pe un timp foarte senin, iar Calea Laptelui nu este decât o adunare de stele foarte mici, care nu produc decât o luminozitate, nu o lumină propriu-zisă şi îndestulătoare, ca să le lase să fie văzute toate distinct. Este

neîndoielnic că exista un număr nelimitat de stele invizibile noua şi prin urmare că însuşi corpul Cerului este luminos în toată întinderea sa. Însă această lumină nu este nici atât de vie, nici îndeajuns de puternică, nici îndeajuns de concentrată ca să poată străbate aceste spaţii imense şi să ajungă până la ochii noştri. Se mai concepe că Cerul, luat în totalitate, este alcătuit dintr-o substanţa rară şi subţire; ca nicio condensare sau contractare violenta n-a făcut pe vreuna dintre părţile ei mai densă sau mai compactă decât celelalte, deşi materia sa este mai rară şi mai subţire în unele parţi decât în altele. În fine, mişcarea Cerului este aşa cum trebuie să fie aceea a unui corp foarte mobil, cu alte cuvinte, este o mişcare circulară, adică o mişcare fără capăt şi de aşa fel încât corpul care circulă nu are oarecum alt capăt decât pe el însuşi, pe când orice corp care urmează în mişcarea să o linie dreaptă înaintează spre un capăt ca spre a se odihni. Astfel Cerul, luat în totalitate, se mişca circular şi niciuna dintre părţile lui nu este lipsită de o astfel de mişcare. Totuşi Cerul este apt de unele inegalităţi în ce-i priveşte căldura, lumina şi subţirimea; el mai este apt de unele diferenţe în ce-i priveşte mişcarea - deosebiri cu atât mai simţite şi mai lesne de determinat, de constatat, cu cât mişcarea circulara atrage mai mult atenţia observatorului, se dezvăluie mai mult observaţiei şi poate fi mai lesne supusa calculului.

Mişcarea aceasta circulară poate, în diferite parţi ale Cerului, să se deosebească în ce priveşte viteză sau curba descrisă. În adevăr, ea poate fi sau mai rapidă, sau mai lentă; corpul poate să descrie sau un cerc perfect, sau o curbă care ţine de spirală, ale cărei învârtiri să fie mai mult sau mai puţin îndepărtate unele

de altele; şi, prin urmare, după ce şi-a făcut întreaga învârtire, să nu revină exact la punctul de unde a plecat, căci linia spirala ține în acelaşi timp de cerc şi de linia dreaptă. Însă tocmai aceasta se observa în Cer; anume ca diferitele sale parţi nu se mişca nicidecum cu viteze egale şi nu revin în fiecare zi exact la punctele în care erau în ajun; pe scurt, ele descriu spirale. Bunăoară, stelele rătăcitoare şi cometele au viteze inegale; iar aceste planete se îndepărtează în mod vizibil de ecuator, ducându-se şi revenind de la un tropic la altul. Cu cât aştrii sunt mai ridicaţi şi mai depărtați de noi, cu atât mai repede este mişcarea lor circulara şi de asemenea învârtirile curbei pe care o descriu sunt mai apropiate unele de altele. Căci, cu condiţia de a înfăţişa fără păreri preconcepute toate aceste fenomene şi, lăsându-le aşa cum le da observaţia, se presupune o singură mişcare diurnă naturală şi simplă a corpurilor cereşti, respingând ipoteza, aparent adevărată, dar pur matematica, ce urmăreşte să reducă toate mişcările cereşti la cercuri perfecte; şi de asemenea cu condiţia de a considera ca reale liniile spirale pe care planetele par a le descrie şi ca în loc de a ne lăsa impresionaţi de aparenţa celor două mişcări în sens contrar, anume: aceea de la orient la occident (atribuita primului mobil) şi aceea de la occident la orient (socotita drept mişcarea proprie a planetelor); cu condiţia, spun, de a le reduce la una singură şi de a explica deosebirile observate în legătură cu timpul în reîntoarcerea planetelor la acelaşi punct, presupunând că ele întrec primul mobil sau îl lasă în urmă, şi folosind chiar presupunerea liniilor spirale pentru a da socoteală de diferenţa observată între polii sferei şi aceia ai zodiacului; pe scurt, cu condiţia de a se îngădui aceste presupuneri atât de simple şi de

naturale, se va admite inevitabil ceea ce am susţinut. Bunăoară, se observa că Luna, care dintre toate planetele este cea mai joasă şi cea mai vecină cu noi, are o mişcare mai înceata şi descrie o curbă ale cărei învârtiri sunt mai îndepărtate unele de altele şi ca ea are prin natura ei o anumită afinitate sau analogie cu această porţiune a regiunii cereşti care, din cauza marii depărtări în care este faţa de natura contrara, este într-o stare permanentă.

Însă Telesio a lăsat să dăinuie sau a schimbat vechile limite ale celor două naturi? Admitea el, întreb, ca natura Lunii era cu totul asemănătoare cu aceea a regiunii mai înalte sau credea că acţiunea naturii contrare naturii cereşti trecea dincolo de această planetă? Acesta este un punct asupra căruia filosoful nostru nu s-a exprimat îndeajuns de precis. Însă cea mai mare parte a Pământului, care este adunarea, masa şi oarecum sediul substanţelor de natura opusă, este de asemenea într-o stare permanentă, iar influenţa corpurilor cereşti nu poate pătrunde până acolo. Care este Însă întinderea acestei porţiuni? Aceasta aste o întrebare al cărei răspuns este îndeajuns de inutil; e de ajuns a şti că ea este înzestrata cu aceste patru însuşiri: frigul, opacitatea, densitatea şi repaosul sau imobilitatea; ca ea le are în gradul cel mai înalt, fără ca vreo cauză să le poată micşora.

Acelaşi filosof mai crede că regiunea în care operează toate generările este acea parte a Pământului care se găseşte spre suprafaţa globului, pe care el o considera că pe un fel de scoarţa sau crusta; ca toate aceste existenţe şi în general toţi compuşii pe care-i putem observa şi asupra cărora dispunem de cunoştinţe mai mult sau mai puţin exacte, până şi cele mai grele,

cele mai tari şi acelea care se găsesc la o mare adâncime, cum sunt metalele, pietrele, în fine, chiar marea, sunt alcătuite dintr-un pământ lucrat şi în parte transformat de căldura corpurilor cereşti; pământ care a contractat prin aceasta un anumit grad de căldură, de radiaţie, de subţirime şi de mobilitate şi care este de o natură mijlocie între aceea a Soarelui şi aceea a Pământului. De aici rezulta în mod evident că acest pământ pur despre care vorbeam se găseşte foarte dedesubtul mării, al mineralelor şi al oricărui fel de compuşi care pot fi produşi de o naştere. În fine, ca orice spaţiu cuprins între acest pământ pur şi Luna sau o regiune mai înalta este ocupat de un fel de natura mijlocie, care este produsul acţiunilor şi reacţiunilor Cerului şi ale Pământului, modelate unele de altele. Căci în spaţiul cuprins între părţile cele mai înalte ale Cerului şi părţile cele mai joase ale Pământului se produc cele mai puternice frământări, lupte şi bătălii de tot soiul; aproape la fel cum în imperii frontierele sunt cele mai expuse incursiunilor şi năvălirilor, pe când provinciile de la centru se bucura de o pace adânca. Aşa încât fiecare dintre aceste două naturi contrarii are în permanenţa capacitatea, precum şi dorinţa de a se înmulţi necontenit pe ea însăşi şi de a naşte ceva asemănător cu sine, de a se răspândi în toate direcţiile, de a ocupa masa întreaga şi imensă a măreţiei, de a o combate şi de a o depăşi pe cea opusă, de a o disloca şi de a i se pune în loc; ca ea are pe deasupra capacitatea de a percepe puterile şi acţiunile contrarei sale, percepând de asemenea propriile sale puteri şi acţiuni, percepere care o face în stare să se mişte şi să ocupe locul care i se potriveşte faţa de alta; în fine, ca din această luptă veşnica rezulta toate diferitele specii de existenţe, de acţiuni, de forţe, de însuşiri etc.

Totuşi acest filosof pare să atribuie în unele locuri ale scrierilor sale unele însuşiri sau condiţii materiei pasive, ceea ce totuşi nu o face decât şovăind şi în puţine cuvinte. El spune despre cantitatea acestei materii că nu este niciodată nici mărită, nici scăzută de formele şi de existenţele active, ci ca suma particulelor este totdeauna aceeaşi în Univers; el îi atribuie mişcarea de greutate şi de cădere. În fine, el face chiar unele supoziţii asupra elementelor şi asupra compoziţiei acestei materii. Dar el se explica cu mai multă claritate când spune despre cald şi despre frig, presupunând cantităţile lor ca fiind egale, că lucrează cu mai puţina putere într-o materie rară şi dezvoltata decât într-o materie foarte densă şi foarte compactă, acţiunea aceasta atârnând mai puţin de propria lor măsură decât de aceea a acestei materii. De asemenea, el a încercat să explice cum din lupta aceasta şi din această bătălie a celor două contrarii pot rezulta atâtea naşteri, precum şi minunata rodnicie a naturii; explicaţie pe care el o aplica mai întâi Pământului, care este principiul naturii inferioare, şi arata de ce Pământul n-a fost de mult timp şi nu va fi chiar niciodată absorbit de mare. El susţine ca prima cauză este fiindcă Pământul se găseşte la o depărtare imensă de stelele fixe, şi chiar la o depărtare îndeajuns de mare de Soare. Cea de-a doua cauză pe care o indică în această explicaţie este oblicitatea razelor solare faţa de diferitele parţi ale Pământului. Căci, în cele mai multe regiuni ale globului pământesc, Soarele nu este niciodată la zenit, iar razele sale nu lovesc niciodată perpendicular suprafaţa solului, aşa încât căldura lui nu acţionează niciodată asupra totalităţii globului cu o prea mare putere. Cea de-a treia cauză este oblicitatea mişcării Soarelui în învârtirea să anuala după zodiac, ţinând

seama şi de aceleaşi parţi ale Pământului; de unde rezultă, pentru căldura Soarelui, oricare i-ar fi intensitatea absolută, ca ea nu creşte în mod permanent, ci numai în unele intervale de timp. Cea de-a patra cauză este viteza mişcării diurne a Soarelui, care face o atât de mare învârtire în atât de puţin timp; aşa încât căldura acestui astru nu acționează mult timp asupra acelorași puncte şi nu este în două momente consecutive la acelaşi grad. Cea de-a cincea este materia care se găseşte neîntrerupt între Soare şi Pământ; căci spaţiul pe care-l străbat razele solare nu este nicidecum vid, ci plin de o infinitate de corpuri care rezista acţiunii lor. Întrucât razele sunt nevoite să lupte împotriva acestor corpuri şi să le învingă rezistența, ele suferă o mare slăbire, cu atât mai mare, încât, cu cât înaintează şi slăbesc în aceeaşi măsură, cu atât şi corpurile care le stau în cale le opun mai multă rezistența. - Mai cu seamă când au ajuns la suprafaţa Pământului, unde încearcă nu numai rezistența, ci chiar un fel de respingere.

Cât despre chipul în care se înfăptuieşte această transformare, Iată cam ce idee ne putem face. Între aceste două naturi domneşte un război veşnic şi oarecum înverşunat; ele nu au între ele nicio analogie care să le poată folosi de legătura comună şi, în afară de mişcarea lui Hylaeus 1 , nu exista nicidecum o a treia natură intermediară, prin mijlocirea căreia ele să se poată uni. Prin urmare, fiecare dintre aceste două naturi năzuieşte,

---

1 Personaj din mitologia greacă, unul dintre centauri, monştri cu trupul pe jumătate de om, pe jumătate de cal. Bacon îl menționează ca să arate că ipoteza unei a treia naturi este fabuloasă.

printr-o continuă sforţare, să o distrugă pe cealaltă, să se introducă în toată masa materiei şi să domnească singura într-Însă. Bunăoară, Soarele, cum spune adesea autorul despre care vorbim, năzuieşte să prefacă Pământul în Soare şi, invers, Pământul năzuieşte să prefacă Soarele în Pământ - ceea ce nu opreşte ca totul să meargă după o ordine constantă, în intervale de timp determinate, cu măsurători precise şi potrivite, aşa încât fiecare acţiune este pregătită, începe, continua, creşte, descreşte şi încetează potrivit cu legile cărora le sunt supuse toate existenţele; toate fiind efecte care nu sunt produse de legile rezultând din analogia sau din acordul acestor două naturi, ci printr-un fel de neputinţa a lor, întrucât creşterea sau scăderea oricărei forţe sau acţiuni de felul acesta nu rezultă numai dintr-o cauză în stare să-i mărească sau să-i scadă intensitatea, ci din acţiunea naturii sau forţei opuse, care îi pune piedică şi îi slujeşte ca frâna. Diversitatea, multiplicitatea şi până şi complicaţia oricărei operaţii de felul acesta are în mod necesar drept cauză unul dintre aceste trei lucruri: puterea căldurii, orânduirea materiei şi modul în care căldura aceasta a lucrat mai înainte sau lucrează în prezent asupra acestei materii.

Totuşi aceste trei lucruri sunt unite prin legături foarte strânse şi sunt cauze unele ale altora, în chip reciproc. Căldura, înfăţişata singură, se poate deosebi de ea însăşi prin puterea ei specifică, prin cantitatea ei - adică intensitatea ei şi cantitatea de materie esenţial sau întâmplător caldă -, prin durata ei, prin mediul prin care ea acţionează, în fine, prin modul ei de succesiune. Ea este în stare de mai multe feluri de variaţii relativ cu însăşi succesiunea sa, ca bunăoară apropierea sau depărtarea de corpul cald, creşterea sau scăderea, fie

gradate, fie bruşte, ale acestei călduri, reîntoarcerile sau repetările ei, în intervale de timp mai mult sau mai puţin mari, şi multe altele asemănătoare. Pot fi deosebite călduri de un număr nelimitat de feluri, care se deosebesc unele de altele prin puterea şi prin natura lor, după cum gradul lor de putere este mai mult sau mai puţin inferior aceluia al căldurii Soarelui, care este primul izvor al tuturor căldurilor. Nici nu trebuie să se creadă că toate căldurile se pot întreține reciproc fără deosebire. Însă, când gradele lor se deosebesc apreciabil, ele pot să se slăbească sau să se distrugă reciproc, cum o fac grade de frig foarte diferite; aşa încât, după spusele lui Telesio, căldurile foarte slabe sunt, în legătură cu căldurile foarte puternice, un fel de trădători şi de transfugi care conspira cu frigul. Astfel se vede cum căldura vie care sălăşluieşte în foc şi care pare a-i respinge acţiunea înăbuşă şi ucide oarecum căldura mai slabă, care, aşa spunând, şerpuieşte în apă; şi de asemenea se ştie că o căldură nenaturală, provocată de umori putrede într-un corp omenesc, stinge şi înăbuşă căldura naturală. Că este căldura în stare de mari deosebiri în ce-i priveşte cantitatea este un adevăr prea cunoscut şi prea vădit ca să aibă nevoie de dovezi; se ştie îndeajuns ca unul sau doi cărbuni nu încălzesc cât un număr mai mare. Pot fi apreciate rezultatele creşterii cantității de căldură prin acelea ale înmulţirii şi concentrării razelor solare prin mijlocirea reflectării; căci o singură reflectare dublează numărul acestor raze, iar mai multe reflectări reunite le măresc numărul într-o proporţie în care aceste reflectări se înmulţesc.

De asemenea, trebuie raportate şi legile la efectele cantității primitive şi originale a căldurii rezultând din reunirea sau apropierea corpurilor calde. Aceasta se

poate aprecia şi pe baza aceluiaşi temei, comparând efectele oblicității razelor solare cu acelea ale perpendicularității lor. Căci, cu cât unghiul pe care raza reflectată îl face cu raza incidenta este mai ascuţit şi, prin urmare, cu cât aceste două raze se apropie mai mult una de alta, cu atât căldura pe care o produc este mai puternică şi mai simțita. Însuşi Soarele, când răspunde unor stele de prima şi de a doua mărime şi acelora care arunca cea mai mare strălucire, ca bunăoară Sirius, Regulus sau Spicul Fecioarei, provoacă mari călduri. Dimpotrivă, este sigur că efectele căldurii atârna mult de durata ei, efectele oricărui fel de forţa sau de agent natural fiind, cum se ştie, proporţionale cu durata acţiunii sale; căci mai întâi acţiunea aceasta are nevoie de un anumit timp ca să-şi producă efectul şi este nevoie de mult timp ca să fie mărit în mod simţitor acest efect. Prin urmare, efectul duratei căldurii este de a preface o căldură egală şi uniforma într-o căldură progresivă şi, deci, inegală, aşa cum se văd exemple şi dovezi în căldurile atât de puternice care se fac simțite câtva timp după solstiţiul de vară şi câteva ore după amiaza. Căci, deşi în aceste două timpuri căldura produsă de acţiunea actuală a Soarelui, care atunci este mai puţin ridicat deasupra orizontului, este mai mică, totuşi, întrucât gradele de căldură pe care le produce actual se leagă cu acelea pe care le-a produs anterior, efectul total, care este proporţional cu suma acestor grade, este atunci mai mare din cauza acumulării lor; până şi în regiunile cele mai septentrionale şi cele mai reci, unde razele solare, care sunt foarte oblice chiar în timpul verii, lucrează cu puţina putere, efectul acestei oblicități este compensat uneori de lungă durată a zilelor şi de acţiunea acestui astru. Mediul care transmite

căldura şi care îi este ca un vehicul este de asemenea o cauză care îi poate mări efectele; aceasta o pot face îndeajuns variaţiile de temperatură şi schimbările de vreme care se constată în acelaşi anotimp; bunăoară, uneori domneşte un frig îndeajuns de simţit în timpul verii şi o temperatură îndeajuns de dulce în timpul iernii. La fel, un vânt de la sud şi un timp ploios sau noros au o influenţa foarte simţita asupra viilor, grâului şi altor produse ale pământului, deşi Soarele îşi descrie orbită ca de obicei şi nu se constată nicio schimbare în privinţa aceasta.

Diferitele dispoziţii şi constituţii ale temperaturii, răspunzând la diferite revoluţii ale anotimpurilor şi ale anilor, constituţii care sunt când infecte şi provocatoare de boli, când ajutătoare şi binefăcătoare, derivă din însuşi izvorul pe care l-am arătat, adică din diferitele constituţii ale aerului, care este mediul comun. Aceste dispoziţii atârna ele însele de schimbările şi de alterările temperaturii în timpurile anterioare, temperatura fiecărui an şi a fiecărui anotimp influenţând treptat asupra aceleia a anotimpurilor sau a anilor următori şi cu mult mai mult timp poate decât se crede. Însă, întrucât succesiunea sau poate ordinea în care se succeda diferitele grade de căldură influențează tocmai asupra acestei călduri în mai multe chipuri, influenţa aceasta este cu atât mai mare, iar Soarele nu ar putea fi o cauză atât de puternică şi un izvor atât de rodnic de naşteri de tot felul, dacă însăşi situaţia acestui astru, care este marele motor al totului, nu ar varia în nenumărate chipuri în raport cu Pământul şi cu diferitele sale parţi; căci Soarele descrie o orbită circulară, mişcarea sa este rapidă, mersul său este oblic faţa de ecuator şi se reîntoarce necontenit de la un tropic

la altul - mişcare din care rezultă în mod necesar succesiunea alternativă a prezenţei şi a absenţei sale, a îndepărtării şi a apropierii sale, a oblicității şi perpendicularității razelor sale, a reîntoarcerilor sale mai timpurii sau mai întârziate; aşa încât în niciun timp şi în niciun loc căldura ieşita din Soare nu este uniforma sau nu revine numaidecât la acelaşi grad, afară numai poate sub tropice. Iar aceste mari variaţii în astru născând, ele corespund pe deplin unor variaţii nu mai mici în corpurile născute; la care se pot adăuga varietățile şi variaţiile nenumărate în natură, ca şi în constituţia mediului său a vehiculului.

Dar tot ce am spus asupra efectelor diferitelor grade ale unei călduri de una şi aceeaşi specie se poate aplica efectelor schimbărilor şi diferitelor moduri de succesiune ale căldurilor de specii diferite. Astfel, cu multă dreptate, Aristotel a susţinut că trebuie să fie atribuite generările şi distrugerile compuşilor drumului oblic pe care Soarele îl urmează descriind zodiacul. Trebuie totuşi să se observe că chipul său de a se pronunţa magistral despre tot, de a se da oarecum drept arbitru al naturii, de a face după placul sau deosebiri şi combinări a denaturat aceasta mare idee şi i-a răpit aproape tot meritul. Eroarea să consta în aceea că, în loc să atribuie generarea şi distrugerea (care, ca să spunem în treacăt, nu este niciodată pur privativa, ci grea de o alta generare) inegalității căldurii Soarelui, luată în totalitate, adică îndepărtării sau apropierii acestui astru laolaltă, el a atribuit în special şi distinct generarea apropierii Soarelui, iar distrugerea, îndepărtării sale - explicaţie nu îndeajuns de chibzuita şi prea asemănătoare cu aceea a mulţimii.

Dacă cineva, vrând să atribuie Soarelui toate generările, uimit de o atare explicaţie, ne-ar obiecta că Soarele este privit pe bună dreptate ca un foc şi că efectul propriu al focului este mai curând de a distruge decât de a naşte, i-am răspunde că obiecţia aceasta este uşuratica şi ca ea nu are alt temei decât părerea fantezistă care presupune că efectele Soarelui, acelea ale focului artificial sunt esenţial diferite. Experienţa şi observaţia dovedesc că au nenumărate efecte comune: bunăoară, şi unul, şi altul au proprietatea de a coace fructele, de a păstra în ţările reci plantele delicate ale ţarilor calde, de a face ca ouăle să scoată pui, de a limpezi urinile tulburi (căci punem în aceeaşi clasă căldura razelor solare şi pe aceea a animalelor), de a reînsufleţi şi de a reînvia, oarecum, animalele înţepenite de frig, de a provoca vapori şi exalări etc. Trebuie să fim totuşi de acord ca acţiunea focului nostru nu o imită decât foarte imperfect pe aceea a Soarelui şi că efectele sale nu se apropie de ale acestuia. Căci căldura Soarelui are trei caractere deosebitoare, pe care ar fi anevoie să le atribuim focului artificial. Această căldură este mai blânda şi mai sănătoasă decât aceea a focului comun, prin faptul că este mai slabă, din pricina marii depărtări a acestui astru; folos pe care nu ar fi peste putinţă a-l procura prin mijlocirea artei, mijloacele de a înteţi şi de a întreţine o atare căldura fiind mai curând necunoscute decât anevoie de imaginat. În al doilea rând, căldura acestui astru este transmisă de nenumărate medii care sunt de natura a-i da proprietăţi deosebite, între altele acea putere de naştere şi de înmulţire despre care vorbeam. Iar aceasta ultimă deosebire principală este foarte variabilă şi de o inegalitate oarecum regulată, căci ea creşte, descreşte, începe, încetează totdeauna gradat,

diferitele sale grade nesuccedându-se niciodată unele altora pripit şi oarecum prin salturi. Ar fi anevoie a se grada astfel căldura focului artificial şi a o face să treacă prin medii de felul acesta. Presupunem totuşi ca, cu multă străduința, atenţie şi dibăcie, s-ar putea ajunge la acest îndoit scop. Acestea sunt în esența observaţiile pe care Telesio le-a făcut asupra diferitelor specii şi grade de căldură.

Cât priveşte frigul, care este principalul contrariu, Telesio abia se îndura să amintească despre chipul în care se gradează şi se distribuie, afară numai dacă nu i s-a părut că observaţiile făcute de el asupra dispoziţiei materiei (temă pe care o vom trata în al doilea rând) erau îndestulătoare ca să completeze acest subiect; ceea ce el ar fi trebuit să creadă cu atât mai puţin cu cât el însuşi pretindea că frigul nu ar fi nicidecum numai o simplă privaţiune de căldură, ci un adevărat principiu activ, rival al căldurii şi oarecum concurentul acesteia. Însă tot ce spune el cu privire la dispoziţia materiei nu are alt scop decât de a face să se vadă cum lucrează căldura asupra acestei materii, o prelucrează, o schimbă, o transforma etc., fără a menţiona nicidecum frigul, la care el pare că nici măcar nu se gândeşte. Vom gândi noi pentru el şi vom spune ceea ce ar fi putut să spună asupra acestui subiect, noi care cercetam cu deplina buna-credință, de câta suntem în stare, şi cu un fel de prevenire favorabilă faţa de invenţiile altuia.

Imobilitatea şi situaţia fixă a masei care este sediul principal al frigului răspunde pe deplin mobilității şi instabilității substanţei care este sediul şi subiectul căldurii. Este oarecum nicovala nemişcata de sub ciocan. Căci, dacă cele două principii contrare ar fi fost deopotrivă de variabile şi de lesne a se schimba, ele n-ar

fi produs şi născut decât fiinţe trecătoare şi efemere. Mai mult, densitatea şi soliditatea materiei globului pământesc şi a corpurilor învecinate compensează până la un anumit punct întinderea imensă a regiunii focului ceresc. În adevăr, ceea ce trebuie înfăţişat aici este mult mai puţin mărimea spaţiilor decât cantitatea de materie pe care o conţin. Pe bună dreptate nu se menţionează deloc sau aproape deloc natura frigului, a puterii sale şi a chipului său de a acţiona, dat fiind că nu avem asupra acestui subiect nicio observaţie sau experienţa care să ne poată îndruma cu siguranţa. Căci, dacă de o parte focul artificial, care este ca şi locţiitorul Soarelui şi care vădeşte natura căldurii, este la îndemâna noastră, de alta nu avem nimic cu care să putem înlocui în acelaşi chip frigul Pământului şi să găsim totdeauna la îndemâna, ca să facem observaţii sau experienţe de acest fel. Frigul riguros care transpira din globul pământesc şi din regiunea înconjurătoare vecină în timpul iernii sau în ţările reci aproape în orice timp nu este decât un fel de stare căldicică şi chiar de baie caldă în comparaţie cu acela care este cuprins în sânul Pământului. Aşa încât frigul pe care-l simte omul şi posedarea lui îl pune în privinţa aceasta într-o situaţie asemenea cu aceea în care el ar fi dacă n-ar avea la îndemâna altă căldură decât aceea pe care o provoacă Soarele în timpul verilor celor mai calde sau în zona toridă în orice timp, căldura care, comparată cu aceea a unui cuptor încins, poate fi privită ca un fel de răcoreala; Însă frigul pe care omul îl pune prin mijlocirea artei în locul frigului natural nu merita să ne reţină atenţia.

Astfel ne rămâne să mai examinăm afirmaţiile lui Telesio privind dispoziţia materiei asupra căreia lucrează căldura şi al cărei efect este de a provoca, de a întări, de

a împiedica sau de a modifica acţiunea care îi este proprie. Ea poate influenţa în patru feluri diferite această acţiune şi să aibă patru feluri de efecte. Prima deosebire se scoate din căldura, preexistenta sau nu în corpul în discuţie. Cea de-a doua, din cantitatea mai mult sau mai puţin mare a materiei acestui corp. Cea de-a treia, din gradul de supleţe a acestei materii. Cea de-a patra, din dilatarea sau contractarea corpului asupra căruia ea lucrează.

În ce priveşte prima deosebire, Telesio pretinde că în toate corpurile cunoscute sălăşluieşte o anumită căldura care, deşi nu este perceptibilă la pipăit, nu este mai puţin reală; ca această căldură originală se adaugă la aceea care se produce în acest corp; în fine, ca ea este provocată şi întărâtata de aceasta din urmă, ca să exercite acţiunea care îi este proprie şi ca să acţioneze prin ea însăşi. Această afirmaţie, adăugă el, este dovedită de faptul că nu exista niciun corp, fie metal, fie piatra, apa sau aer, pe care contactul sau apropierea focului sau a unui corp cald să nu-l poată încălzi el însuşi, efect care, după toate aparenţele, nu ar avea loc dacă acest corp nu s-ar pregăti să primească şi să contracteze această căldură nouă şi sensibilă. El pretinde chiar ca mai multul sau mai puţinul în privinţa aceasta, adică uşurinţa mai mare sau mai mică a diferitelor corpuri de a se încălzi, este proporţionala cu măsura acestei călduri preexistente. Bunăoară aerul, adăugă el, este foarte susceptibil în privinţa aceasta, gradul cel mai slab de căldură comunicându-se lesne acestui fluid, chiar acela pe care îl cuprinde substanţa apei şi care nu este perceptibil la pipăit; apa însăşi se încălzeşte mai repede decât piatra, metalul sau sticla. Dacă cutare corp din aceste ultime trei specii pare a se

încălzi mai repede decât apa, aceasta se întâmpla cel mult la suprafaţa, nu în interiorul sau, dat fiind ca comunicarea de la parte la parte este mai anevoioasă în solide decât în fluide. Iată de ce suprafaţa metalelor se încălzeşte mai repede decât aceea a apei, pe când interiorul şi masa lor totala se încălzeşte mai încet.

Cea de-a doua deosebire se scoate din cantitatea de materie cuprinsă sub un volum determinat. Dacă corpul în discuţie este foarte dens, forţele parţiale ale căldurii fiind într-însul mai reunite şi mai concentrate, efectul lor trebuie să fie mărit cu atât mai mult, pe când într-un corp rar, forţele acestea fiind mai împrăştiate, efectul lor trebuie să fie mai mic. Astfel, bunăoară, căldura metalelor în stare incandescenta este mai puternică decât aceea a apei care clocoteşte şi chiar decât aceea a unei flăcări, constatând totuşi că flacăra aceasta, din cauza subţirimii sale, este mai pătrunzătoare. Căci flacăra cărbunilor aprinşi sau a lemnului nu are o activitate foarte mare, afară numai dacă nu este întețita de suflu sau de vânt, care, punând-o în mişcare, o împinge spre corpul asupra căruia ea trebuie să acţioneze şi o pune astfel mai mult în situaţia de a pătrunde într-însul. Mai mult, căldura unor flăcări, ca aceea a alcoolului - mai cu seamă când are un volum mic şi este puţin concentrată - este atât de slabă încât aproape ca mâna ar putea-o suporta.

Cea de-a treia deosebire, care constă în supleţea materiei, se subîmparte în mai multe altele mai mici şi, după Telesio, este susceptibilă de şapte grade diferite. Primul dintre aceste grade este ductibilitatea sau flexibilitatea, sau maleabilitatea, care este starea sau modul unei materii dispuse să cedeze puţin unei acţiuni foarte violente, şi anume a celei care năzuieşte să o

comprime sau să o întindă, dar mai cu seamă a celei de ultimul fel. Moliciunea, adică dispoziţia sau starea unui corp care asculta unei acţiuni cu mult mai puţin puternice sau chiar care cedează celei mai uşoare impulsiuni şi simplei atingeri a mâinii fără a opune o rezistenţa sensibilă. Vâscozitatea sau vârtoşia, care este oarecum un început de fluiditate; căci un corp vâscos, la cea mai uşoara atingere cu un alt corp, începe să curgă sau mai curând să se întindă fără întrerupere; ea îşi pierde lesne dimensiunile şi figura, deşi nu are o scurgere spontană, părţile unui fluid aderând cu mai multă putere unele la altele decât la orice alt corp, pe când cele ale unui corp vâscos adera mai puternic la un corp exterior decât unele la altele. Însăşi fluiditatea sau dispoziţia unui corp care cuprinde o anumită cantitate de spirit ale cărui parţi sunt foarte solide şi nu adera unele la altele, care are puţina consistenţa, nu are nicidecum dimensiuni fixe şi îşi pierde lesne figura.

Un alt grad, în stare de vapori sau în aceea a unei materii uşurate până pe punctul de a fi intangibila şi care este încă mai fluidă, mai mobilă şi mai dispusă să cedeze celei mai mici impulsii decât cele ale clasei precedente, în fine, căreia cea mai uşoara impresie sau impulsie îi da mişcare de ondulaţie şi de trepidaţie. Cel de-al şaselea este starea de exalare grasă, ce poate fi privită ca un fel de vapori care, după ce au suferit o mistuire mai perfectă, au ajuns la o mai mare maturitate şi care, având astfel mai multă analogie, afinitate cu natura focoasă, au o mai mare dispoziţie să se aprindă. Cel de-al şaptelea este acela al aerului însuşi, care, după Telesio, este realmente înzestrat cu o căldură din naştere, îndeajuns de mare şi de activă, aşa cum nu te-ai

putea îndoi dacă ţii seama că până şi în regiunile cele mai reci nu îngheaţă şi nu se coagulează niciodată.

În al doilea rând, adăugă el, ceea ce dovedeşte în mod evident că aerul e cald de la natura este faptul că orice aer închis, separat de masa aerului atmosferic şi lăsat în voia lui dobândeşte cu uşurinţa o oarecare stare căldicică, cum se constată zilnic în lâna şi în alte materii filamentoase. Mai mult, în locurile închise şi cu spaţii mici, aerul care se respira este ca şi înăbuşitor - aşadar rezulta de acolo ca aerul, închis în felul acesta, începe a-şi redobândi natura proprie, pe când aerul exterior şi atmosferic este în permanenţa răcorit de frigul care transpira şi emana din globul pământesc. Adaugaţi la aceasta ca aerul obişnuit, pe care-l respirăm de obicei, fiind schimbat de corpurile cereşti, participa întrucâtva la însuşirile lor. Căci el cuprinde dinainte un mic grad de lumină, aşa cum se văd exemple la animalele care pot să vadă în timpul nopţii şi în locuri întunecoase.

Acestea sunt, după Telesio, diferitele grade de care este în stare dispoziţia materiei. Însă nu este vorba aici decât despre stările ei mijlocii, căci în enumerarea aceasta el nu a cuprins cele două extreme său limite, şi anume: de o parte corpurile tari şi rigide, iar de alta însuşi focul. Dar, pe lângă aceste deosebiri în raport cu gradul, el afirmă că dispoziţia aceasta poate şi ea să varieze uimitor, în raport cu diversitatea parţilor constitutive ale unui compus, diferitele feluri de materie care se găsesc reunite şi combinate în acelaşi corp putând fi raportate la unul singur din gradele enumerate de el sau la mai multe grade diferite, adică unele la anumite grade, iar altele la altele - ceea ce poate varia la infinit acţiunea şi efectele căldurii. Astfel, aceasta a patra deosebire atârna de asemenea în mod necesar de

țesătură şi de situaţia corpului asupra căruia lucrează căldura, corpul acesta putând fi sau închis şi compact, sau de un ţesut mai destins şi expus la aerul liber. Căci în ultimul caz căldura nu lucrează decât gradat, luând oarecum părțile una câte una, separându-le puţin câte puţin unele de altele şi desprinzându-le pe unele de masă; pe când în primul caz ea pătrunde întreaga această masă, lucrează asupra totului, căci atunci ea nu încearcă nicio scădere; Însă căldura preexistenta şi cea nouă reunindu-se, ele conlucrează la producerea efectului, de unde rezultă alterări mai mari, mai lăuntrice, mai adânci şi mai complete, uneori chiar transformări propriu-zise.

Vom intra Însă în mai mari amănunte asupra acestui subiect atunci când ne vom ocupa de modul şi de acţiunea din care rezultă aceste dispoziţii ale materiei. Totuşi Telesio face sforțări zadarnice ca să arate adevăratele deosebiri şi ca să facă distincţii foarte precise între următoarele calități primare: căldura, lumina, subţirimea, mobilitatea şi cei patru opuşi, şi anume: frigul, opacitatea, densitatea şi imobilitatea. În fine, ca să explicăm cum cele din prima clasă se pot întâlni combinate cu acelea din clasa opusă în aceleaşi corpuri. În adevăr, se văd în orice moment corpuri actualmente calde sau foarte dispuse să devină calde, care sunt totuşi dense, imobile şi negre. De asemenea, se văd altele care, fiind subțiri, mobile şi luminoase sau albe, sunt totuşi reci; iar lucrurile se petrec la fel cu celelalte; căci unele dintre aceste corpuri au cutare calitate a uneia dintre aceste două clase, fără să le aibă pe celelalte trei, sau numai două, fără să le aibă pe celelalte două, toate aceste calități dintr-o clasă şi din alta reunindu-se şi continuându-se în nenumărate

chipuri, care nu se acorda nicidecum cu sistemul său şi cu presupunerile sale.

Telesio iese destul de rău din toate aceste dificultăţi şi prea imita purtarea adversarilor săi, care încep totdeauna prin a lansa hotărâri de magiştri înainte de a face observaţii sau experienţe şi care, în explicarea faptelor particulare, după ce au abuzat fie de facultăţile lor intelectuale, fie de lucrurile însele, şi le-au torturat la nesfârşit pe unele şi pe altele, lăudându-se că au depăşit toate dificultăţile, triumfa cu îngâmfare şi exagerează în propria lor direcţie. Totuşi acestui triumf îi urmează descurajarea şi simple dorinţe. Căci, în concluzia să, el pretinde că în realitate se pot deosebi şi determină, în mare şi oarecum în masă, fie diferitele puteri şi măsuri ale căldurii, fie diferitele moduri sau grade de dispoziţie ale materiei, dar că îi este peste putinţă minţii omeneşti să indice, să deosebească şi să determine cu exactitate şi precizie aceste moduri şi aceste grade. Că există totuşi mai mult şi mai puţin în chiar această imposibilitate, diferitele moduri şi grade de dispoziţie de care materia este capabilă fiind mai lesne de deosebit decât diferitele grade de putere şi diferitele măsuri ale căldurii - nefericire cu atât mai mare, adăugă el, cu cât aceste cunoştinţe, dacă ar putea fi dobândite, ar fi unicul mijloc de a întinde atât cât este cu putinţă şi de a urca la cea mai mare înălţime ştiinţa şi puterea omenească.

Iată cum se exprima el însuşi în această chestiune:, Ar fi inutil a cerceta şi a voi să determini specia, cantitatea şi măsura căldurii necesară spre a efectua transformări; specia de materie, modul şi gradul de dispoziţie trebuitoare spre a înfăptui aceste transformări; în fine, felurile de existenţe care pot fi transformate prin aceste mijloace în cutare sau cutare alte feluri, cercetări

de natura aceasta depăşind limitele inteligenţei omeneşti. În adevăr, care muritor poate determina puterile respective ale diferitelor specii de căldură, poate să împartă în vreun fel căldura însăşi în gradele sale, în fine, poate determina cantitatea de materie în care această căldură se găseşte, unde este ea introdusă? Apoi, după ce s-a asigurat de aceste determinări, să potrivească cu exactitate şi precizie cutare cantitate, cutare dispoziţie şi cutare acţiune, materiei la cutare putere şi cutare cantitate determinată a căldurii, sau invers, să potrivească cutare putere şi cutare cantitate determinată a căldurii „etc.

Dea Domnul ca oameni înzestraţi cu un geniu pătrunzător, care dispun de răgaz şi pot să observe natura în deplină linişte, să poată atinge într-o zi acest mare scop! Dacă ne-ar furniza astfel de cunoştinţe, nu numai că am şti totul, dar chiar am putea totul. Cel puţin Telesio, mărturisindu-şi cu nevinovăţie neputinţa în această privinţa şi îndemnându-i pe alţii să întreprindă ceea ce el crede că este peste puterile sale, este în această de mai multă buna-credinţă decât adversarii săi, care, în toate cazurile când artă pe care au făurit-o ei înşişi este neputincioasă ca să-i ducă la scop, nu scapă să declare, după înseşi principiile acestei pretinse arte, ca lucrul este cu totul imposibil, aşa încât arta nu risca niciodată să-şi piardă procesul, dat fiind că este ea însăşi judecător şi parte.

Ne mai rămâne să vorbim despre cel de-al treilea punct de vedere, adică despre modul de acţiune. Părerea lui Telesio asupra acestui punct se reduce la trei susţineri: (această primă observaţie am mai făcut-o noi înşine) el nu admite în natura niciun fel de simbolizări, corespondenţe, armonii sau corelaţii armonice,

asemănătoare cu acelea pe care le presupun peripateticienii şi în virtutea cărora unele corpuri, acţionând oarecum în armonie, se ajută reciproc şi concura la aceleaşi efecte. Prin urmare, orice naştere şi deci orice efect în corpuri are drept cauză nu o alianţa sau un acord de felul acesta, ci o victorie, o predominare a unuia dintre cele două principii sau agenţi contrari asupra celuilalt.

Afirmaţia aceasta nu este nicidecum nouă, căci însuşi Aristotel, în cercetarea sa asupra lui Empedocle, remarca tocmai presupunerea aceasta. Empedocle, spune el, după ce a susţinut că discordia (războiul sau inamiciţia) şi concordia (amiciţia sau pacea) sunt cele două principii şi cele două cauze eficiente ale tuturor lucrurilor, ajungând apoi să explice chipul cum lucrează aceste două cauze, nu vorbeşte decât despre discordie şi pare a-i fi uitat cu totul contrariul[1]. Cea de-a doua afirmare este ca, în virtutea acţiunii sale proprii, căldura directă, apropiată şi nemijlocită, tinde să prefacă în umoare orice fel de materie, aşa încât nu trebuie să fie legată nici uscăciunea de căldură, nici umiditatea de frig. A subţia şi a umezi nu sunt în fond decât unul şi acelaşi lucru. Ceea ce este mai subţiat este şi ceea ce este mai umed, căci aici se înţelege prin substanţa sau materie umedă orice materie care cedează celei mai mici apăsări, care se divide lesne şi se restabileşte cu aceeaşi uşurinţa, în fine, care nu are dimensiuni sau figuri fixe şi statornice. Toate acestea sunt condiţii care se găsesc mai curând reunite în flacără decât în aer, pe care peripateticienii îl privesc totuşi ca pe substanţa cea mai

1 Aristotel, *Metafizica,* A (II), 4, 985 a sq. Şi *Despre generare şi distrugere,* II, 6, 333 a sq.

umedă. Ca, deci, acţiunea proprie a căldurii este de a atrage umiditatea (umoarea), de a se hrăni cu ea, de a o dilata, de a o răspândi, de a o introduce în corpuri, de a o naşte, pe când cea a frigului tinde totdeauna la uscăciune, la îngroşare, la întărire şi la solidificare.

În această parte a expunerii sale, Telesio pretinde că Aristotel, legând uscăciunea de căldură, a fost un observator nu îndeajuns de exact şi un sistematic incoerent, căruia el a voit să-i ordone să treacă la experienţa şi chiar să-l supună părerilor sale fanteziste. Dacă, spune el, căldura usucă uneori corpurile, aceasta se întâmpla numai accidental. Căci într-un corp omogen şi alcătuit din parţi, dintre care unele sunt foarte groase, iar altele foarte fine, căldura, atrăgându-le pe acestea la suprafaţa, subţiindu-le încă mai mult şi făcând prin aceasta exalarea lor mai lesnicioasa, provoacă în felul acesta exalarea. Părţile groase apropiindu-se, iar apoi strângându-se, totul devine astfel mai uscat, mai dens şi mai compact. Totuşi, când căldura aceasta este ceva mai puternică, părţile groase se subţiază de asemenea şi devin fluide, cum se constată la cărămizi. Căci mai întâi o căldură de o putere slabă ajunge ca să prefacă în cărămida pământul gras, Însă o căldură mai puternică preface în sticla materia însăşi a cărămizii.

Aceste prime doua dogme pot fi numite negative, la drept vorbind nefiind decât respingerile celor două erori; Însă cea de-a treia este afirmativa şi pozitivă; dar ea nu este numai pozitivă, ci, mai mult, stabileşte o deosebire justă în legătură cu modul de acţiune. Modul acesta, spune el, se subîmparte în alte două: el poate fi sau o aruncare, sau o convertire. Unul sau altul din aceste două moduri este transformat în act, după cum căldură are mai multă sau mai puţina putere, iar materia are

cutare sau cutare dispoziţie. Însă pot fi stabilite asupra acestui punct două reguli sau principii. Când caldul şi frigul sunt în cantitate mare şi, formând oarecum două armate complete, se luptă între ele, una dintre cele două, anume cea mai puternică, o alungă pe cealaltă din locul său; căci toate corpurile, aidoma unor armate, se resping şi se dislocă reciproc; Însă, când aceste două contrarii sunt în cantitate mică, rezultatul luptei este o convertire sau o transformare, iar atunci corpurile sunt mai dispuse să piară sau să-şi schimbe locul.

Un exemplu izbitor despre aceasta se vede în regiunea cea mai înalta a atmosferei. Deşi ea este mai apropiată de regiunea cerească, sediul propriu şi natural al căldurii, totuşi ea este mai rece decât aceea care este apropiată de suprafaţa Pământului; căci în partea atmosferei cea mai puţin îndepărtată de regiunea care este sediul propriu şi natural al caldului, acesta, retrăgându-se oarecum în jurul său şi concentrându-se, respinge toată sau aproape toată masa frigului care s-a putut ridica până acolo şi în acelaşi timp îl alungă. În plus, s-ar putea ca în interiorul Pământului şi la o mare adâncime să domnească o căldură mai puternică decât la suprafaţa; căci se poate presupune că în regiunea învecinata cu aceea a primului frig, acesta, înteţit şi însufleţit de acţiunea contrarului sau, îl alungă, îl respinge cu multă putere, fuge de el, se retrage la el însuşi, se concentrează şi dobândeşte în felul acesta mai multă intensitate. Cealaltă cauza este ca într-un loc descoperit căldura prilejuieşte o dare afară, pe când într-un loc închis ea produce o transformare. Aceasta se poate aprecia prin ceea ce se petrece în acţiunile care pot fi făcute cu ajutorul vaselor închise, în care materia subţiată şi popular numită spirit, neputându-se exala şi

fiind oarecum încarcerata, prilejuieşte fermentaţii şi alterări intime şi adânci; acelaşi efect are loc într-un corp foarte compact, pentru ca, părţile sale fiind strânse, el îşi foloseşte oarecum lui însuşi drept vas.

Aşa arata sistemul lui Telesio şi poate că şi acela al lui Parmenide; sistem totuşi în care filosoful modern, a cărui minte fusese corupta de prejudecăţile peripateticienilor, a pus ceva de la el, adăugându-i presupunerea mişcării lui Hylaeus, de extindere şi de contractare. Ipoteza aceasta n-ar fi lipsită cu totul de verosimilitate dacă, scoţând din Univers omul şi artele mecanice, care, cum s-ar spune, chinuieşte materia, s-ar înfăţişa după aceea sistemul lumii aşa cum ar putea fi în urma acestei sustrageri. Teoria lui Telesio este un fel de filosofie de cioban, care pare a privi Universul după placul sau şi că pentru a trece timpul. Căci el face observaţii îndeajuns de chibzuite asupra ansamblului şi ordinii Universului. Dar nu este acelaşi lucru cu ceea ce el spune asupra principiilor; el cade chiar într-o eroare grosolană în legătură cu acest ansamblu. După presupunerea să, sistemul lumii pare a fi etern, iar el nu vorbeşte nicidecum despre Haos, nici despre nenumăratele variaţii care au putut şi chiar au trebuit să aibă loc în marele tot. Orice filosofie, fie aceea a lui Telesio, fie aceea a peripateticienilor sau oricare alta care, plăsmuind un sistem al lumii, îl clădeşte, îl apleacă, îl propteşte în aşa fel încât să nu pară deloc că iese din Haos, nu este decât o filosofie superficială, care prea se resimte de slăbiciunea naturală a minţii omeneşti. Căci oricine nu judeca decât după mărturia simţurilor trebuie în mod firesc să admită că materia este veşnica; dar că ordinea pe care o constatăm în Univers nu este veşnică.

Aceasta era şi părerea înţelepţilor Antichităţii celei mai îndepărtate, inclusiv a lui Democrit, acela dintre filosofii greci a cărui înţelepciune s-a apropiat cel mai mult de aceea a primelor timpuri. Găsim aceeaşi părere consemnată în Sfintele Scripturi, cu deosebirea totuşi ca textul sfânt zice că materia îşi trage existenţa de la fiinţa supremă, pe când aceşti filosofi pretind că ea exista prin ea însăşi. Căci asupra acestui punct exista trei adevăruri esenţiale despre care textul menţionat ne învaţă: materia a fost creată şi scoasă din neant; sistemul său ordinea Universului purcede din Cuvântul divin (este deci fals că materia s-a scos pe ea însăşi din Haos şi că s-a orânduit în ordinea pe care o admirăm); ordinea aceasta (cel puţin înainte de călcarea datoriei primului om) era cea mai bună cu putinţă, adică cea mai bună de care materia (presupusa aşa cum fusese creată) era în stare prin ea însăşi. Dar filosofii despre care vorbim nu s-au putut ridica la niciunul dintre aceste adevăruri; căci, neputând susţine ideea unei creaţii, nici să creadă că lumea a putut fi scoasă din neant, pretind că, după un număr nesfârşit de combinări dezordonate, care erau tot atâtea încercări, materia s-a rânduit în fine în această frumoasă ordine. Ei se împiedica foarte puţin de optimism, ei care gândesc ca însăşi lumea (sau materia înfăţişată în legătură cu ansamblul său şi cu aşezarea parţilor sale) se naşte, moare şi renaşte printr-o succesiune alternativă, fără sfârşit şi fără limită; pe scurt, că niciuna dintre formele acestea nu este statornica. Astfel, credinţa trebuie să fie singurul nostru îndreptar în această chestiune, iar adevărul trebuie căutat în cărţile sortite a o întări.

Însă, odată creată, ar fi putut materia, în intervalul unui număr nesfârşit de secole, să se distribuie astfel ea

însăşi şi, în puterea numai a forţei pe care supremul autor al tuturor lucrurilor i-o imprimase creând-o, să se rânduiască în cea mai bună ordine cu putință, cum a făcut-o într-o clipă prin acţiunea puternică a Cuvântului divin? Aceasta este o chestiune pe care poate că n-ar trebui să ne apucăm să o dezlegăm; actul care face într-un moment ceea ce, după mersul obişnuit al naturii, ar cere un mare număr de secole nefiind mai puţin propriu atotputerniciei decât acela al creării existenţelor, iar unul nefiind mai puţin minunat decât altul. Însă se pare că natură divină a voit să se manifeste şi să strălucească prin aceasta îndoita izvorâre a atotputerniciei sale: lucrând cu o putere infinită asupra fiinţei şi nefiinţei, adică scoţând existenţa din neant; lucrând asupra mişcării şi timpului, adică grăbind înaintarea existenţei şi mersul naturii, care în mod obişnuit este atât de înceata în operaţiile sale. Dar trebuie să lăsăm aceste observaţii fabulei Cerului, unde ne vom ocupa mai pe larg de acest subiect, pe care aici ne mulţumim să-l atingem în treacăt1.

Aşa încât continuăm a examina sistemul lui Telesio. Dea Domnul ca toţi filosofii să cadă unanim de acord de a nu mai susține ca existenţele reale ar fi alcătuite din lucruri fantastice; în fine, de a nu mai voi să susțină lucruri vădit contradictorii! Dar un principiu abstract nu este nicidecum

O existenţa reală, şi, mai mult, o existenţa pieritoare nu poate fi un principiu. Aşa încât mintea omenească, dacă ține să fie de acord cu ea însăşi, este silita de o cerinţa neînfrânta să recurgă la ipoteza atomilor, care sunt adevăratele existenţe materiale, având o formă,

1 Ceea ce, cum s-a arătat aici, Bacon nu face.

dimensiune, un loc etc. Şi având pe deasupra şi antitipia[1] forţelor, a tendinţelor, a mişcărilor. Pe când corpurile naturale pier, atomul este imuabil şi etern. În adevăr, într-un volum mare fiind supuse unei infinităţi de descompuneri care variază ele însele la infinit, este cu totul necesar ca ceea ce a rămas imuabil şi este ca un fel de centru fix să fie ceva potenţial şi infinit mic. Însă lucrul despre care vorbim nu este numai potenţial, căci primul potenţial nu poate fi asemănător cu alţi potenţiali, de ordinul al doilea, al treilea sau de orice alte ordine, care sunt cutare lucru actual şi cutare altul cu putinţă său potenţial. - Care adică, fiind mobile, pot deveni cu totul diferite de ceea ce sunt actualmente şi care altminteri sunt compuse; dar trebuie să fie cu totul abstract, dat fiind că exclude orice specie de actualitate şi cuprinde în sine orice specie de potenţialitate.

Rămâne deci de presupus că lucrul în discuţie este infinit mic, afară numai dacă se pretinde că nu ar exista nicidecum în realitate principii; ca diferitele corpuri ar fi reciproc principii unele pentru altele; că legea şi ordinea prefacerilor şi variaţiilor lor ar fi constante, imuabile şi eterne; că esenţa însăşi ar fi variabilă şi trecătoare - ceea ce s-ar cuveni a declara formal şi afirmativ decât a te expune, ţinând morţiş să stabileşti un principiu veşnic, să cazi într-o eroare mult mai rea, adică în aceea de a lua drept aşa ceva un principiu pur fantastic. Căci cel puţin prima dintre aceste două păreri poate duce la un rezultat fix, şi anume la următorul: ca în această presupunere corpurile de diferite specii schimbându-se unele în altele, treptat, schimbările acestea se învârt oarecum în cerc; pe când prima ipoteză, ca urmare a

---

[1] Adică impenetrabilitatea.

căreia sunt privite ca existenţe reale simple noţiuni şi concepte, care, drept vorbind, nu sunt pentru mintea omenească decât auxiliare şi ca un fel de proptele, este fără ieşire şi nu duce absolut la nimic.

Vom arăta totuşi în cele ce urmează ca tocmai presupunerea pe care o facem aici nu poate fi susţinuta şi ca lucrurile nu pot sta astfel. Dar, când Telesio pune în conflict unul cu altul cele două principii sau cei doi agenţi contrari, lupta presupusa de el atunci între ele este ciudată şi cu totul inegală, fie în ce priveşte trupele, fie în ce priveşte felul de a se război. Cât priveşte primul dintre aceste două puncte, el susține că nu exista decât un singur Pământ şi că globul nostru ar fi unic în felul său, pe când armata cerească ar fi nenumărata. Pământul nu ar fi chiar decât un punct în Univers, pe când spaţiile şi regiunile cereşti ar fi imense. Însă, spre a înlătura această dificultate, nu este de ajuns să observi că Pământul şi corpurile de aceeaşi natură sunt alcătuite dintr-o materie foarte densă şi foarte compactă; ca, dimpotrivă, Cerul şi corpurile cereşti sunt dintr-o substanţa extrem de rară şi de fină. Căci, deşi exista neîndoielnic o foarte mare deosebire în privinţa aceasta între corpurile din primul fel şi cele din ultimul, totuşi ea nu ar putea fi încă îndeajuns de mare ca să facă egale aceste două armate, nici chiar ca să stabilească între ele un fel de proporţie. Ipoteza acestui filosof nu poate fi susţinuta decât în măsura în care el atribuie acestor două principii sau agenţi de primul ordin, dacă nu volume egale, cel puţin cantităţi egale de materii; altminteri, ordinea Universului n-ar putea fi durabilă, nici sistemul general n-ar putea să aibă vreo consistenţa. Căci orice filosof care, fiind de acord cu Telesio asupra tuturor celorlalte puncte, va atribui cum

face el o cantitate de materie infinit mai mare unuia dintre principiile sale decât opusului sau, se va încurca în dificultăți necontenit renăscânde şi nu va putea ieşi niciodată dintr-însele.

Plutarh, în micul dialog pe care l-a compus *Despre chipul care se vede în Luna,* a observat foarte chibzuit în privinţa aceasta că nu este nicidecum verosimil ca natura, în repartizarea materiei, să fi atribuit numai globului pământesc toată substanţa compactă, mai cu seamă dacă se are în vedere această imensă mulţime de aştri care se învârt pe cer. Gilbert, ademenit de această idee, s-a lăsat atât de mult în voia ei, încât nu s-a temut să susțină că exista nenumărate globuri solide şi opace, ca Pământul şi Luna; globuri presărate în spaţiile cereşti printre globurile luminoase. În afară de aceasta, peripateticienii, după ce au susţinut că corpurile cereşti sunt veşnice prin ele însele şi ca corpurile sublunare nu sunt decât prin succesiune şi prin reînnoire, au crezut că nu pot face această afirmaţie decât atribuind tuturor elementelor cantități de materie şi oarecum parţi aproape egale. Iar aceasta era ceea ce voiau ei să spună când pretindeau că fiecare element are în acelaşi timp de zece ori mai mult volum şi mai puţina densitate decât elementul interior pe care-l înfăşoară; presupunere fantezistă şi care poate fi privită ca un vis de fizician.

Totuşi, scopul acestor observaţii nu este de a face să se înțeleagă că noi respingem în întregime acest sistem, ci numai de a arăta ca anumite parţi ale sale nu pot sta laolaltă; ca în unele privinţe este incoerent şi că a presupune gratuit, cum face Telesio, ca Pământul ar fi unicul principiu contrariu Cerului, înseamnă a cădea în inconsecvenţa şi în absurditate. Dar ipoteza aceasta va părea încă mai de nesusţinut dacă, după ce am arătat

obiecţiile la care el se expune presupunând o atât de mare deosebire între Cer şi Pământ în ce priveşte cantitatea de materie, se ține seama şi de deosebirea uimitoare pe care a pus-o natura între unul şi altul în ce priveşte intensitatea puterilor şi sfera de activitate. Căci lupta între cele două principii opuse s-ar termina curând dacă, în timp ce săgeţile uneia dintre armate ar merge îndeajuns de departe spre a-l lovi pe duşman, acelea ale celeilalte ar cădea între amândouă. Însă nimeni nu se îndoieşte că acţiunea Soarelui ajunge până la Pământ şi, dimpotrivă, nimeni n-ar îndrăzni să asigure că aceea a Pământului s-ar întinde până la acest astru. În adevăr, dintre toate însuşirile pe care le naşte natura, lumina şi umbra sunt acelea care se duc la cele mai mari depărtări şi a căror sfera de activitate are cea mai mare întindere, căci extremitatea umbrei globului nostru cade dincolo de Soare, pe când lumina Soarelui ar trece dincolo de globul pământesc dacă ar fi transparent. Însă caldul şi frigul despre care vorbim nu merg niciodată la atât de mari depărtări ca lumina şi umbră; de unde rezultă că, dacă însăşi umbra Pământului nu se întinde până la o depărtare egală cu aceea la care este Soarele de această planetă, cu atât mai puţin frigul care se degaja din globul nostru va ajunge până la acest astru. Prin urmare, dacă presupunerea aceasta este întemeiată, dacă, spun, este adevărat ca Soarele şi caldul, lucrând asupra unor corpuri intermediare, acţiunea principiului contrar nu poate merge atât de departe, să li se opună şi să o slăbească pe a lor, este cu totul necesar ca Soarele şi caldul, câştigând treptat şi întinzându-se gradat până la Pământ şi până la regiunea vecină, să năvălească mai întâi în spaţiul care îl învecinează, apoi în regiunile mai îndepărtate, în fine, în tot; de unde ar rezulta acest vast

incendiu sau aprindere generală a Universului care, după Heraclit, va trebui să se producă într-o zi. Pe deasupra, dacă se presupune, după exemplul lui Telesio, ca cele două principii, al caldului şi al frigului, au puterea de a-şi comunica propria natură, de a se înmulţi şi de a preface tot restul în propria lor substanţa, eşti nevoit, ca să nu te contrazici cu tine însuţi, să presupui de asemenea ca fiecare dintre aceste două principii lucrează astfel asupra analogilor săi, tot atât şi mai mult decât asupra opuşilor săi, aşa încât de mult timp ar fi trebuit ca Cerul să se fi aprins şi toate stelele reunite să se fi confundat unele cu altele.

Dar, ca să strângem încă mai de aproape sistemul lui Telesio, vom arăta patru obiecţii sau argumente care ar putea să-l dărâme fără putință de scăpare; căci una singură dintre ele fiind de ajuns ca să-l răstoarne, ce s-ar întâmpla dacă ele s-ar reuni?

1) Exista în natură mult mai multe acţiuni şi efecte, chiar foarte puternice şi generale, care nu pot fi raportate în niciun fel la cald şi la frig.

2) De asemenea, exista naturi, calități sau moduri ale căror consecinţe şi efecte sunt doar caldul şi frigul. Însă, dacă naturile acestea pot să producă unul sau altul din cele două efecte, aceasta se face nu înteţind căldura preexistenta în corpurile în discuţie sau prin apropierea unui corp cald mai dinainte, ci producând pe loc o căldură propriu-zisă şi originală. Astfel, supoziţia lui Telesio este de două ori defectuoasa, iar cele două principii pe care le presupune el sunt lipsite deopotrivă de cele două condiţii cerute, întrucât exista lucruri pe care ele nu le produc nicidecum şi exista altele care le produc pe ele însele.

3) Trebuie să se constate în legătură cu efectele pe care le produc caldul şi frigul, efecte care în realitate sunt în număr mare şi multiple, că nu le produc decât în calitate de cauze eficiente şi de organe, nu în calitate de cauze lăuntrice propriu-zise.

4) Aceasta combinaţie şi corelaţie a celor patru calităţi primare şi a celor patru opuse este dezminţita de observaţie şi de experienţa.

Astfel ne vom ocupa în amănunt de aceste puncte diferite. Poate că vreunul dintre cititorii noştri va crede că, respingând sistemul lui Telesio, ne dăm o osteneală cu atât mai inutilă cu cât nu prea este răspândit. Însă un motiv de acest fel n-ar putea să ne răcească, iar indiferenţa publica pentru o părere nu va fi niciodată pentru noi un motiv îndeajuns de puternic ca să ne împiedice de a o supune cercetării, când se va admite ca ea să fie cercetată. Avem despre acest filosof o idee foarte înalta. Suntem încredinţaţi că iubea sincer adevărul şi că a adus adevărate servicii filosofiei corectând unele păreri; îl privim chiar ca pe primul dintre moderni care a meritat titlul de filosof. Altminteri, atacându-l, nu pe Telesio însuşi avem pică, ci numai pe restauratorul filosofiei lui Parmenide, căruia i se cuvin laudele noastre. Dar motivul principal care ne-a determinat să intrăm în atâtea amănunte asupra acestui sistem este acela că, respingându-l, folosim mai multe argumente care vor putea folosi deopotrivă să respingem alte ipoteze, pe care le vom cerceta în cele ce urmează, ceea ce ne va cruţa de multe repeţiţii inutile. Căci exista multe erori care, deşi în ele însele diferite, atât de mult ţin unele de altele şi sunt atât de întreţesute unele cu altele, încât se poate, cu ajutorul unei singure

respingeri, să le dărâmi pe toate deodată şi oarecum să le seceri pe toate cu o singură lovitură.

Să vedem acum care sunt în natura însuşirile active şi acţiunile care nu pot fi reduse la cald şi la frig prin nicio analogie reală sau corelaţie adevărată, chiar dacă abuzezi de puterile intelectuale. Să stabilim mai întâi drept principiu însuşi acest dat al lui Telesio: „Cantitatea totală a materiei Universului este veşnic aceeaşi şi nu este în stare nici de creştere, nici de scădere. „Însă, despre condiţia aceasta, prin care materia se conservă şi se menţine pe ea însăşi, el abia se îndura să vorbească, privind-o că pur pasivă şi presupunând că ea se referă mai curând la cantitate decât la formă şi la acţiune, ca şi când ar fi inutil a o atribui caldului sau frigului, care, după el, nu sunt izvoarele decât ale formelor active şi ale forţelor. Materia, după acelaşi filosof, nu este lipsită de orice însuşire fără excepţie, ci numai de orice însuşire activa, de orice putere propriu-zisă. Această afirmaţie este una din cele mai mari rătăciri ale minţii omeneşti şi ea ar părea chiar cu totul ciudata dacă consimțământul unanim şi prejudecată comună pe care ea se sprijină nu ar anula orice uimire asupra acestui punct. În adevăr, ce greşeala mai mare decât aceea de a numi pasiva puterea imprimată materiei, în virtutea căreia ea se păzeşte întratât pe ea însăşi de orice distrugere, încât izbirea simultană a întregii materii a Universului, mai puţin o singură moleculă, reunita într-o singură masă, şi a tuturor agenţilor celor mai puternici deopotrivă reuniţi ar fi insuficientă ca să nimicească această particulă, oricât de mică ar putea fi ea închipuita, şi de a o împiedica să ocupe un anumit spaţiu, să aibă anumite dimensiuni, să reziste în chip de neînvins oricărei pătrunderi şi să rămână veşnic de nepătruns şi, invers,

să exercite ea însăşi vreo acţiune şi să producă vreun efect. Cum este posibil să se refuze a se denumi o asemenea forţa, cea mai irezistibilă din câte cunoaştem şi atât de imposibil de depăşit încât eşti ispitit să o priveşti ca pe un fel de destin, de fatalitate şi de necesitate? Însă condiţia aceasta a materiei Telesio nici măcar nu a încercat să o pună în legătură cu caldul şi cu frigul; încercare care s-ar fi dovedit cu atât mai inutilă, cu cât nu exista nici incendiu, nici înţepenire sau îngheţare care să poată adăuga totalităţii materiei sau scoate dintr-Însă o singură părticica. Dar aceasta se poate spune deopotrivă despre materia din care este alcătuit Soarele şi despre aceea care se găseşte în centrul Pământului. Însă eroarea lui Telesio consta îndeosebi în aceea că, după ce a simţit bine ca cantitatea materiei din Univers este totdeauna aceeaşi, el închide ochii ca şi intenţionat asupra atributului în virtutea căruia ea se conserva în felul acesta; şi, cufundat în cele mai adânci întunecimi ale peripatetismului, nu priveşte acest atribut decât ca pe un accesoriu.

Acesta este totuşi lucrul esenţial şi cel mai vrednic de denumirea de principiu. Puterea aceasta este cea care face ca fiecare părticică de materie să ocupe în mod necesar un loc oarecare în Univers şi opreşte ca oricare alta să-l ocupe în acelaşi timp; ca ea este prin ea însăşi de o soliditate infinită şi oarecum de diamant. Pe scurt, din acest izvor ies orice decret, orice hotărâre irevocabilă pronunţata de o autoritate inviolabilă asupra posibilului şi imposibilului. Scolasticii obişnuiţi, ocupându-se de acest subiect, ies din încurcătură cu ajutorul câtorva cuvinte şi, după ce au stabilit drept principiu ca două corpuri nu pot fi în acelaşi timp în acelaşi loc, cred că au spus totul. Cât despre virtutea de care vorbeam, ei nu se

pot hotărî să o privească cu ochii deschişi şi să o disece oarecum până la viu, neputând înţelege că punctul acesta, odată bine lămurit, ar servi apoi a lămuri nenumărate alte puncte şi ar răspândi lumina cea mai vie asupra tuturor ştiinţelor. Oricum, virtutea aceasta nu poate fi explicată prin cele două principii ale lui Telesio şi deci nu poate fi pusă în legătură cu ele.

Să trecem acum la celălalt atribut, care este opus celui precedent şi îi este oarecum pereche; adică la acela în virtutea căruia toate părţile materiei tind să rămână legate între ele. Căci, după cum orice materie refuza să fie nimicita, ea rezista şi discontinuităţii sale, şi separării sale absolute de toate celelalte corpuri. Este Însă legea aceasta a naturii atât de generală, atât de puternică şi atât de inviolabila, cât este aceea despre care am vorbit? Iată ce ni se pare îndoielnic. Căci Telesio, ca şi Democrit, presupune vidul acumulat şi fără margini, aşa încât, cum spun ei, corpurile, luate unul câte unul, consimt uneori separarea lor absolută de orice fel de materie; ceea ce totuşi ele nu fac decât cu multă greutate şi numai în cazurile în care se găsesc silite de vreo acţiune foarte puternică, ce le stăpâneşte şi oarecum le constrânge. Aceasta este o afirmaţie pe care Telesio se sileşte să o întemeieze pe unele experienţe şi observaţii, îndeosebi pe acelea care sunt invocate în mod obişnuit spre a respinge ipoteza vidului, alegându-le şi întinzându-le, în aşa fel încât pare a fi îndreptăţit să conchidă de aici ca corpurile, când o putere slabă tinde să le despartă, rămân vecine; dar că, atunci când sunt supuse la o acţiune mai puternică şi oarecum chinuite, supuse torturii, accepta puţin vid. Aceasta, spune el, se constată la clepsidrele în care este folosită apa în loc de nisip; căci, atunci când gaură prin care trebuie să se

scurgă apa este extrem de mică, ea nu curge decât dacă se lasă să intre aer în partea superioară; pe când, dacă gaura este mare, apa, curgând în cantitate mare, îşi ia cursul, vidul care se poate forma deasupra nemaiîmpiedicând aceasta. Acelaşi lucru se observa la foale; căci, dacă, după ce au fost apropiaţi unul de altul cei doi pereţi şi s-a închis orificiul tubului în aşa fel încât aerul să nu mai poată intra, încerci să îndepărtezi unul de altul cei doi pereţi, dacă pielea este subţire şi slabă, se rupe; ceea ce nu se întâmpla dacă pielea este groasă şi puternică. Însă experienţele acestea n-au fost încă făcute cu destulă exactitate; ele nu completează nicidecum obiectul cercetării în discuţie şi nu sunt nicidecum hotărâtoare. Astfel, deşi Telesio se făleşte că urmează natura îndeajuns de aproape ca să se pună în situaţia de a face adevărate descoperiri şi de a observa mai distinct ceea ce alţii n-au văzut decât foarte confuz, rezultatele sale sunt nesatisfăcătoare. El nu a ştiut să înlăture toate dificultăţile, iar în cercetarea aceasta se opreşte la jumătatea drumului, cum o face aproape totdeauna el, după pilda peripateticienilor, pe care lumina experienţei pare a-i orbi ca pe bufniţe; nu fiindcă ar avea vederea prea slabă, ci fie din cauza unui fel de cataracta de pe ochii lor, ca rezultat al ideilor lor preconcepute, fie pentru că nu au destulă răbdare şi tărie ca să analizeze complet subiectul lor şi să nu părăsească cercetarea decât după ce au stabilit toate punctele îndoielnice şi au risipit toate obscurităţile.

Oricum, chestiunea de care ne ocupăm acum, aceea anume de a şti până la ce punct vidul se poate produce sau cât se pot apropia sau îndepărta unele de altele părticelele cele mai fine ale materiei şi care este, asupra acestui punct, legea fixă şi invariabila a naturii, această

chestiune fiind una dintre cele mai importante şi dintre cele mai dificile propuse în fizică, cred că trebuie să o amân pentru lucrarea în care voi trata, ca magistru, despre vid. Căci, în cercetarea aceasta asupra sistemului lui Telesio, nu interesează dacă natura are în adevăr groaza de orice fel de vid sau - folosind însuşi limbajul lui Telesio, care se laudă că se exprima asupra acestui subiect cu mai multă exactitate şi precizie decât oricine altul - dacă corpurile tind în mod firesc să rămână în contact unele cu altele şi să preîntâmpine o totală discontinuitate; căci nu ne temem să declarăm formal ca groaza de vid sau tendinţa la contactul reciproc nu atârna nicidecum nici de cald, nici de frig. Telesio însuşi nu a atribuit acestor două cauze şi, dacă nu te sprijini decât pe experienţa şi pe observaţii, este evident că ea nu depinde de acestea. Căci orice porţiune de materie care se pune în mişcare atrage oarecum pe urmele ei o alta porţiune de materie (care vine să umple vidul lăsat în urma ei de o alta), fie ca prima sau ultima este caldă său rece, umedă sau uscată, tare său moale, prietenă sau duşmana; în aşa fel încât un corp cald va atrage după el un corp foarte rece mai curând decât va accepta separarea lui absolută de orice fel de materie şi completă lui izolare. Această putere de coeziune, această tendinţa a parţilor materiei de a rămâne legate unele de altele este mai puternică decât antipatia caldului şi a frigului şi este atât de predominanta încât diferitele forme şi însuşiri specifice nu-i pot împiedica efectul. Astfel, puterea aceasta de coeziune nu atârna numai de principiile caldului şi frigului. Urmează cele două forţe care, după toate aparenţele, l-au determinat pe Telesio, ca şi pe Parmenide, să confere oarecum caldului şi frigului sceptrul. Însă, înainte de a fi discutat şi verificat

drepturile lor, adică puterea aceasta în virtutea căreia corpurile se deschid, se răresc, se dilată şi se întind, în aşa fel încât să ocupe un spaţiu mai mare şi să-şi mărească volumul, sau, dimpotrivă, cealaltă putere cu totul opusă, în virtutea căreia ele se condensează, se contracta şi se strâng, în aşa fel încât să ocupe un spaţiu mai mic şi să-şi micşoreze volumul.

Odată acest lucru stabilit, Telesio ar fi trebuit să arate cum şi până la ce punct acea îndoita putere şi cele două mişcări care îi sunt efectele pot să rezulte din cald şi din frig; în fine, până la ce punct acele două puteri pot acţiona şi acele două mişcări pot avea loc independent de aceste două cauze. Filosoful acesta a avut dreptate să asigure anticipat că raritatea şi densitatea sunt efectele proprii şi directe ale caldului şi ale frigului, care sunt realmente cele două cauze principale ale dilatării şi contractării corpurilor.

Însă, dacă sunt cele două cauze principale ale acestor schimbări de volum, ele nu sunt totuşi singurele, iar afirmaţia aceasta prea vagă şi prea generală nu este adevărată decât în măsura în care i se adaugă unele distincţii şi limitări. Căci exista nenumărate corpuri care, în anumite cazuri, dilatându-se sau contractându-se lesne şi oarecum de bunăvoie, îşi schimba forma constitutiva, modul esenţial său specific, iar atunci nu-şi redobândesc volumul natural, dar care, în alte cazuri, dilatându-se şi concentrându-se, îşi păstrează forma primitivă şi volumul propriu. Dar mişcarea progresivă prin care corpurile acestea îşi schimba volumul atârna aproape exclusiv de cald şi de frig. Însă nu este la fel cu mişcarea retrogradă prin care ele îşi redobândesc primul volum; apa, bunăoară, supusa acţiunii căldurii şi puterii ei expansive, se dilată şi se preface în aer. La fel e cu

uleiul şi cu alte substanţe grase, pe care căldura le preface de asemenea în exalări şi în flacără. Dar, când această transformare este completă, nici substanţele apoase nu se silesc să revină la prima lor stare. Trebuie spus acelaşi lucru şi despre aer, care, fiind supus acţiunii căldurii, se dilată şi ocupa un spaţiu mai mare.

Însă dacă, în mersul despre care vorbim şi prin care substanţele acestea îşi schimba volumul, ele nu fac oarecum decât jumătatea drumului, ele se restabilesc de îndată ce căldura încetează şi îşi redobândesc volumul propriu, în aşa fel totuşi ca atât caldul, cât şi frigul influenţează întrucâtva asupra mişcării retrograde prin care ele revin la starea lor naturală şi îşi redobândesc volumul primitiv, pe când corpurile destinse şi trase nu prin acţiunea căldurii, ci prin aceea a unei forţe mecanice, se restabilesc şi îşi redobândesc volumul natural cu o extremă promptitudine, de îndată ce puterea aceasta încetează să mai lucreze, fără că frigul sau scăderea căldurii să aibă vreo parte în această restabilire. Aceasta se constată când, după ce s-a evacuat prin sugere o parte din aerul cuprins într-un ou de sticlă, gură a fost retrasă; sau, după ce a fost ridicat unul dintre pereţii unor foale, li s-a dat drumul. Căci în prima experienţa aerul intra în ou, iar în cea de-a doua peretele recade de la sine peste celălalt. Însă efectele acestea ale proprietății pe care o demonstrez sunt cu mult mai sensibile în corpurile solide şi grosolane decât în aer şi în orice alt fluid. Bunăoară, dacă întinzi cu putere o bucată de stofa sau o funie, amândouă se strâng şi se restabilesc printr-un fel de salt înapoi de îndată ce puterea care le-a întins sau le-a tras încetează să mai acţioneze. La fel este cu comprimarea, aerul puternic comprimat şi condensat într-o cavitate ieşind cu

putere de îndată ce găseşte o deschidere. În acelaşi fel, toate mişcările mecanice popular numite violente, bunăoară aceea pe care un corp tare lovind un alt corp tare i-o imprima şi aceea a corpurilor lansate în aer sau în apă, nu trebuie să fie atribuite decât sforțării pe care corpul lovit, comprimat sau lansat o face spre a se libera de comprimare.

Nu se vede totuşi în toate aceste efecte nicio urmă, nicio rămăşiță de cald sau de frig, influența lor fiind aici cu totul nulă. Ar fi de prisos să răspundem, după principiile sistemului lui Telesio, că poate natura a atribuit şi a apropiat cutare porţiune de cald sau de frig cutărei cantități de materie care ocupa cutare spaţiu sau, ceea ce este acelaşi lucru, având cutare densitate, distribuire care poate fi efectul unei anume analogii şi că, presupunerea aceasta odată admisă, deşi în dilatarea unui corp nu este nicio adăugire de cald sau de frig, totuşi, întrucât în noul spaţiu pe care-l ocupa acest corp nu este mai multă sau mai puţina materie decât ar trebui faţa de caldul sau frigul care se găseşte aici, efectul este acelaşi ca şi dacă s-ar fi adăugat sau înlăturat o cantitate proporţionala din unul sau altul dintre aceste două principii. Dar un asemenea răspuns, oricât ar fi de iscusit, se aseamănă prea mult cu acelea pe care le dau filosofii, foarte dornici totdeauna a nu fi scurți şi a-şi susține opiniile mai mult decât a cunoaşte natura şi realitatea lucrurilor. Căci dacă, după ce au fost comprimate ori întinse trăgând de ele, corpurile elastice sunt încălzite, apoi sunt răcite într-o proporţie cu mult mai mare decât aceea care le este proprie; dacă, bunăoară, după ce s-a întins trăgând cu putere o bucată de stofa, o supunem acţiunii focului, aceasta nu va împiedica nicidecum că elasticitatea lui să-şi producă

efectul obişnuit şi ca ea să se restabilească, redobândindu-şi primul volum. De unde rezultă evident că nici caldul, nici frigul nu contribuie în mod sensibil la proprietatea în virtutea căreia cutare specie de corp are cutare densitate; şi totuşi luarea în seama a însăşi acestei proprietăți este principiul fundamental al ipotezei pe care o examinăm.

Urmează alte două proprietăți generale şi cunoscute tuturor, care nu pot fi nici ele reduse la principiul caldului şi al frigului, adică acelea în virtutea cărora corpurile tind spre cele mai mari mase ale înruditelor lor; proprietăți despre care cei mai mulți filosofi n-au avut decât o idee falsă sau superficială. Bunăoară, scolasticii, împărțind toate mişcările în două specii, anume în mişcări naturale şi în mişcări violente, susțin ca corpurile grele se îndreaptă în mod natural de sus în jos, iar corpurile uşoare de jos în sus şi, după această deosebire superficială, ei se laudă că au explicat totul. Dar, în fond, ce sunt toate aceste expresii: *natura, arta, violența,* decât simple prescurtări verbale şi fleacuri? Nu era de ajuns a spune că este naturală mişcarea de care vorbim? Mai trebuia să se determine felul de pofta sau de afecțiune care i-ar fi adevărata cauză? Căci exista un număr nesfârşit de alte mişcări care atârna de forțe sau de tendințe foarte diferite, şi tocmai aceste diferențe ar fi trebuit să le observe. În plus, s-ar putea constata în legătură cu aceasta că mişcările pe care ei le numesc violente ar trebui mai curând să fie calificate ca naturale decât aceea căreia îi dau denumirea aceasta, presupunând totuşi ca ea se potriveşte mai bine aceleia care, având mai multă putere, are şi relații mai directe şi mai strânse cu configurația Universului. Căci mişcarea de urcare şi de coborâre despre care este vorba aici nu

este nicidecum predominantă şi universală; ea nu se face simţita decât în unele regiuni şi cedează multor altor mişcări. Atunci când ei pretind că corpurile grele merg de sus în jos, iar corpurile uşoare, de jos în sus, e aproape ca şi cum ar zice că corpurile grele sunt grele, iar corpurile uşoare sunt uşoare; căci predicatul propoziţiei lor se găseşte cuprins în subiectul ei dacă se da acestui din urmă termen adevărata lui semnificaţie. Totuşi, dacă prin această denumire de corpuri grele ei înţeleg corpuri dense, iar prin aceea de corpuri uşoare, corpuri rare, ei fac într-adevăr câțiva paşi mai mulţi spre scop, dar atunci ei se opresc la un simplu mod concomitent, în loc să caute o cauză propriu-zisă. Cât despre acei care, ca să dea socoteală de mişcarea corpurilor grele şi de aceea a corpurilor uşoare, pretind că primele tind spre centrul Pământului, iar ultimele spre regiunea cerească sau, ceea ce este acelaşi lucru, spre circumferinţa, ei spun ceva mai pozitiv şi arata cel puţin o cauză oarecare, dar nu pe cea adevărată, şi se arătă cu totul lipsiţi de scop. Căci un loc nu este nicidecum o existenţa reală care poate să aibă o putere determinată şi să exercite o acţiune. Un corp nu poate fi pus în mişcare şi modificat într-un chip oarecare decât de un alt corp, iar orice corp care tinde să ocupe locul convenabil tinde a se situa în cutare loc absolut şi în cutare situaţie în raport cu cutare alt corp, a cărui acţiune îl pune în mişcare şi cu care el formează apoi o nouă combinaţie.

(restul lipseşte)

FRANCIS BACON CA FILOSOF

de Alexandru Posescu

Dacă este adevărat - şi nu încape îndoiala - ca gândirea filosofică modernă îşi face începutul, în secolul al XVII-lea, cu problema metodei, nu este mai puţin adevărat ca aria problematicii filosofice la cei doi mari gânditori, englezul Francis Bacon şi francezul René Descartes, care prin opera lor au determinat acest început, este cu mult mai cuprinzătoare, ca să nu spunem - ceea ce nu ar fi o exagerare - atotcuprinzătoare. Cu veleităţi nemăsurate şi cu o încredere fermă, specifica acestei perioade de pionierat, atât unul, cât şi celălalt s-au angajat, la vremea lor, nici mai mult nici mai puţin decât odată cu regulile unei noi metode de cunoaştere ştiinţifica, să construiască din temelii cu ajutorul ei întregul său aproape întregul edificiu al filosofiei şi al ştiinţei viitorului. La primul, opera destinată să consemneze aceste epocale rezultate era intitulata *Instauraţio magna* - adică „Marea întemeiere „; la cel de-al doilea, *Principia philosophiae* - adică „Principiile filosofiei „, în care erau cuprinse şi ştiinţele, se înţelege ale viitorului. - Ambele redactate în limba latină, de uz curent în lumea savantă a vremii, ca să poată beneficia de mesajul lor oamenii de pretutindeni şi de totdeauna.

În cazul special al gânditorului englez, este indiscutabil ca problema metodei a constituit principală şi constantă să preocupare, susţinuta de ardoarea lui neistovita de a da cunoaşterii omeneşti un nou conţinut şi o nouă întrebuinţare, spre binele omenirii secolelor viitoare. Iar contribuţia pe care el a adus-o în rezolvarea

ei ar fi constituit, în ochii săi proprii, ca şi în cei ai multora dintre comentatorii săi, meritul sau cel mai de seamă. Cu toate acestea, el nu a voit şi nici nu i-ar fi fost posibil, dacă ar fi încercat, să-şi epuizeze eforturile exclusiv în direcţia rezolvării amintitei probleme. Iar aceasta fiindcă problemele gândirii filosofice, într-o măsură incomparabil mai mare decât cele ale cercetării ştiinţifice - care pot fi rezolvate independent unele de altele - îşi văd reciproc condiţionate dezlegările. Niciodată o atare problema nu poate primi un răspuns cât de cât satisfăcător fără soluţionarea în prealabil a multor altora, mai generale sau mai speciale.

Iată de ce în filosofie, propriu vorbind, nici nu există probleme mai limitate sau mai cuprinzătoare unele decât altele, toate fiind în egală măsură angajate în legături reciproce indisolubile.

În situaţia de care e vorba s-a găsit şi filosoful nostru. Deşi gândirea sa a fost de timpuriu şi pentru tot restul activităţii sale creatoare angajată în căutarea regulilor unei noi metode de descoperire a adevărului în ştiinţa şi în filosofie, ea s-a văzut obligată să rezolve sau cel puţin să presupună că fiind rezolvate o seamă de alte probleme filosofice, ca bunăoară aceea privind primele principii şi cauzele prime ale existenţei sau aceea privind fundamentul logic al noii sale metode inductive. Cu alte cuvinte, poate că filosoful nostru, în zelul sau de a face binele omenirii cât mai prompt, s-ar fi limitat bucuros să pună la îndemâna contemporanilor, dar mai cu seamă a urmaşilor săi, un nou instrument de descoperire a adevărului despre natură. Acesta ar fi urmat să rezide în scoaterea unor anumite concluzii sigure din observări multiple şi variate ale lucrurilor, prin generalizarea lor sistematică. Numai că, mai întâi, trebuia să se răspundă

la întrebarea: despre ce fel de concluzii va fi vorba? De aici problema nu numai a regulilor de urmat, ci şi aceea a naturii şi a structurii cunoaşterii filosofice şi ştiinţifice, problema în rezolvarea căreia Bacon s-a angajat din plin. În al doilea rând, trebuia să se răspundă la întrebarea: ce îndreptăţeşte existenţa unor atare adevăruri? De aici problema modalităţii de alcătuire a universului fizic, în primul rând, şi a universului uman, în al doilea rând, probleme în rezolvarea cărora el s-a angajat nu mai puţin din plin.

Aşa încât, rămânând centrala, problema metodei îşi asociază indisolubil în gândirea filosofică baconiana atât pe aceea a structurii Universului, cât şi pe aceea a condiţiilor cunoaşterii ştiinţifice şi filosofice, precum şi pe aceea a fiinţei umane, individuale şi sociale. În cele ce urmează se va începe ţinându-se seama mai întâi de ordinea cronologică în care au apărut ele în activitatea creatoare a filosofului; după care se va trece la prezentarea lor în ordine logică - succesiuni care, cum se va vedea, nu coincid în totul.

Omul şi opera filosofică

Greu ar putea fi vorba în cazul lui Bacon despre etapele, mai puţine sau mai multe, prin care ar fi trecut gândirea sa filosofica în formarea ei, etape care i-ar explica, măcar în parte, apariţia şi constituirea definitiva - aşa cum se întâmpla îndeobşte în cazul altor gânditori care, de-a lungul vieţii, au suferit o evoluţie intelectuală cât de cât sesizabilă.

În amănuntele vieţii sale personale, atât cât sunt cunoscute, nu poate fi vorba despre o atare evoluţie. Dimpotrivă, cel puţin după unele dintre acestea, care

sunt cunoscute neîndoielnic întrucât, cum se va vedea mai departe, au rămas sub formă de documente scrise, el ar fi conceput principalele sale idei filosofice de timpuriu, nemairămânându-i, pentru tot restul vieţii, altceva de făcut decât de a le da o exprimare cât mai izbutită - de a le repeta, spun unii - fără a le mai modifica sensibil conţinutul.

În care caz biografia sa nu ar mai putea servi decât pentru a-l cunoaşte ca om şi pentru a-i cunoaşte opera, nu pentru a-i înţelege formarea ideilor filosofice, apărute oarecum printr-un fel de generaţie spontană - cunoaştere care, e drept, ca în cazul oricărei mari personalităţi şi a oricărei opere care a făcut epoca, nu poate fi lipsită de interes. Este temeiul pentru care ea va fi schiţata în cele ce urmează. Cât despre explicarea modului cum au putut lua naştere cutezătoarele idei baconiene de înnoire a filosofiei şi a ştiinţei sau de întemeiere a lor, cum pretindea Bacon el însuşi, ea poate fi găsită cu mai multă îndreptăţire în condiţiile istorice în care au apărut.

Francis Bacon s-a născut la Londra, la 22 (8) ianuarie 1561, ca al doilea fiu al lui Nicholas Bacon, pe atunci şi încă pentru multă vreme, până la sfârşitul vieţii sale, Lord Keeper, adică Păstrător al Marelui Sigiliu său ministru de justiţie, sub domnia reginei Elisabeta. În contrast cu firea ponderată a tatălui său, care era decis, din temperament şi din principiu, să-şi menţină totdeauna pasul pe căile de mijloc, fiul, deşi de o sănătate şubreda - sau poate tocmai pentru aceasta, cum ar spune unii psihologi - avea să fie un veşnic agitat, gata a se angaja - spiritual, bineînţeles - în cele mai temerare proiecte, ca să nu le ducă niciodată sau mai niciodată până la capăt.

Primele cunoştinţe, care se dobândesc în mod obişnuit în şcoala, i-au fost transmise, se înţelege, cu multă grijă, direct de mama sa, născută Anne Cook, o fervent protestantă, deosebit de cultivata, folosind cu uşurinţa limbile clasice, latină şi greacă, ca şi surorile ei, dintre care una era soţia lordului Burleigh, conducătorul politicii engleze din acea vreme. Bacon însuşi a fost om de o temeinică cultura - ceea ce în ţara să şi în acele timpuri nu era nicidecum o raritate. „Existau pe atunci (adică în epoca elisabetană - n.n., *Al. P.)* până şi în cele mai mici oraşe din provincie oameni de înalta cultura... Istoricii literari se mirau odinioară de cunoştinţele lui Shakespeare, actor de condiţie modestă. Dar erau cunoştinţe pe care le poseda pe vremea aceea marele public, în special cel din Londra. Dacă se răsfoiesc cărţile care au aparţinut unor bărbaţi sau femei de pe acele timpuri, se văd marginile acoperite de note scrise în limba latină, tot atât de remarcabile prin seriozitatea formei, cât şi prin vigoarea gândirii... „1. Dacă nu şi alte împrejurări, aceasta animată ambianţa intelectuală explica, cel puţin până la un punct, efervescenţa de idei filosofice care a putut să se producă, la un moment dat, în spiritul unuia dintre oamenii acelor vremuri. Căci, într-un pustiu cultural, cum se găseau pe atunci destule în alte parţi ale lumii, ce scânteie de gând filosofic s-ar fi putut produce şi ce flacăra ar fi putut ea să aprindă?

Abia la doisprezece ani, în aprilie 1573, micul Francis a văzut şi a simţit pe propria sa piele pentru prima oară cum arată o şcoala - la o vârsta la care copiii

---

1 André Maurois, *Istoria Angliei*, Editura Politică, Bucureşti, 1970, vol. I, p. 353.

noştri s-au săturat de ea. Iar aceasta era Colegiul Trinității, care ținea de Universitatea din Cambridge. Ce va fi învățat el acolo? A făcut probabil studii clasice, de greaca şi de latină, precum şi, din aşa-numitele arte liberale, studii de logică, de metafizică şi de morală. Textele de baza după care se făceau pe atunci aceste studii erau scoase din Aristotel, ca şi cum, timp de aproape două mii de ani, ştiinţa şi filosofia nu ar mai fi înregistrat niciun progres.

Bacon a părăsit colegiul din Cambridge după patru ani, înainte de a-şi fi încheiat studiile. Se susține - dar dovezile, cum s-a relevat, nu sunt suficiente pe temeiul unei afirmaţii, făcută de primul sau biograf, care e drept că în timpul vieții filosofului i-a fost secretar, este vorba de William Rawley - că ar fi părăsit celebra pe atunci şcoala de ştiințe de la Cambridge, nemulţumit de modul cum erau predate acolo materiile de învățământ, ceea ce altminteri nu ar fi nicidecum de mirare. Tinerii elevi au îndeobşte spiritul critic faţa de magiştrii lor deosebit de dezvoltat, iar încărunțiții lor magiştri sunt îndeobşte doctorali şi pedanţi. Oricum, nemulţumirea cu un mod de predare a materiilor de învățământ nu înseamnă şi nemulţumirea de conţinutul lor teoretic, aşa încât nu se poate susține, pe temeiul acestui amănunt, chiar dacă este adevărat, că încă de pe atunci Bacon şi-ar fi făcut o idee cât de cât clară despre înapoierea ştiinţei timpului sau şi cu atât mai puțin despre nevoia unei reforme radicale a acesteia. Pentru aceasta trebuia să mai treacă timp, ca spiritul său să se maturizeze, iar experienţa lui să se îmbogățească.

Prilejul i l-au oferit, în 1576 sau poate la începutul anului următor, alţi trei ani, de astă data de călătorie, la Paris mai întâi, la Poitiers apoi, ca însoţitor al

ambasadorului englez de pe atunci în Franţa. Între şaisprezece şi nouăsprezece ani, când în viaţa lui s-a întâmplat aceasta, mintea oricărui adolescent este deosebit de impresionabila şi de receptivă, mai cu seamă la ceea ce se prezintă ca nou. Iar brusca strămutare în altă ţara, cu alţi oameni având alte mentalităţi şi alte moravuri, constituie nu numai un bogat izvor de noi observări, dar şi impulsul decisiv de a se dezbăra de multe prejudecaţi şi de a-şi forma spiritul de independenţa, îndeosebi faţa de tot ce apare ca tradiţie învechita. Iată de ce, mai curând aici decât acasă la el, preocupat cum nu se putea să nu fie de viaţa spirituală a unei lumi noi, în vârtejul trepidant al căreia a fost prins sub cele mai variate forme ale ei - religioasă, politica, culturală, mondena - a fost posibil ca el să simtă primele scânteieri ale ideilor sale înnoitoare în ştiinţa şi în filosofie. Cât despre focul mistuitor provocat de ele, care avea să-l cuprindă, acesta avea să-l stăpânească pentru tot restul vieţii sale, dată fiind firea să ambiţioasa şi întreprinzătoare, mai cu seamă în materie de proiecte puse la cale cu mintea.

În februarie sau aprilie 1578, murind pe neaşteptate tatăl sau, fu nevoit să se întoarcă la Londra. Iar situaţia materială precară în care a rămas din cauza faptului că întreaga avere părintească revenea prin moştenire legală fratelui său mai mare l-a determinat pe el şi pe ai săi să se gândească la o profesiune de pe urma căreia se poate trăi. Alegerea a căzut pe aceea de avocat. Aşa se face că, în 1580, el a intrat la Academia de jurisprudenţa Gray's Inn. Dar studiile de drept de acolo nu au fost pe gustul sau, cum nu fuseseră nici acelea de filosofie şi de arte liberale de la Cambridge. El dădu semne că ar fi preocupat mai curând de cunoaşterea directă a

oamenilor şi a vieţii lor individuale şi sociale. Oricum, ecoul unor atare preocupări se vădeşte în prima sa carte, publicată în 1597, sub titlul de *Essays,* care cuprindea, într-o primă ediţie, zece schiţe de observaţii şi reflecţii în materie.

Cât priveşte ideea sa despre nevoia unei radicale reforme a ştiinţei şi a filosofiei vremii, idee care avea să se instaleze, ceva mai târziu, definitiv în centrul preocupărilor sale intelectuale, deocamdată el a putut primi un puternic impuls în direcţia ei cu prilejul unui eveniment fortuit, la care desigur că a luat şi el parte cu ceva. În 1583, sosea la Oxford, iar apoi şi la Londra, un tânăr călugăr dominican, pe nume Giordano Bruno, fugar din Italia, patria sa, unde se compromisese mai cu seamă prin atitudinea sa antiaristotelică, considerată pe atunci că eretică. Autorizat să ţină curs la Oxford, el a susţinut în ştiinţa mişcarea de rotaţie a Pământului, infinitatea Universului, pluralitatea lumilor locuite, iar în filosofie a combătut logica lui Aristotel şi a susţinut concepţii neoplatonice.

Bacon, care desigur că s-a ţinut la curent cu toate acestea, nu s-a lăsat convins nici de teoria heliocentrică, nici de neoplatonismul lui Bruno. În schimb, combaterea lui Aristotel, dar mai cu seamă a „dialecticii „sale - cum era numită pe atunci logica - i-a deşteptat cel puţin interesul, că altminteri şi ideea lui Bruno despre nevoia primenirii cunoştinţelor ştiinţifice şi filosofice tradiţionale printr-o operă colectivă de mare amploare şi de lungă durată. Căci şi acesta, ca şi Bacon mai târziu, în alţi termeni, se califica în epistola sa de recomandare către Universitatea din Oxford *„dormitantium animorum excubitor „*- acela care deşteapta din somn pe cei

adormiți, năzuința care altminteri plutea oarecum în atmosfera vremii, ca una dintre cerințele ei imperioase.

Rezultatul concret a fost că, deşi constrâns de nevoi materiale mereu mai presante - a făcut şi închisoare pentru datorii neachitate -, odată terminate studiile juridice, a trebuit să îmbrățişeze profesiunea de avocat, la care s-au adăugat apoi mereu alte activități profesionale şi publice, cum a fost bunăoară aceea de ales în Camera Comunelor, pe care nu a mai abandonat-o decât spre a trece la altele. Totuşi, pasiunea gânditorului din el dovedindu-se mai puternică decât absorbantele îndeletniciri practice, el a găsit şi timpul, şi energia necesare pentru a paşi, între anii 1585 şi 1593, la prima elaborare a ideilor sale filosofice înnoitoare - e drept, deocamdată sub forma unor fragmente, unele în limba engleză, altele în limba latină, rămase postume şi apărute pentru prima oară în 1653, sub titlul *Impetus philosophici* (Elanuri filosofice), în ediția îngrijita de Isaac Gruter.

Din numărul lor făceau parte două fragmente în limba engleză: *Discourse în Praise of Knowledge* (Discurs de laudă a ştiinței) şi *Of the Interpretation of Nature* (Despre interpretarea naturii), precum şi alte trei sau patru în limba latină: *Aphorismi et consilia de auxiliis mentis et accensione luminis naturalis* (Aforisme şi sfaturi asupra ajutoarelor de dat minții şi despre producerea luminii naturale), *De interpretatione naturae sententiae XII* (Douăsprezece cugetări despre interpretarea naturii), *Tradendi modus legitimus* (Chipul metodic de expunere) şi *Redargutio philosophorum* (Respingerea filosofilor). Pe cât se ştie, ultimele două fragmente erau primele două capitole ale unei unice lucrări, proiectată în trei cărți, care urma să se intituleze: *Temporis partus masculus*

sive De interpretatione naturae libri tres (Produsul viril al timpului sau Trei cărți despre interpretarea naturii).

Aşa cum anunţa titlul său, primul fragment în limba engleză cuprinde un scurt elogiu al cunoaşterii ştiinţifice sau mai precis dezvoltarea sumară a ideii că spiritul constituie tot ce face esenţa fiinţei umane, spre deosebire de celelalte vieţuitoare, şi că ştiinţa întruchipează tot ce este spirit uman, fără ştiinţa omul nemaiînsemnând nimic mai mult decât un simplu animal. Este ideea care va sta mai târziu la baza lucrării apărute în 1605 sub titlul: *Of the Proficience and Advancement of Learning* (Despre folosul şi înaintarea învățăturii). Cel de-al doilea fragment, de asemenea în limba engleză, ceva mai lung, alcătuit din douăzeci şi unu de capitole, din care Însă cele mai multe incomplete, ultimele zece doar intitulate, cuprinde schiţa sau numai enunţuri ale altor idei fundamentale ale scrierilor sale de mai târziu, printre care: aceea că scopul ştiinţei este înlesnirea vieţii materiale omeneşti, aceea ca ştiinţa trebuie să se limiteze la cunoaşterea lumii materiale, lăsând în seama teologiei cunoaşterea naturii divine, aceea ca o sumă de cauze obiective şi subiective au împiedicat progresul altminteri binefăcător al ştiinţei, cum ar fi abaterea cercetării de la scopurile practice ale ştiinţei spre preocupări de ordin teoretic, de teologie, de morală şi de politică, prejudecaţi de tot felul, printre care cele religioase în primul rând, autoritatea anticilor, slăbiciunile inerente minţii omeneşti şi altele. În cel de-al treilea fragment, de această dată în limba latină, alcătuit din unsprezece aforisme, în afara unora dintre ideile menţionate este dezvoltata aceea, deosebit de importantă în gândirea filosofică baconiana, despre nevoia unei noi metode de cercetare în ştiinţa şi în

filosofie - firește, fără să i se precizeze, pentru moment, regulile mai mult decât în linii cu totul generale. Iar odată cu ideea aceasta, enunţată în mod expres, apare aici o alta, e drept, subînţeleasă numai, aceea anume a determinismului cauzal al naturii, dar nu mai puţin fundamentală gândirii filosofice baconiene. Cunoaşterea ştiinţifica a naturii este posibilă; iar cercetarea ei metodica o asigura, pentru ca desfăşurarea fenomenelor ei este supusă unor legi cauzale - cărora Bacon le mai spune şi forme - invariabile. În *Douăsprezece cugetări despre interpretarea naturii* apare, alături de alte idei enunțate în fragmentele anterioare, ideea ca întocmirea de tabele de observaţii ar fi principala regulă de urmat în aplicarea noii metode de cercetare ştiinţifica. Capitolul despre *Chipul metodic de expunere* tratează despre defectele învățământului filosofic şi ştiinţific tradiţional, care s-ar reduce la „teorii mincinoase „, şi propune crearea unei ştiinţe adevărate, ce ar trebui să înceapă prin curățirea minţii omeneşti de erori şi de prejudecaţi. În vederea înfăptuirii acestei operaţii pregătitoare, capitolul *Critica filosofilor* face o virulentă respingere a autorităților ştiinţifice şi filosofice ale vremii - îndeosebi a lui Platon, a lui Aristotel, dar şi a lui Toma din Aquino, a lui Paracels, a lui Telesio şi a altora, pe care Bacon îi găseşte vinovaţi de numărul mare de erori în care este cufundată omenirea vremii sale.

Dintr-o perioadă ceva mai târzie, care se întinde până prin 1609, datează alte câteva mici scrieri, rămase de asemenea postume. Prima dintre acestea, care se presupune că ar fi din anii 1602-1603, poarta titlul *De interpretatione naturae. Proemium* (Prefaţa la Despre interpretarea naturii). Se presupune că ea ar fi introducerea sau prefaţa la scrierea de mai târziu

intitulata *Cogitata et visa de interpretatione naturae, sive de inventione rerum et operum* (Cugetări şi observări despre interpretarea naturii sau Despre descoperirea lucrurilor şi despre inventarea artelor), datând de prin anii 1604-1605, rămasă de asemenea postumă. *Prefaţa* este deosebit de interesantă prin aceea că în ea autorul îşi face oarecum un istoric al vieţii filosofice. El declara aici că s-a simţit de timpuriu ca născut spre a fi folositor neamului omenesc. Un timp, ar fi nutrit speranţa că fusese făcut spre a fi util oamenilor în treburile lor publice. Dar puţinul succes pe care l-a avut şi mai cu seamă puţinul sprijin de care s-a bucurat din partea puternicilor zilei în această direcţie l-au dus la convingerea că cel mai mare serviciu pe care l-ar putea aduce semenilor săi ar fi acela de a-i învăţa cum se pot face în ştiinţa descoperiri folositoare. Faptul că ştiinţa vremii sale se găseşte într-o stare de jalnică înapoiere nu-l descurajează. El este încredinţat ca, cu ajutorul noii sale metode, piedicile vor fi înlăturate, iar omenirea îşi va vedea deschisă calea spre un progres nelimitat.

O alta scriere din aceeaşi perioadă, probabil de la sfârşitul ei, deci de prin 1609, de asemenea în limba latină, rămasă şi ea postuma, intitulata *Redargutio philosophiarum* (Critica sistemelor filosofice), cuprinde de fapt o critica, de această dată mai puţin agresivă, nu Însă mai puţin distrugătoare decât precedentă, a ştiinţei şi a filosofiei oficiale a vremii. Lucrarea aceasta este prezentată de autorul ei ca fiind copia unui discurs ţinut într-o reuniune savantă, la Paris, de un personaj venerabil. Scopul ei este curăţirea de erorile, mai vechi sau mai noi, de care este copleşita ştiinţa timpului, spre a pregăti terenul noilor adevăruri ştiinţifice. Făcând parte, ca şi *Critică filosofilor,* redactata anterior, din

latura negativă sau distructivă a operei baconiene, scrierea aceasta rămâne de o incontestabilă însemnătate pentru dezvoltarea gândirii filosofice a epocii, căreia îi netezeşte calea unei noi concepţii despre lume.

Iată Însă ca, în 1605, apare în fine prima scriere de teorie filosofică a lui Bacon, intitulata *Of the Proficience and Advancement of Learning divine and human* (Despre folosul şi înaintarea învățăturii religioase şi laice). Redactata deocamdată în două cărți, aceasta este prima formă a scrierii amplificate, apărută în 1623, sub titlul *De dignitate et augmentis scientiarum* (Despre demnitatea şi progresele ştiinţelor). Ea cuprinde, după o încercare de reabilitare a ştiinţei în ochii oamenilor, un vast program ştiinţific destinat a fi adus la îndeplinire de secolele viitoare. Altminteri, cum s-a mai observat, întreaga operă filosofica baconiana este mai mult un program decât o înfăptuire efectivă. Un program Însă care, la timpul său, şi-a dovedit din plin rodnicia.

În 1610, Bacon publica o a doua scriere filosofică, *De sapientia veterum* (Despre înţelepciunea anticilor), care cuprinde o interpretare filosofică a mitologiei greceşti antice, Însă atât de liberă şi de personală, încât s-a putut spune, nu fără îndreptățire, ca autorul prezintă mai puţin în ea înţelepciunea anticilor decât propria sa înţelepciune. Într-adevăr, în ea sunt expuse, sub masca tălmăcirii unor alegorii, principalele idei ale unei filosofii noi, printre care, în primul rând, aceea despre structura corpusculara a materiei, după modelul mai vechi al lui Democrit.

Probabil nu mult după încheierea acestei scrieri, între anii 1611 şi 1620, după unii, între anii 1621 şi 1622, după alţii, Bacon a trecut la dezvoltarea unora dintre părțile ei în scrierea intitulata *De principiis atque*

originibus secundum fabulas Cupidinis et Coeli, sive Parmenidis et Telesii, et praecipue Democriti philosophia tractata în fabula de Cupidine (Despre principii şi origini după fabulele lui Cupidon şi a Cerului său filosofia lui Parmenide şi Telesio şi îndeosebi a lui Democrit simbolizata în fabula despre Cupidon). Cum se vede din titlul suficient de detaliat, autorul foloseşte şi de data aceasta acelaşi procedeu de care făcuse uz şi în scrierea anterioară, anume de a prezenta idei filosofice proprii sub forma neangajanta a desprinderii înţelesului probabil cuprins în mituri străvechi. Aici, el se limitează la presupuse concepţii antice despre primele principii ale lumii şi despre cauzele ei prime. Dacă vor fi fost ele cu adevărat ale poeţilor antici făuritori de mituri, cum pretindea ingeniosul lor interpret, nu este sigur. Cert este, în schimb, ca ele sunt materialiste şi ca interpretul lor le împărtăşeşte cu căldură. Şi mai este ceva sigur, anume că, deşi susţinute într-o lucrare de dată mai târzie, ele fac cunoscute idei de bază ale gânditorului, fără de care el nu ar fi putut să le conceapă pe celelalte, pe care se grăbise să le comunice mai din timp. Căci toate vederile sale despre posibilitatea ştiinţei ca instrument de stăpânire a naturii şi despre observarea ei metodica directă ca mijloc de a o cunoaşte, susţinute în scrierile sale anterioare, nu erau decât consecinţa logică a unei concepţii materialiste despre lume. Dar scrierea aceasta, ca mai toate celelalte ale sale, a rămas neîncheiată şi nepublicata în timpul vieţii sale. Concepând mereu proiecte de noi lucrări, nu numai filosofice, el a abandonat-o neîncheiată şi pe aceasta, trecând în grabă la altele.

Dintre acestea a făcut parte cea de-a doua ediţie a *Eseurilor,* apărută în 1612, care cuprindea un plus de

douăzeci şi nouă de capitole faţa de prima, din 1579. Aici sunt abordate cu precădere probleme politice, sociale, etice, dovedind aria largă a preocupărilor filosofului, cu un orizont aproape universal, caracteristic Renaşterii. Iar spiritul - cum s-a relevat - de inspiraţie machiavellică în care problemele sunt în general rezolvate, cele politice fireşte în primul rând, îi dovedeşte un simţ dezvoltat al realităților.

În aceeaşi perioadă Bacon începe să redacteze opera sa filosofica fundamentală, *Novum Organum sive Indicia vera de interpretatione naturae et regno hominis* (Noul Organon sau Îndrumări metodice despre interpretarea naturii şi stăpânirea ei de către om). Scrierea aceasta avea să apară, neterminată, în 1620, Însă redactarea ei, reluată, pe cât se ştie, de douăsprezece ori, a fost începuta cu aproximativ tot atâția ani înainte. În proiectul conceput între timp de autor, ea urma să constituie partea a doua a unei vaste opere filosofice şi ştiinţifice, care avea să fie intitulata *Instauratio magna* (Marea întemeiere), în şase parţi, pentru elaborarea căreia considera că îi va fi trebuitor tot restul vieţii sale.

La îndeplinire însă el nu a putut aduce decât planul acestei vaste lucrări, publicat în 1620, dimpreună cu *Noul Organon.* Interesant este planul în discuţie prin aceea că reflectă o matură concepţie despre ce trebuie să fie ştiinţa şi filosofia, în viitor, în raporturile lor reciproce, precum şi în ele însele.

În prima parte a proiectatei opere, intitulata *Partitiones scientiarum* (Împărţirile ştiinţelor), urma să se facă un tablou general al ştiinţelor existente, precum şi al lacunelor de completat în viitor. Aceasta este singura parte pe care Bacon a încheiat-o, publicând-o, în 1623, în ediţie latină, sub titlul *De dignitate et augmentis*

scientiarum. Partea a doua, intitulata *Novum Organum,* urma să cuprindă regulile noii metode inductive de cercetare în ştiinţa, apărând, cum s-a mai arătat aici, neîncheiată, în 1620. Partea a treia, intitulata *Phaenomena universi* (Fenomenele universului), urma să cuprindă o aşa-zisa istorie naturală, adică observaţii de ştiinţe naturale destinate a servi drept punct de plecare oricărei teorii ştiinţifice şi oricărei concepţii filosofice despre natură. Din aceasta nu au rămas decât materiale nesistematizate. Partea a patra, intitulata *Scala intellectus* (Treptele intelectului), urma să cuprindă exemple de aplicare a metodei inductive prin ridicarea de la particular la general şi de aplicare a cunoştinţelor dobândite astfel prin coborâre de la general la particular. Partea a cincea, intitulata *Prodromi sive anticipationes philosophiae secundae* (Preludii sau anticipări ale filosofiei secunde), urma să cuprindă invenţiile şi descoperirile personale ale autorului în ştiinţele naturii. În fine, partea a şasea, intitulata *Scientia activa* (ştiinţa aplicată), urma să cuprindă aplicări efective ale cunoştinţelor ştiinţifice. Dar nici din aceste ultime trei parţi ale proiectatei opere nu au rămas decât fragmente.

Concomitent cu aceasta prodigioasă activitate filosofică şi ştiinţifica, Bacon mai desfăşura, îndeosebi din 1603 înainte, când la tronul Angliei a urmat reginei Elisabeta regele Iacob I, generosul său protector, o nu mai puţin prodigioasa activitate publică, de pe urma căreia s-a ales cu înalte funcţii, culminând cu aceea de lord cancelar, şi cu înalte titluri, culminând cu acela de baron de Verulam şi viconte de St. Alban, dar şi cu grave învinuiri, prelungite până târziu, în posteritate, şi cu condamnarea judiciară, din 1621, la pierderea tuturor titlurilor şi funcţiilor publice, precum şi la o amendă şi la

detenţie pe timp nelimitat. Generos, regele, care, dimpreună cu favoritul său, ducele de Buckingham, era de fapt marele vinovat de aceasta prăbuşire, l-a absolvit curând pe nefericitul filosof de sancţiunile care i se aplicaseră.

Sărăcit şi umilit, Bacon a mai trăit timp de cinci ani, continuând a-şi pune la punct scrierile filosofice şi a face numeroase observări şi experimente ştiinţifice personale. De pe urma uneia dintre acestea, pe cât se pare, i s-a tras şi moartea. Iată în tot cazul cum îşi descrie el însuşi sfârşitul în cele câteva rânduri adresate lordului Arundel, la proprietatea căruia a fost găzduit bolnav, în ultimele zile ale vieţii sale: „Mylord, era destinul meu să sfârşesc ca Pliniu cel Bătrân, care a murit fiindcă s-a apropiat prea mult de Vezuviu, ca să-i observe mai de aproape erupţia. Eu mă ocupam cu pasiune de una sau de două experienţe asupra înghețării şi conservării corpurilor prin frig şi totul îmi izbutea de minune, când, fiind la drum, m-au prins, între Londra şi Highgate, vărsături atât de puternice, încât nu ştiu dacă trebuie să le atribui pietrei, unei indigestii, frigului sau tuturor acestora trei laolaltă. Sigur este ca răul s-a agravat într-atât şi în atât de scurt timp, încât, atunci când am fost aproape de casa senioriei voastre, mi-a fost imposibil să mă mai înapoiez şi m-am văzut silit să caut azil la senioria voastră. Aveam mare nevoie, vă asigur, de repaosul pe care îl găsesc aici. Vă sărut mâna cu recunoştința pentru ospitalitatea care mi s-a dat „.

La 9 aprilie 1626, Bacon moare, în vârsta de 66 de ani, înconjurat de îngrijiri respectuoase, în casa unde fusese găzduit. Conştient că, fără să mai fi fost bogat, avea de lăsat o mare moştenire, şi-a scris testamentul, în care declara, printre altele, că îşi lasă numele

generaţiilor viitoare. Nume care într-adevăr a rămas şi a rămas mare, în pofida repetatelor învinuiri care i s-au adus.

Însemnătatea istorico-filosofică

Trei secole şi jumătate despart timpul nostru de acela în care Bacon şi-a dat la lumina opera filosofică, răstimp în care omenirea a făcut, în mai toate domeniile, progrese atât de mari, încât ea abia ar mai fi de recunoscut pentru un ipotetic supravieţuitor. Şi totuşi opera aceasta nu-şi păstrează însemnătatea numai pentru timpul ei - ceea ce ar fi de ajuns - dar rămâne încă actuală, din fericire, şi pentru timpul nostru.

Opera oricărui geniu al gândirii înseamnă, de fapt, în acelaşi timp un sfârşit şi un început. Sfârşit, adică încheierea unei lungi perioade de tatonări şi de înfăptuiri parţiale, şi început, adică punctul de plecare al unei perioade nu mai puţin îndelungate de noi înfăptuiri de dimensiuni mari. Un asemenea sfârşit şi un asemenea început a însemnat, în acelaşi timp, şi opera filosofica a lui Bacon.

Dacă acum, cu trecerea timpului, pasiunile pe care ea le-a provocat lovind în prejudecaţi şi în interese statornicite s-au mai potolit, aşa încât aprecierile formulate asupra ei au ajuns a fi cât de cât unitare, se ştie că până într-un trecut nu prea îndepărtat ea a fost una dintre cele mai controversate. Uneori, ea a fost privită ca reproducând idei exprimate cu mult înainte de alţii, ca fiind deci lipsită de originalitate, de unde şi de însemnătate istorică, dacă nu şi de temeinicie - nu Însă, ciudat, şi de urmări nefaste. Alteori, dimpotrivă, ea a fost privită ca răspândind o bruscă lumina binefăcătoare în

întunericul, până atunci de nepătruns, al „superstiţiei „în materie religioasă şi al „impostur ii „în materie ştiinţifica. Astfel, pe când catolicul Joseph de Maistre îl califica pe autorul acestei opere drept „un duşman al neamului omenesc „, cap de coloană al unei întregi serii presupus dispărute de ticăloşi - atei şi ipocriţi - printre care ar fi figurat John Locke şi Helvétius, protestanta liberală, d-na Germaine de Staël, cam în aceeaşi vreme, adică la începutul secolului trecut, îl califica drept „un gigant „, fondator al filosofiei şi ştiinţei noi.

Cum s-a arătat mai sus, adevărul este ca, în istoria gândirii filosofice, încă mai puţin decât în oricare altă ramură a istoriei, nu pot fi găsite începuturi şi sfârşituri absolute. Nu sunt cunoscute idei filosofice care să fi apărut dintr-o dată, fără să fi fost susţinute mai înainte de nimeni în niciun fel, sau care să fi dispărut brusc, fără urmă, nemaifiind susţinute de nimeni niciodată. Toate, oricât ar părea de noi, au un trecut, adesea îndepărtat şi glorios, aşa că pot fi identificate cu uşurinţa la predecesori; şi, oricât ar părea de învechite, îşi mai găsesc adepţi printre urmaşi, cu atât mai mult acelea care, prin temeinicia lor, îşi impun viabilitatea vreme îndelungata - dacă nu definitiv. Iată de ce, în această materie, originalitatea nu consta atât în noutatea ideilor, cât în sinteza nouă în care apar ele prezentate, în cutezanţa şi claritatea cu care sunt redate, în amploarea până atunci neobişnuita care li se dă, în momentul istoric potrivit în care apar, în rezultatele, în fine, mai apropiate sau mai îndepărtate, pe care le produc în viaţa oamenilor, adică, pe scurt, în influenţa pe care o exercita.

De atare însuşiri au dat dovada ideile preconizate de opera filosofica a lui Bacon. Vechi în unele privinţe, noi

şi înnoitoare în altele, ele oferă de fapt o nouă sinteza cutezătoare a unor vechi şi timide tatonări. Sinteza sub formă a ceea ce s-ar putea numi teoretizare a primeia dintre cele două trăsături fundamentale ale spiritului ştiinţific pe atunci născând, şi anume obiectivitatea; fără Însă a o desconsidera, cum s-a pretins, pe cea de-a doua, şi anume raţionalitatea, a cărei teoretizare avea să o facă Descartes, contemporanul sau francez, ceva mai tânăr decât el. Opera de largă audienţa şi de influenţa adânca, întrucât se producea într-un moment istoric pregătit să o primească şi să o ducă mai departe. Conţinutul ei de idei nu era, e drept, nicidecum o noutate. Care dintre ele nu fuseseră susţinute cu mult înainte? Iar dacă, într-adevăr, în stabilirea regulilor metodei inductive i se poate atribui întâietate, se cuvine a fi recunoscut ca ele nu au fost luate în seamă nici măcar de însuşi autorul lor, necum de vreun urmaş - motiv pentru care nici nu s-a mai stăruit aici asupra amănuntelor privitoare la ele. În schimb, sinteza filosofică în care se prezentau ideile despre care e vorba însemna în mod neîndoielnic o etapă decisivă în dezvoltarea gândirii umane. Calitate peste care - nu fără motive ideologice, care mai funcţionează încă pe alocuri - s-a trecut cu prea multă uşurinţa. Trăind şi lucrând în atmosfera îmbâcsita de prejudecaţi a vremii sale, Bacon a înţeles întreaga însemnătate istorică a reformei spirituale pe care o propunea. Nu Însă fără să-şi dea seama că atitudinea sa exprima mai puţin convingeri personale, şi deci meritul propriu al geniului său, decât o cerinţa imperioasă a vremii sale şi unul dintre produsele ei cele mai valoroase. „În ce mă priveşte - declară el în epistola de dedicaţie către rege la *Marea întemeiere* - mărturisesc deschis ca, dacă cutez să fac o

apreciere a acestei opere, o consider mai curând ca un rod al timpului decât ca un produs al geniului „.